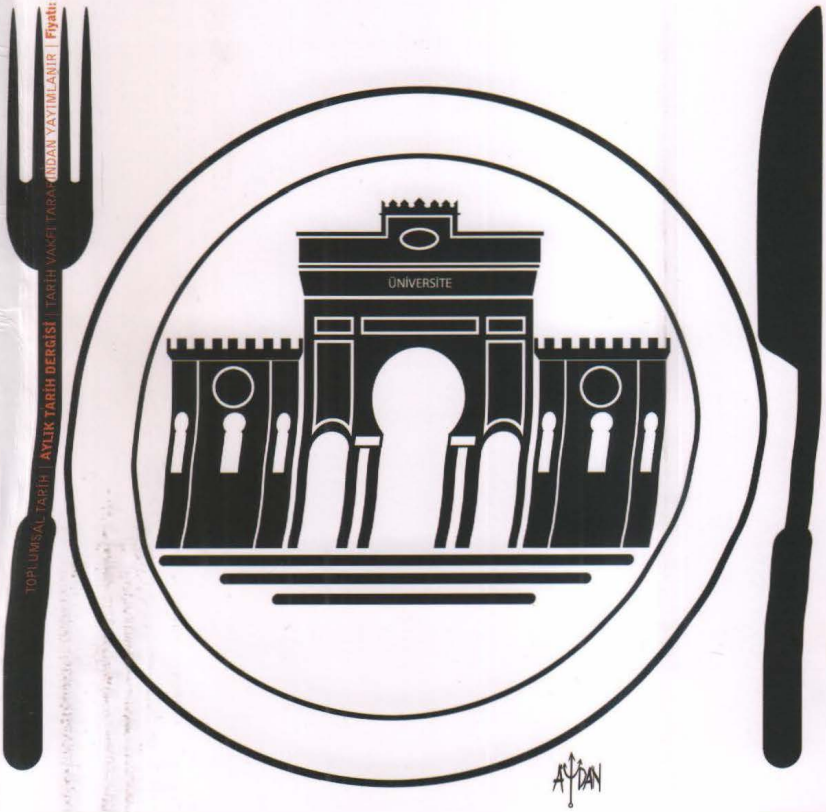
TOPLUMSAL
Tarih
279
MART
2017

Osmanlı'da Cinsel Suçların Cezalandırılmasında Cinsiyet Ayrımı (mı?)
Abdülmecit Mutaf

Günümüzden Geçmişe Üniversitelerde Tasfiyeler

Taner Timur, Füsun Üstel, Mehmet Ö. Alkan, Hülya Dinçer ve Görkem Doğan günümüzden geriye giderek, üniversitelerde yaşanan tasfiyeler ve mevcut hukuksuzluğa karşı büyüyen muhalefet üzerine bir yuvarlak masa toplantısı yaptı.
sayfa 40

Antalya'da Girit Göçmenleri: Göç, İskân ve Siyaset
Evren Dayar

Unutulmuş Bir İttihatçı Doktor: İshak Sükûti
Yüksel Özgen

Harbin "Öteki" Yüzü: I. Dünya Savaşı Hatıralarında Gayriresmi Ateşkesler
Cemal Can Tarımcıoğlu

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300 7025
ISSN 1300-7025-9-1

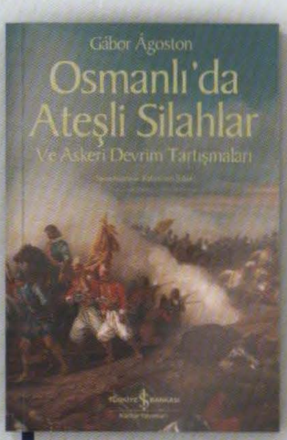
TARİH MERAKLILARI İÇİN

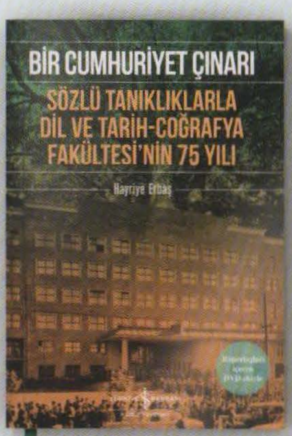
Gelibolu Savunması
General G.S. Patton
çev. İsmail Hakkı Yılmaz
192 s, 16 TL

Trajik Zafer
Fatih Yeşil
328 s, 26 TL

Osmanlı'da Ateşli Silahlar
Gábor Ágoston
çev. Kahraman Şakul
384 s, 28 TL

Bir Cumhuriyet Çınarı
Hayriye Erbaş
1048 s, DVD ekli, 48 TL

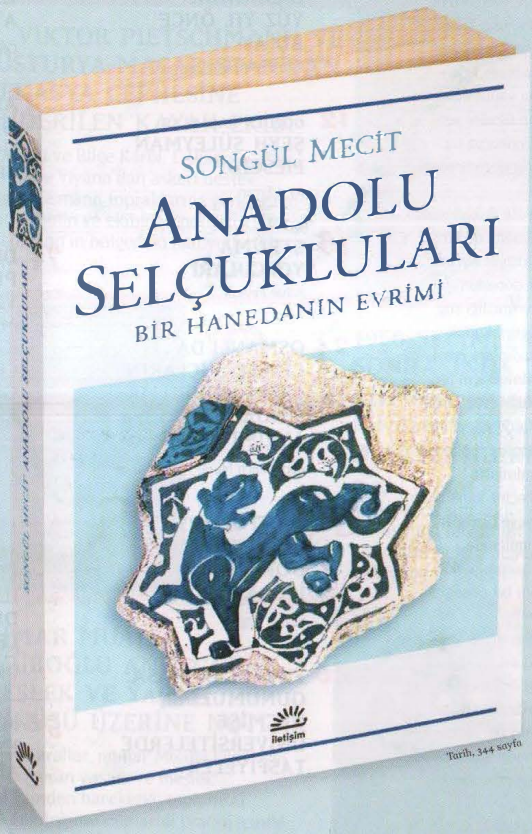
Kitabevlerimiz: İstanbul- Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Cağaloğlu, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara**- Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66
Kızılay, Tel: (0312) 324 10 73 • **İzmir**- Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16
Alkent- Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya**- Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24
[illegible] • **Trabzon** Merkez Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

iletişim

Anadolu Selçuklularının ideolojisi ve zihniyet tarihine genel bir bakış

Anadolu (Rum) Selçuklularının ideoloji ve zihniyet tarihinin izine düşen bu kitap, bugüne kadar tarihin bu bölümü için yapılmış yorumlardan ve gözlemlerden farklı bir değerlendirme ortaya koyuyor. Anadolu Selçuklu sultanlarının göçebe beylerden Pers-İslâm hükümdarlarına dönüşmelerini inceliyor. Özellikle, "cihat" kavramının, Anadolu Selçukluları için, politikalarına şekil verecek kadar önemli olup olmadığını masaya yatırıyor. Bunu yaparken Bizans ve Anadolu Selçuklu kaynaklarını, günümüze ulaşan sikkeleri ve kitabeleri kullanan Mecit, kitap boyunca Anadolu Selçuklularının başarısının askerî değil, ideolojik olduğunu gösteriyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

MERHABA,

Geçtiğimiz yıl Barış İçin Akademisyenler ya da "imzacılar"a yönelen ve sonrasında KHK'lar aracılığıyla üniversitelerdeki her türlü muhalif unsuru hedef alan tasfiye hareketi gitgide şiddetlendi. Şubat ayındaki dalgada neredeyse bazı bölümleri tümden ortadan kaldıracak, öğretim üyesiz bırakacak listeler gündeme geldi. Biz de her zaman olduğu gibi bu meselede de geçmişten bugüne-bugünden geçmişe süreklilikleri gözden kaçırmadan, olup biteni değerlendirmek istedik. 15 Şubat günü Taner Timur, Füsun Üstel, Mehmet Ö. Alkan, Hülya Dinçer ve Görkem Doğan, *Toplumsal Tarih* için bir yuvarlak masa toplantısı yaptı; masanın etrafında, mevcut tabloya ilişkin fikirler ve kişisel deneyimler paylaşıldı. Umuyoruz bu toplantının kayıtları rüzgârın yön değiştireceği zamanlara katkıda bulunur.

Mart sayısında toplumsal cinsiyete dokunmamak olmazdı. Abdülmecit Mutaf, "Osmanlı'da Cinsel Suçların Cezalandırılmasında Cinsiyet Ayrımı (mı?)" başlıklı makalesinde, her dönemin meselesi olan çifte standardı-ayrımcılığı suç ve ceza etrafında inceledi; devletin, kolluk kuvvetlerinin ve mahallelinin kadınlara nasıl önyargıyla yaklaştığını, işlenebilmesi için bir kadın ve bir erkeğe ihtiyaç duyulan "suç"larda ihalenin nasıl kadının üzerine kaldığını anlattı. Hanife Ulu, I. Dünya Savaşı sırasında toplumsal rolleri ister istemez dönüşen kadınların hükümetle doğrudan iletişime geçme kanalı olan telgraflardan örnekler sundu. Neşe Gurallar, Mualla Eyüboğlu Anhegger'in kimliğinde, mimarlık mesleğinin toplumsal sorumluluk bilinciyle yürütülüşünün kıymetli bir örneğini sunan bir kadın mimarı bize tanıttı.

I. Dünya Savaşı'na ilişkin sayfalarımızda Sacit Kutlu ve Bilge Karbi, Viyana'dan askeri destek amacıyla Kafkasya Cephesi'ne gönderilen kayak ekibinin bölgedeki farklı faaliyetlerini anlattı. Cemal Can Tarımcıoğlu da savaşın bir başka yüzüne, askerlerin kendi aralarında ilan ettiği ateşkes vakitlerine hatıralar ve mektuplar eşliğinde ışık tuttu.

Yüksel Özgen, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önemli karakteri İshak Süküti'nin biyografisine, Arnavutluk Devlet Arşivi'nden edindiği ve ilk kez burada yayımlanan mektuplar aracılığıyla katkıda bulundu.

Evren Dayar, 19. yüzyıl sonunda Antalya'da iskân edilen Girit göçmenlerinin kentte karşı karşıya kaldığı sorunları, yerliler ile göçmenler arasında yaşanan çatışmaları anlattı.

Çağdaş Görücü, bugünlerde de epeyce gündemde olan laiklik konusunda CHP içinde 1950'lerde yaşanan görüş ayrılıklarını mercek altına aldı.

Nisan ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
20 MART 1920 KARDİNAL DUBOIS'NİN ZİYARETİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 GÖZDEN KAÇANLAR
ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ
Ayşe Ercan

16 STRUMA YOLCULARI
Bahar Feyzan

24 OSMANLI'DA CİNSEL SUÇLARIN CEZALANDIRILMASINDA CİNSİYET AYRIMI (MI?)
Abdülmecit Mutaf

32 UNUTULMUŞ BİR İTTİHATÇI DOKTOR: İSHAK SÜKÛTİ
Yüksel Özgen

40 YUVARLAK MASA: GÜNÜMÜZDEN GEÇMİŞE ÜNİVERSİTELERDE TASFİYELER

50 CİHAN HARBİ KADINLARINDAN HÜKÜMETE TELGRAF
Hanife Ulu

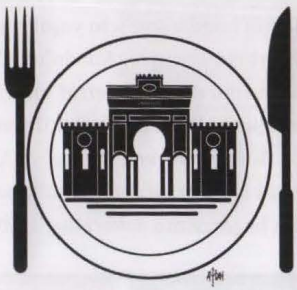
56 HARBİN ÖTEKİ YÜZÜ:
I. DÜNYA SAVAŞI HATIRALARINDA GAYRİRESMİ ATEŞKESLER
Cemal Can Tarımcıoğlu

64 ANTALYA'DA GİRİT GÖÇMENLERİ: GÖÇ, İSKÂN VE SİYASET
Evren Dayar

74 DR. VIKTOR PIETSCHMANN VE AVUSTURYA-MACARİSTAN'DAN KAFKASYA CEPHESİNE GÖNDERİLEN KAYAK EKİBİ
Sacit Kutlu
Bilge Karbi

82 1950 SEÇİMLERİ SONRASINDA CHP'NİN LAİKLİK İLKESİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ
Çağdaş Görücü

90 MİMAR MUALLA EYÜBOĞLU ANHEGGER: MESLEK VE YAŞAM ÖYKÜSÜ ÜZERİNE NOTLAR
Neşe Gurallar

Kapak:
Aydan Çelik

50 CİHAN HARBİ KADINLARINDAN HÜKÜMETE TELGRAF

Hanife Ulu, I. Dünya Savaşı sırasında hükümet makamlarına yazılan telgraflardan örnekler eşliğinde, kadınların devletle ilişkisini ele alıyor.

74 DR. VIKTOR PIETSCHMANN VE AVUSTURYA-MACARİSTAN'DAN KAFKASYA CEPHESİNE GÖNDERİLEN KAYAK EKİBİ

Sacit Kutlu ve Bilge Karbi, I. Dünya Savaşı döneminde Viyana'dan askeri destek amacıyla Osmanlı topraklarına gönderilen kayak ekibinin ve ekibin yöneticisi Viktor Pietschmann'ın bölgedeki faaliyetlerini inceliyor.

82 1950 SEÇİMLERİ SONRASINDA CHP'NİN LAİKLİK İLKESİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Çağdaş Görücü, 1950 seçimlerinin kaybedilmesini takiben laiklik konusunda toplumun farklı kesimlerindeki görüş ayrılıklarının CHP içindeki yansımalarını değerlendiriyor.

90 MİMAR MUALLA EYÜBOĞLU ANHEGGER: MESLEK VE YAŞAM ÖYKÜSÜ ÜZERİNE NOTLAR

Neşe Gurallar, mimar Mualla Eyüboğlu Anhegger'in yaşam ve meslek öyküsünden hareketle, toplumsal sorumluluğunu mimarlık pratiği içinde nasıl şekillendiğini sorguluyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 279, Mart 2017

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Cantay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Şubat 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

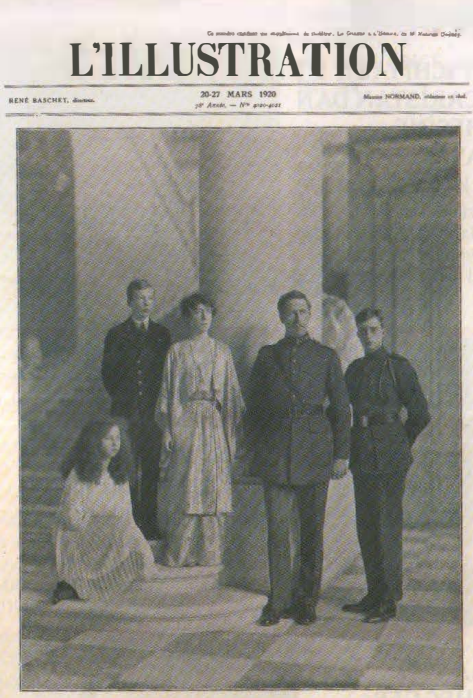
MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izinalınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının ve yazarısmının belirtmek zorunludur.

20 MART 1920

KARDİNAL DUBOIS'NIN ZİYARETİ

L'ILLUSTRATION

RENÉ BASCHET, directeur. — 20-27 MARS 1920 — Maurice NORMAND, rédacteur en chef.

LA FAMILLE ROYALE DE BELGIQUE AU CHATEAU DE LAEKEN

Belçika kraliyet ailesi Laeken Sarayı'nda. Kral Albert ile Kraliçe Elisabeth'in etrafında çocukları: On dokuz yaşındaki Brabant Dükü, Prens Leopold; Flandra Kontu Prens Charles ve Prenses Marie-José (on yedi ve on dört yaşlarında).

Dergimizin tam bir yıl önceki, Mart 2016 tarihli sayısında *L'Illustration*'un 20-27 Mart 1920 tarihli ve 4020-4021 numaralı sayısından "İstanbul Sorunu" başlıklı uzunca bir makaleyi aktarmıştık. Hatırlanacağı üzere derginin o sayısının kapağında Belçika kraliyet ailesi yer almaktaydı. Brüksel'deki Laeken Sarayı'nda çekilmiş olan fotoğrafta Kral I. Albert, karısı Bavyera Düşesi Elisabeth ve çocukları Prens Leopold, Prens Charles ve Prenses Marie-José görülüyordu.

Derginin içinde ise "İstanbul Sorunu" başlıklı uzun makaleye ek olarak Türkiye'yi ve özellikle İstanbul'u ele alan ikinci bir yazı bulunuyordu. Bu yazıda, Kardinal Dubois adındaki yüksek payeli bir rahibin hem Fransa hükümeti, hem Papalık tarafından görevlendirilerek İstanbul'a gerçekleştirmiş olduğu ziyaret konu edilmişti. Louis-Ernest Dubois (1856-1929), 1901'de Verdun piskoposu, 1909'da Bourges başpiskoposu, 1916'da Rouen başpiskoposu ve kardinal, 13 Eylül 1920'de ise Paris başpiskoposu olmuştu. Yazının yayımlandığı tarihte henüz Rouen başpiskoposu olan Dubois'nın Türkiye seyahatinin, Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'da ve özellikle Osmanlı hükümetinin elinde kalmış olan topraklarda oluşturmaya çalıştığı politikanın bir parçası olduğu anlaşılıyor.

Yazıdan anlaşıldığı üzere bu politika epeyce muhafazakâr nitelikteydi. Amaçlanan, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde elde ettiği nüfuzu tekrar tesis etmekti. Bunun başlıca araçlarından biri ise dil ve kültüre dayanan ve özellikle eğitimle şekillenip perçinlenen etkileşim sistemiydi. Savaşla kopan ilişkilerin Osmanlı yenilgisini ve mütarekeyi takip eden işgal ortamında da olsa tekrar tesisiyle birlikte Fransa'nın bölgedeki eski nüfuzunu kazanabileceği umuluyordu.

Bu politikanın Kardinal Dubois'nın şahsiyetinde birleşen Fransa'nın laik ve Katolik veçhelerinin bileşiminden oluşmasına fazla şaşırmamak gerekir. Daha önceki dönemlerde de Fransa "yurtta laiklik, dünyada din" ilkesini düzenli bir şekilde kullanmıştı. Bunun en belirgin tezahürüne eğitim kurumlarında rastlanmaktaydı. Laik Fransa'nın kültürel nüfuzunun yayılmasının en etkin araçları, dünyanın her bir köşesine dağılmış ve muhtelif dini toplulukların elinde olan okullardı.

Bu anlamda Kardinal Dubois ve heyetinin İstanbul gezisi, bu ikiliğin mükemmel bir örneğiydi. Kendine bağlı okul ve ruhban gruplarını ziyaret eden dini lider, aynı zamanda 1868'den beri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız etkisinin simgesi haline gelmiş olan Mekteb-i Sultani'yi, yani Galatasaray Lisesi'ni de ziyaret ederek hükümetinin siyasi misyonunu da üstlenmiş oluyordu. Yazıyı kaleme alan E. Thomas'nın, grup fotoğrafında da yer alan "lisenin Fransız edebiyatı öğretmeni ve *L'Entente*'ın başyazarı Bay Thomas" olduğu anlaşıldığından, lisenin Fransız mensuplarının da –muhtemelen "aydın" Osmanlılarla birlikte– Fransa'nın bu geri dönüşü için ellerinden geleni yaptıklarını varsaymak herhalde yanlış olmayacaktır.

Kardinal Dubois Galatasaray Osmanlı Lisesi'nde.
—Fotoğraf Laigle
Soldan sağa:
1. Alliance Française kâtibi Bay Alexandre Bossy;
2. Lisenin Fransız müdür yardımcısı Bay Henri Blanchong;
3. Fransız gazetesi *L'Entente*'ın yazarı Midhat Bey;
4. Lisenin müdürü Salih Arif Bey;
5. Kardinal hazretlerinin genel temsilcisi piskopos de la Barre hazretleri;
6. Kardinal Dubois hazretleri;
7. Piskopos Greute hazretlerinin temsilcisi;
8. Lisenin Fransız edebiyatı öğretmeni ve *L'Entente*'ın başyazarı Bay Thomas;
9. Sefaret kâtibi Bay Cosme;
10. Fransız Lazaristlerinin müfettişi rahip Lobri;
11. Lisenin Osmanlı müdür yardımcısı Nedim Bey;
12. Gap piskoposu Liobet hazretleri;
13. Lisenin öğretmenlerinin duayeni Bay Dubois (52 yıllık hizmet);
14. Rahip Berré;
15. Fizik öğretmeni Bay Isoard;
16. Genel müfettiş yardımcısı Bay Sadık.

İSTANBUL'DA BİR FRANSIZ KARDİNALİ

Galatasaray Lisesi'ni Ziyaret

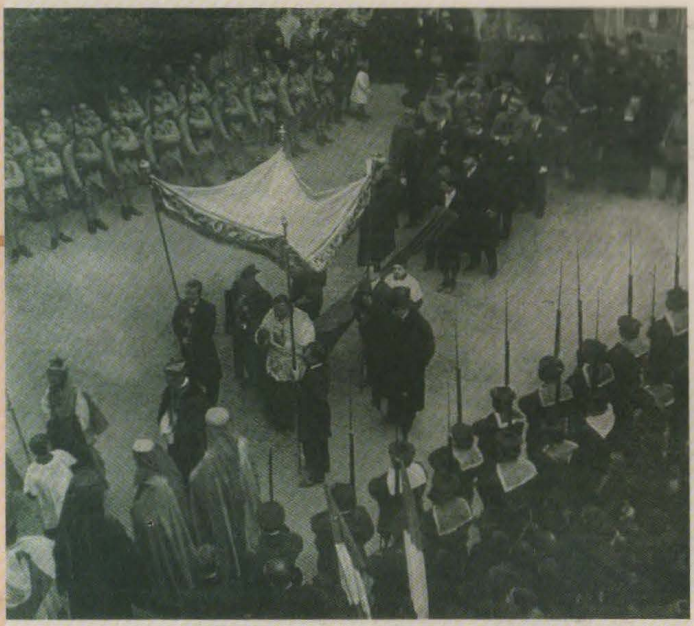
"Ülkemize bu denli bağlı olan Yakın Şark halklarının arasında bir Fransız kardinalinin bulunmasının onları gayet doğal bir şekilde bize meyletti-ren harekete hız vereceğini ve kaç yüzyıldır mevcut olan bağları sıkılaştıracağını düşündük. Muzaffer Fransa'nın iyiliksever şanını bir kez daha bütün Şark'a yaymak için gayet iyi bir zaman seçilmiş oldu."

Rouen'ın kardinal ve başpiskoposu, idaresi altındaki nüfusa yazdığı bir mektubunda, bundan birkaç ay önce Papalığın onayıyla Fransız hükümeti tarafından kendisine tevdi edilmiş olan ve okurlarımıza 30 Ocak tarihli nushamızda bahsetmiş olduğumuz görevi bu sözlerle tarif ediyordu. Bu ülke himaye, söz konusu seyahate bütün manasını vermektedir. Bundan anlaşılacak olan, Fransa'nın diplomatik antlaşmalarla kendisine tam resmiyetle tanınmış ve aynı şekilde Papa tarafından hâlâ akıllardaki yerini koruyan şartlarda teyit edilmiş olan Hıristiyanlar üzerindeki koruyucu rolünden vazgeçmek niyetinde olmadığını göstermektedir.

Kardinal Dubois'ya Fransız piskoposları arasındaki en parlak kişiliklerden sayılan iki piskopos eşlik etmektedir: derin bir kültür ve hitabet timsali olan Mans piskoposu Greute hazretleriyle savaş boyunca ordu papazı olup hem harp madalyası, hem de *Légion d'honneur* nişanına hak kazanmış olan Liobet hazretleri. Ayrıca bu üç rahibin maiyetine Şark'ın usulleri hakkında uzun yıllara dayanan şahsi tecrübeleri bulunan ve orada epeyce itibar gören iki din adamı verildi: İstanbul'daki Lazaristlerin başında bulunan M. Lobri ve Dominikenlerin Musul'daki başı rahip Berré.

Kardinal Dubois'nın heyeti, Fransa'yı sevdirmeyi ve itibarını genişletmeyi amaçlayan bütün girişimlere herhangi bir ayrım gözetmeden tavsiye ve desteklerini sunuyor. Her yerdeki gibi İstanbul'da da heyetin gayet liberal özelliği ortaya çıktı. Kardinalın ziyaret etmek istediği eğitim ve hayır kurumlarının listesinde Katolik müesseseler pek tabii olarak ilk sıradaydı, zira sayıları hepsinden çok daha fazlaydı. Fakat Kardinal Dubois bununla yetinmek istemedi. Katolik kilisesinin önde gelen yetkililerinden biri olduğu kadar, bu seyahatte bir tür "Fransa'nın temsilcisi" rolünü de üstlendiğini, bu açıdan da vazifesinin burada Fransa'nın davasını savunan ve diliyle medeniyetini yaymaya çalışan bütün kurumları desteklemek olduğunu unutmadı.

Bu kurumların en parlaklarından olan Galatasaray Osmanlı Lisesi, faydalı etkisi en az sorgulanabilecekler arasında yer almaktadır. Yarım asırdan fazla bir süre önce kurulmuş olan

Kardinal Dubois'nın Beyoğlu'nda Pangaltı'da Saint-Esprit Kilisesi'ne gelişi.
—*Fotoğraf: Taib Kopé.*
Sayebanın sağında Fransız Yüksek Komiseri Bay Defrance; solunda sefaret müsteşarı Baron de Vaux.

bu büyük kurum, kuruluşuna esas olan ilkelerden saptırılması için harcanan çabalara rağmen, ilk amacından hiçbir zaman çok uzaklaşmamıştır. Bu da, başta lisenin şu anki müdür Salih Arif Bey olmak üzere bazı aydın Osmanlılar ile bazen zor şartlarda burada mütevazı ama faydalı görevlerine devam etmiş olan Fransız öğretmenler sayesinde mümkün olmuştur. Bugün ise bu çalışkan grubun başında lisenin müdür yardımcısı Bay H. Blanchong bulunmaktadır.

Zaten yapılan işler olup bitenleri en iyi şekilde anlatıyor. Nesillerce öğrenci bu okuldan mezun oldu. Aralarında Türkiye'nin önde gelen şahsiyetlerinden bazılarını saymak mümkün olduğu gibi, onları tarif edilemez ve gurur duydukları, çoğalmasını da dilediğimiz bir aile havasından tanıyabiliyoruz.

Fransa, bu kültürün oluşmasında oynamış olduğu rolden dolayı haklı bir gurur duymaktadır. Bu yüzdendir ki Kardinal Dubois, Galatasaray Lisesi'nin öğretmen ve öğrencilerine Fransa adına bir yakınlık nişanesi getirerek gayet isabetli bir karar vermiştir.

E. Thomas

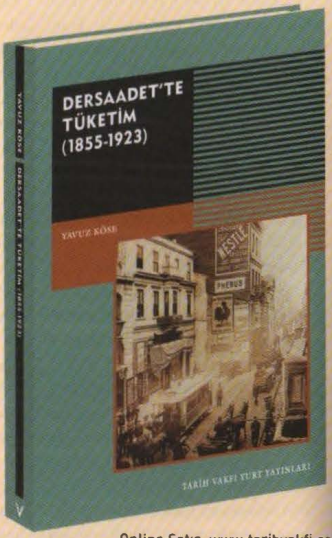
DERSAADETTE TÜKETİM (1855-1923)

Dünyamızı gittikçe artan bir biçimde kuşatan çokuluslu kuruluşlar ve ürettikleri ürünler "ilk küreselleşme dönemi" olarak da adlandırılan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başladılar.

Yavuz Köse'nin ilk olarak Almanca yayınlanan (2010) çalışması Dersaadet'te Tüketim, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun kentsel diyebileceğimiz kesimlerinde varlık gösteren Singer, Nestle, Odol gibi dünya çapında etkin kuruluşların reklamlarının ve markalarının oynadığı rolü, oluşturdukları istihdam alanlarını ve toplum genelinde yarattıkları etkileri konu ediniyor.

Çalışmada Batılı kuruluşlar ve ürünleri ile Osmanlı tüketiciler arasındaki karşılıklı ilişki ele alınırken, ortaya çıkan "tüketim mekânı", yeni küresel dil ve sosyal davranış biçimleri, bunların mevcut geleneksel değerlerle çatışmaları da ele alınıyor. İncelenen dönemde Batı (Avrupa) devletlerinin ekonomik başatlığı, Osmanlı pazarlarının kitle üretimi mallara boğuluşu, yerel üretim farklılaşırken yabancı şirketlerin de yerel pazarlara uyum sağlaması ve tüketim alışkanlıklarındaki değişim diğer araştırma noktalarını oluşturuyor.

Köse'nin çalışması, nihai olarak, bu kuruluşların 19. yüzyılın son çeyreğinde bölgedeki insanların gündelik yaşamlarına hangi tarzda girdikleri, pratik yaşamlarını nasıl etkiledikleri ve dönüştürdükleri üzerinden, Osmanlı (tüketim) toplumunun 1855-1923 yılları arasında "karmaşık ve çelişkilerle dolu" bir profilini çiziyor.

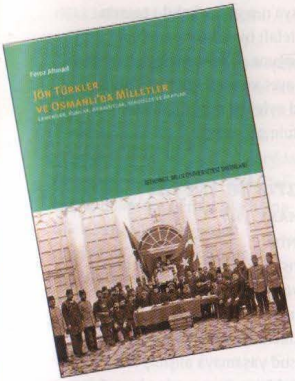
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

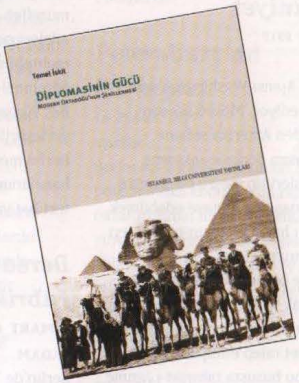
FEROZ AHMAD

JÖN TÜRKLER VE OSMANLI'DA MİLLETLER

ERMENİLER, RUMLAR, ARNAVUTLAR, YAHUDİLER VE ARAPLAR

219 sayfa, ISBN: 978-605-399-475-6

Feroz Ahmad'ın bu kitabı, özellikle bu konuda yerleşmiş kimi önyargıları, kalıplaşmış bakış açılarını kıracak yorumlar taşıyor. Nesnel analizleri, konuları ele alış biçimi, zengin kaynakçası ve biyografik bilgileriyle öne çıkan eser, Osmanlı'nın son dönemlerinde ulusal hareketleriyle kendilerini gösteren milletleri; Ermenileri, Rumları, Arnavutları, Yahudileri ve Arapları tüm yanlarıyla ele alırken temel bir başvuru kitabı olmaya hak kazanıyor.

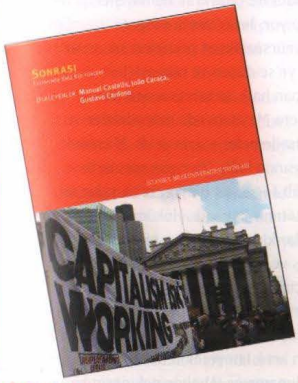
TEMEL İSKİT

DİPLOMASİNİN GÜCÜ

MODERN ORTADOĞU'NUN ŞEKİLLENMESİ

316 sayfa, ISBN: 978-605-399-472-5

Türk diplomasisinin tecrübeli isimlerinden Temel İskit, bu kitabında modern Ortadoğu'nun nasıl şekillendiğini Arap ayaklanmasından Sykes-Picot'a kadar uzanan tarihsel dönemin diplomasisini inceliyor. Kitabın sayfalarında Şerif Hüseyin'den Kral Faysal'a, Cemal Paşa'dan Lord Kitchener'e, Theodor Herzl'den Haim Weizmann'a, Mark Sykes'tan Georges Picot'ya, T.E Lawrence'den Gertrude Bell'e uzanan birçok siyasi ve askeri aktörün bu "şekillenme"dekl rollerine geniş bir çerçeve içinde tanık olurken, günümüze uzanan tarihsel zincirin halkalarını yakalamak da mümkün olacaktır.

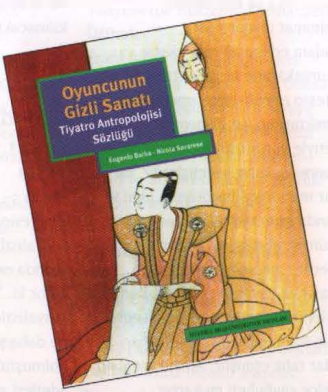
SONRASI

EKONOMİK KRİZ KÜLTÜRLERİ

DERLEYENLER: MANUEL CASTELLS, JOÃO CARAÇA, GUSTAVO CARDOSO

141 sayfa, ISBN: 978-605-399-455-8

Kitapta yazarlar tarafından sunulan tahlillerin ana teması ekonominin aynı zamanda bir kültür olmasına dayanıyor. Bu ortamda yaygınlaşan kriz, varolan değerleri aşındırırken, yeni kültürel değerleri de yaratmaktadır. Manuel Castells, João Caraça ve Gustavo Cardoso'nun Aftermath (Sonrası) projesi içinde derlediği bu kitapta çözüm aranan ortak sorun şudur: "Ya toplumsal bir çözülme ve şiddetli bir çatışma sürecine gireceğiz ya da insan örgütlenmesinin üstün bir biçimi olarak hayatın kutsanan değerine dayalı yeni kültürlere tanıklık edeceğiz."

EUGENIO BARBA, NICOLA SAVARESE

OYUNCUNUN GİZLİ SANATI

TİYATRO ANTROPOLOJİSİ SÖZLÜĞÜ

352 sayfa, renkli, 978-605-399-438-1

Oyuncunun Gizli Sanatı, ISTA'nın kurucusu ve günümüzün önde gelen kuramcılarından Eugenio Barba ile tiyatro profesörü Nicola Savarese'nin derlediği uzun soluklu bir çalışmanın ürünüdür. Batı ve Doğu gösterim geleneklerini ve bu geleneklerde uygulanagelen oyunculuk tekniklerini incelemiş uzmanların da katkılarıyla ortaya çıkan bu çalışma, sözlük biçiminde, belli bir yaklaşım kolaylığı sağlamanın yanısıra, oyunculuk sanatının bir "yeryüzü kataloğu" olarak bu alandaki en kapsamlı eserlerden biri olarak yerini almıştır.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNT

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 55130 13
e-mail: punto@puntokitap.com

Wilson'a Verilecek Mezuniyet

1 MART 1917

TANİN

Reuther Ajansı Washington'dan istihbar ediyor: Mösyö Wilson Kongre'den Amerika sefaini ile tebaasını denizde sakinane teşebbüslerinin meşru bir surette icrası esnasında himaye edebilmek için hin-i hacette sefain-i ticariyeyi kendilerini müdafaa için teslih etmek ve bunlara bu silahları kullanmak vesaitini ve lazım gelen alât ve usulleri tedarik ve temin için mezuniyet talep etmiştir. Mösyö Wilson bu hususta tahsisat-ı lazıme de talep etmiştir.

Rus Amelesinin Protestosu

2 MART 1917

TANİN

Berlin 28– Rus gazetelerinin neşriyatına nazaran amele sınıfı mümessillerinin taht-ı tevkife alınmalarını ve hükümetin mühimmat imalatında istihdam edilen ameleye karşı husumetkârane bir tavır takınmasını protesto etmek üzere ameleden bir miktarının işe gitmemesi suretiyle gürültüsüz mukabelede bulunmaya karar vermişlerdir. Bu karar malzeme-i harbiyenin imal ve itasında azim tehiri intac edecektir. Hükümet fabrika duvarlarına, mazeret-i meşruaya mustenit olmayarak gaybubet edecek olan amelenin şiddetle tecziye ve cephe-i harbe izam edileceğini mübeyyin ilanlar talik etmiştir. Amele cevaben evvelce gaybubeti mukarrer amelenin iki mısli her gün işe devam etmeyeceğini bildirmiştir.

500 Yetim Almanya'ya Gidiyor

4 MART 1917

SABAH

Almanya'da Hazırlıklar

İstihbaratımıza göre şüheda ailelerine mensup yüz yetim bu hafta nihayetinde Almanya'ya gönderilecektir. Yetimleri Maarif Nezareti eytamhaneler talebesi arasından tefrik ve intihab etmiştir. Bunlar Almanya'da oldukça müreffeh halde san'atkâr ve amele aileleri nezdine yerleştirilecek ve muhtelif san'atları ameli surette öğrenmelerine çalışılacaktır. Beş yüz yetimin aileler nezdine yerleştirilinceye kadar kalması için Berlin mekteplerinde yatakhaneler hazırlanmış ve sair lazım gelen tertibat yapılmıştır.

Dersaadet'te Fabrikalar Tesisi

4 MART 1917

İKDAM

Berlin'de Türk-Alman Ticaret Cemiyeti binasında ticaret ve sanayi erbabı tarafından akdedilen bir içtimada Dersaadet'te bir pansuman levazımı fabrikası ile bir iplikhane ve bir de çamaşırhane tesisine dair müzakerede bulunulduğunu Osmanişer Lloyd istihbar eyliyor. Bu maksatla teşkil edilecek olan şirket 2-3 milyon mark sermayeye malik olacak ve bu para Osmanlı, Alman ve Avusturyalılar tarafından ita kılınacaktır.

İngiltere'de Sosyalistler

6 MART 1917

TANİN

Berlin 5– Isviçre'nin sosyalist gazetesinin "Üç İngiliz Hapishanesi Sosyalistler ile Doluyor" ser levhası altında neşrettiği bir fıkrada diyor ki: "İki İngiliz hapishanesi sosyalistler ve askerlik aleyhtarları ile daha şimdiden o kadar dolmuştur ki İngiltere hükümeti adetleri günden güne artmakta olan mahkûm sosyalistler ile askerlik aleyhtarlarına yer bulmak için İngiltere'nin en büyük hapishanesi olan (Dargor) hapishanesini mecburiyetten tahliye ettirmeye mecbur kalmıştır."

Rus Sosyalistleri Sulh İstiyorlar

7 MART 1917

İKDAM

Berlin– Stokholm'dan varit olan haberlere nazaran, sosyalist Rus mebuslarından Kerenski'nin Duma'nın ikinci içtimaında Rusya'nın gayr-ı kabil-i tazmin ve telafi bir felakete yürümekte olduğuna ve binaenaleyh harbe nihayet vermek lazım geldiğine dair irad eylediği nutuk pek derin tesirat husule getirmiştir.

Paris'te Hayat

9 MART 1917

TANİN

Paris'te kış iptidalarından beri devam eden -10 derce-i hararet dolayısı ile ahali pek büyük sıkıntı çekmektedir. Her zaman şen ve mesud yaşamaya alışmış olan Parislilerin devam eden bu sefaleti nihayet halkı galeyana getirerek şiddetli nümayişler icrasına sevk etmiştir. [...]

Kömür fıkdanından tevellüt eden galeyan fevkaladedir. Bu uzun ve vâsi' bulvarların her tarafında sıra ile dizilerek koca Paris'i baştan aşağı dolaşan Fransız kadınları fakiri, zengini, dulu, evlisi mütemadiyen "Kömür! Kömür!" nidalarını çıkararak nümayişler yapıyor, halkı tahrik ediyor. Kömürsüzlükten çektikleri sıkıntılar ile ye'se düşen ve nümayişleri yapan halk ile zabıta arasında Opera Meydanı'nda mücadeleler ve müsademeler vukua geldi. Mücadele arasında halk: "Her gün sürülerle ahali soğuktan ölüyor; artık sabır ve takatımız kalmadı. Hükümet kömür tedarikini düşünmeye mecburdur. Boş ve faydasız nutuklarla vakit geçireceğine iş görsün!" [...]

Paris halkı muharebenin ağır ve pek feci yükleriyle ezildiğinden harp için artık isteyerek fedakârlıkta bulunamıyor. Ahalide pek derin bir kayıtsızlık ve hissizlik görülmeye başladı. Bununla beraber semere verebileceğine kani olduğu fedakârlıklardan kaçınmıyor. İsraftan vaktiyle ictinab edilmiş ve ihtiyat iddiharına çalışılmış olsaydı daha iyi olacağını bugün herkes takdir ediyor. Çünkü herkes ihtiyaçlarını artık son dereceye kadar tahdid etmiş ve hadd-i asgari ile iktifaya mecbur kalmıştır. Kömür tüccarlarının nefret verici zulüm ve ihtikârları herkesi ye'se düşürmüştür.

En çok parayı kim verirse kömürü o alıyordu. En adi ve sefil kömürcü dükkânlarında Paris'in en asil aileleri görülmeye başlamıştı. Evvelleri muhakkar olan bu köşeler şimdi en güzide halkın, müşterilerin uğrağı oldu. Kömür şarapla birlikte satılmaktadır. Gayet müzeyyen otomobiller bu küçük dükkâncıklar önünde sıra bekleyerek mükellef otomobillerinin berbat olacağına bile ehemmiyet vermeden otomobile bir iki çuval kömür doldurmaya çalışıyorlardı. [...]

İki Türk San'atkârı

9 MART 1917

SABAH

Kastmonu'da münteşir Köroğlu gazetesi iki Türk san'atkârından bahsetmektedir. Anadolu'nun içerilerinde, bir terbiye-i sınaiye almaksızın kendi kendilerine yetişen bu iki san'atkârdan birincisi Taşköprülü Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi bütün vesait fıkdanına rağmen adi bir keser ve testereden ibaret alatı ile Avrupa'nın en güzel piyanosuna mümasil bir piyano imal etmiştir. İkincisi Safranbolulu Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi de Avrupa ve Amerika mallarından fark edilemeyecek derecede güzel ve metin glase deriler imal etmeye muvaffak olmuştur.

Anadolu'nun küçük bir köşesinde kendi kendilerine yetişen bu iki san'atkâr, Türklerde ne kadar büyük bir sanʿat istidadı bulunduğunu göstermektedir. Şimdiye kadar Avrupalılardan birçoğu Türkleri sanayie kabiliyetsizlikle itham etmekte idi. Mehmed efendilerin en mütekâmil Avrupa fabrikalarının imal edebildikleri eşyayı pek basit ve ibtidai alat ile imal etmeye muvaffak olmaları bu ithamın ne kadar esassız olduğuna bir delildir.

İrlanda Muhtariyeti Meselesi

10 MART 1917

SABAH

Berlin 9 Mart– İngiltere Avam Kamarası'nda İrlandalı Nasyonalist Fırkası derhal İrlanda'ya muhtariyet verilmesi ve bu suretle İtilaf zümresinin milel-i sagirenin müsavat hukukunu kabul ve tasdik eylemesi yolunda bir teklif dermeyan eylemiştir. Başvekil Lyod George İrlandalıların dermeyan eylediği talebin en mühim noktalarını reddetmiş ve bunun üzerine İrlanda Fırkası beyhude münakaşaya iştirak etmemeyi muvafık görmüştür. İrlandalı Nasyonalistler erkân-ı hükümete karşı yumruklarını sallamışlardır. Seksen azaya baliğ olan İrlanda Fırkası meclisi terk eylemiştir.

Harb-i Umumi'de Muhtelif Memleketlerde Kadınların Tevsi'-i Faaliyeti

12 MART 1917

İKDAM

Harb-i Umumi'de kadınların saha-i faaliyeti o kadar genişledi ki belki kadınlar bile bu derecesinin böyle birden bire olacağını ümit ve talep etmezlerdi. Kadınların, erkekleri cephe-i harbe giden muharip memleketlerde elyevm yapmadıkları iş, görmedikleri vazife yok. Bu kadınların mükellef oldukları vazifeler en ağır işlerdir. Harp bittikten sonra da itikadımızca, kadının saha-i faaliyeti artık daralmayacak, kadın her manasıyla ve her işte erkeğin muavin ve müzahiri olacaktır.

Amerika Amelesinin Kararı

16 MART 1917

SABAH

Amsterdam 13 Mart—Londra'dan bildiriliyor: Reuter Ajansı'nın Washington'dan vuku bulan istihbaratına nazaran üç milyon amele murahhasları bir içtima akdetmiş ve bu içtimada amele hukukunun hâl-i harpte de zaman-ı sulhta olduğu gibi muhafaza edilmesini taht-ı karara almışlardır. Murahhaslar askerlik aleyhinde bir karar ittihaz eylemiş ve sanayi umurunun zaman-ı harpte dahi evvelce sendikalar tarafından kabul edilmiş olan esaslara tevfikan tensiki lazım geldiğini beyan etmişlerdir.

Petersburg'da Sarhoşluk

16 MART 1917

TANİN

Berlin 15– Petersburg'un on birinci polis mıntıka komiserinin raporuna nazaran Şubat'ın yirmi dördü ile yirmi altısı arasında sarhoşluktan dolayı bihuş olduğu halde 1034 şahıs toplanmıştır. Bunlar zabıta karakollarına ve hastanelere teslim edilmiştir.

Rus İhtilali Hakkında Haberler

17 MART 1917

İKDAM

Amsterdam 15 Mart– Londra'dan: Avam Kamarası'nda Maliye Nazırı Rusya'da Çar'ın terk-i saltanat eylediğini ve Grandük Mihail Aleksandroviç'in naib-i hükümet tayin edildiğini beyan etmiştir. Vilayetlerde Hükümet-i İhtilaliyeye **İltihak**

Frankfurter 15– Stokholm'den: Moskova, Karan, Harkof ve Odesa belediyeleri Selamet-i Umumiye Komitesi'ne iltihak eylediklerini bildirmişler ve "Rusya Selamet-i Dâhiliye Komitesi" unvanı altında bir komite teşkil etmişlerdir.

Kronstadt Mevki-i Müstahkeminin de İltihakı

Kopenhag 15– Petersburg'dan: Mebusandan Pupalayef ve Naskin, Duma Heyet-i İcraiyesi'nin emri ile Kronstadt'a gitmişlerdir. Kronstadt muhafazasına memur askerler, Heyet-i İcraiye'nin emri altına girmişlerdir. Pupalayef Kronstadt kumandanlığına tayin olunmuştur.

Petersburg'daki Kanlı Hadiseler

17 MART 1917

TANİN

Berlin 16 Mart—Geçen cumartesi vuku bulan ihtilal hakkında Papaz (Krilof) şu beyanatta bulunmuştur: Yevm-i mezkürda Petersburg şehri adeta bir muharebe meydanı idi. Ahali kıtleleri sokaklarda asker

tarafından uyuz köpek itlaf edilir gibi kurşun ile öldürülüyor idi. Hanelerin duvarlarına büyük kıt'ada levhalar yapıştırılmış ve bu yaftalarda ahalinin sokaklara çıkmaması ve memurin-i hükümetin sokaklara çıkacak ahalinin hayatı mahfuz kalacağını tekeffül edemedikleri ilan edilmiştir. Stokholm'dan varit olan bir telgrafnameye nazaran, Petersburg şehrinin bir yerinde erbab-ı şurişe karşı hareket eylemeleri için istimdad edilen Dragon efradı ahaliye karşı hareket eylemekten imtina eylemiş ve Dragonların bu muamelesi erbab-ı isyan tarafından "hurra" sedalarıyla karşılanmıştır. Mart'ın sekizinde sanayi amelesi, nakliyat işçileri, imalat-ı madeniye amelesi terk-i eşgal eylemişlerdir. 10 Mart'ta matbaa müstahdemini, inşaat-ı bahriye amelesi, mensucat fabrikaları amelesi terk-i eşgal eylemiştir. Meşhur Putilov silah fabrikası amelesi dahi terk-i eşgal eylemiştir. Mart'ın dokuzunda amele mahallelerinde terk-i eşgal eden amele ile asker arasında muntazam ateş muharebesi olmuştur. Zulmet-i leyl hulul eyledikten sonra bilcümle eşhasın sokaklara çıkması men edilmiştir. Umum meydanlarda, büyük caddelerde asker ikame edilmiştir. Sokaklardaki tenvirat kat' edilmiştir. Yalnız büsbütün insandan hâli olan sokaklarda karakol ateşleri korkunç ziyalar neşretmektedir. Ahali galeyandadır. Rüesa-yı isyanın tevkifi hakkında gayrı muntazam rivayetler deveran ediyor. Sokak muharebelerinin umum harekâtı-ı isyaniyeye mebde olacağından korkuluyor. Moskova'da umumi terk-i eşgal ilan edildiği iş'ar olunuyor.[...]

İngiltere Aleyhinde Nümayişler

17 MART 1917

TANİN

Berlin 15– Lokal Anzeiger gazetesinden istihbar ediliyor: Petersburg iğtişaşatı aynı zamanda İngiltere aleyhinde bir mahiyet de iktisab eylemiştir. İngiliz Sefarethanesi önünde binlerce halk toplanarak gürültülü nümayişler yapmışlar ve sefarethanenin camlarını kırmışlardır. Halk İngiliz Sefiri'nin Rus ordusuna tevzi etmek üzere İngiltere'den celp ettirdiği eşya ambarını yağma etmiştir ve birçok alat-ı cerrahiye ve hedaya sokaklara atılmıştır. Sefarethane erkânı alelacele firar etmişlerdir. [...]

İhtilal Hakkında Yeni Tafsilat

17 MART 1917

TANİN

Kopenhag 15– Petersburg'dan 13 Mart tarihiyle iş'ar olunuyor. Petersburg ahalisi çoktan beri heyecanda idi ve çekmekte olduğu bütün müşküllerden mesul tuttuğu hükümete karşı alttan alta şikâyet etmekte idi. Hükümet karışıklık zuhuru ihtimalini düşündüğü cihetle muhafaza-i intizam için pek çok tedbirler ittihaz etmişti. Bu meyanda İmparatorluk Meclisi ile Duma'nın dağıtılmasını emretti. Fakat Duma Çar'ın emirnamesine itaat etmemeye ve içtimalarına devam eylemeye 11 Mart'ta karar verdi ve derhal 12 azadan mürekkep bir heyet-i icraiye tayin etti ve riyasetine Rodziyanko'yu tayin etti. Bu heyet hükümet-i muvakkate vezaifini deruhte eylediğini beyan ile şu beyannameyi ilan eyledi: "Hükümet-i sabıkanın netice-i siyaseti olarak zuhur eden müşekkel vaziyeti, dâhili karışıklıkları nazar-ı dikkate alan heyet-i icraiye intizam-ı umumiye taalluk işleri ele almak mecburiyetinde bulunduğunu görmüştür. Bu karardan mütevellit mesuliyete tamamıyla agâh olan Heyet-i İcraiye ahalinin arzusuna muvafık ve onun ittihadına layık bir hükümet-i cedide teşkili hususundaki şekil ve vazifesini ifa hususunda milletin ve ordunun kendisine muavanet eyleyeceğine emindir. Heyet-i İcraiye hâl-i isyanda bulunan payitaht ahalisine ve 30000'i mütecaviz olan Petersburg'daki kuvve-i askeriyeye istinaden tamamıyla usata iltihak etmiştir."
Komite bütün nazırları tevkif etti ve hapse koydu. Duma kabinenin gayr-ı mevcut olduğunu ilan etti. İsyanın bu gün üçüncü günüdür. İntizamın süratle temin edilmiş olduğu payitahtta mevki-i iktidarda Duma Heyet-i İcraiyesi ve kendisine istinat eylediği askerler vardır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Miralayı (Englehard) Heyet-i İcraiye tarafından Petersburg kumandanı tayin olundu.
Heyet dün akşam ahali ve asker ile şimendiferlere ve müessesat-ı maliyeye hitaben neşreylediği beyannamelerde mutad-ı vechile işlere başlanmasını bildirmiştir.

İhtilal Heyet-i İcraiyesi

18 MART 1917

TANİN

Kopenhag 16– Petersburg'dan: Petersburg Telgraf Ajansı'nın istihbaratı. Duma Heyet-i İcraiyesi tarafından neşredilen cedvele nazaran yeni milli kabine şu suretle teşekkül etmiştir: Prens Lvov Başvekil ve Dahiliye Nazırı, Petersburg Mebusu Milyukov Hariciye Nazırı, Kerenski Adliye Nazırı, Duma Reis Vekili Nekrassov Nakliyat, Konovalov Ticaret ve Sanayi Nazırı, Moskova Darülfünunu müderrislerinden Andrey Manuilov Maarif Nazırı, Aleksandr Guçkov Harbiye Nazırı ve Bahriye Nazır Vekili, Petersburg Mebusu Şingarev, Ziraat Nazırı, Kiev Mebusu Tereşçenko Maliye Nazırı.

Sokaklardaki Çocuklar

18 MART 1917

SABAH

Geçen hafta teşekkülünü haber verdiğimiz Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi henüz muntazam bir surette faaliyete girişmediği halde teşkilatın manevi tesirleri şimdiden görülmeye başlamıştır. Haber aldığımıza göre Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa himaye-i etfal meselesini ciddi bir surette nazar-ı dikkate almış ve Harbiye Mektebi'nde bir mahall-i mahsus ayrılarak sokaklarda dolaşan kimsesiz çocukların toplattırılmasını, orada yerleştirilmesini ve bakılmasını emretmişlerdir. Sokaklarda sürünmeleri herkesi müteessir eden bu çocuklar hakkında acil tedbirler ittihaz edilmesi ve yüzlerce biçarenin sefaletten kurtarılması cidden mucib-i memnuniyettir.

İmparatorluk Armalarının İhrakı

20 MART 1917

SABAH

Berlin 19 Mart– Petersburg'dan iş'âr olunuyor: Mart'ın on altıncı günü mebani-i umumiyedeki imparator armaları kaldırılıp ihrak edilmiştir. Sokaklardan askerler alay alay geçmekte ve Merseillaise teganni edilmektedir. Esb- i süvar kıtaat "yaşasın sosyalistlik, yaşasın cumhuriyet" ibaresi yazılmış bir bayrağı hamilen Duma binasına giderken ahali fevkalade izhar-ı sürur ve şadmanî eylemiştir.

Ziraat Nazırını Diri Diri Yakmışlar

21 MART 1917

TANİN

Berlin 19– Politiken gazetesi Rus İhtilali'ne dair âtideki tafsilatı itâ eylemektedir: Halkın hiddet ve gazabı bilhassa Ziraat Nazırına karşı idi. Hâl-i galeyanda bulunan ahali Nazırı Nezaretin bahçesine sürükleyerek diri diri ihrak etmişlerdir. Protopopov'un edindiği zabıtadan dört bin kişi hapis ve itlâf edilmiş, büyük bir kısmı gizlenmek suretiyle kurtulabilmiştir. Baltık Denizi'nin bütün filosu yeni hükümete iltihak etmiştir. Ahalinin en ziyade kin ve nefretini kazanan jandarmalar cepheye sevk edilmişlerdir.

Rus Sosyalistleri Ayaklanıyor

24 MART 1917

SABAH

Berlin 23 Mart– Stokholm'dan iş'ar olunduğuna nazaran geçen cumartesi Rusya'nın Duma Meclis Dairesi sosyalist ahali kitleleri tarafından muhasara edilmiştir. Ahali hükümdarlık usulünün idame edilmesini ve ordu başkumandanlığı vazifesinin Nikolay Nikolayeviç tarafından deruhte olunmasını protesto eylemiştir.

Hükümet-i mevkute erkânı sokağa çıkamadıklarından İngilizlerin kumandasındaki zırhlı otomobil müfrezesinin himayesine müracaat eylemişlerdir. Ahalinin teskini için hükümet-i mevkute yeni bir beyanname neşretmiştir. Sosyalistler ârâ-yı umumiye üzerine intihabat icrasıhususunda ısrar ediyorlar.

Ruhani Memurların Azli

24 MART 1917

TANİN

Berlin 23– Stokholm'den iş'âr edildiğine nazaran Rus pisk●posları, Petersburg Metropoliti ve Moskova Piskoposu memuriyet-i ruhaniyelerinden azledilmişlerdir.

Sosyalist İhtilalcilerin Beyannamesi

24 MART 1917

TANİN

Berlin 22– Vossische (?) Zeitung'un yazdığına göre sosyalist olan Rus ihtilalcileri neşrettikleri beyannamede harbe devamdan ahalinin hiçbir faidesi olmadığı için sulhun akdini ve hemen müzakerat-ı sulhiyeye başlanmasını talep etmişlerdir.

Sosyal Demokratların Beyannamesi

25 MART 1917

TANİN

Berlin 22– Rus Sosyal Demokrat Amele Fırkası tarafından amele sınıfına hitaben neşredilmiş olan beyannamede manastırlara ait arazi ve emlakin zapt edilip ameleye tevzi' edileceği ve amelenin yevm-i mesai müddetinin sekiz saate tenzili hakkında kanun çıkarılacağı, kanlı muharebe ve kıtale süratle nihayet verilmesi için erbab-ı kahr ve zulme karşı bilcümle düvel-i muharebe amele teşkilatı ile müştereken hareket olunması lazım gelcliği ilan olunmaktadır.

Kadınlara Hakk-ı intihab Veriliyor

28 MART 1917

SABAH

Logano 26 Mart– Milan'da münteşir Cerriere Della Sera gazetesinin beyanına göre Rusya'da kadınlara hakk-ı intihab ve mebus olmak hakkı verileceği rivayet ediliyor.

Petersburg Belediyesinde Kadınlar

29 MART 1917

TANİN

Berlin 26– Petersburg belediye intihabında birçok kadınlar intihab edilmişlerdir. Bu meyanda Hariciye Nazırı Milyukov'un refikası dahi bulunmaktadır.

Reichstag'ta İlk Kadın Söz Söylüyor

29 MART 1917

TANİN

Berlin 28– Geçen salı Reichstag tarihinde ilk defa olmak üzere bir kadın resmen Alman Parlamentosu müzakeratına iştirak eylemiştir. Şöyle ki Reichstag Meclisi'nin Nüfus Politikası Komisyonu'nun arzusuna binaen Matmazel Eliza Luvders amele kadınlar meselesi müzakere edildiği sırada beyanatta bulunmuştur.

Kerenski'nin Beyanatı

29 MART 1917

SABAH

Amsterdam 21 Mart– Londra'dan bildiriliyor: Daily Telegraph gazetesinin Petersburg muhabiri, hükümet-i mevkuta arasında pek ziyade sahib-i nüfuz olan Nazır Kerenski ile mülakat etmiştir. Kerenski bu mülakatta İstanbul'un beynelmilel bir hale ifrağını, Lehistan'ın istiklalini, Ermenilere Rusya'nın taht-ı himayesinde muhtariyet verilmesini pek ziyade iltizam eylemiştir. Kerenski, Ermenilere muhtariyet verilirse Kafkasya'daki milletler arasındaki ihtilafın pek ziyade tenakus edeceği mütalaasındadır. Finlandiya'ya gelince Rus Nazırı Finlandiya Kanun-i Esasisi'nin yeniden tesisi lazım geldiğini beyan etmişti.

ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ

Yakın zamana kadar, Unkapanı Bozdoğan su kemerinden Zeyrek Kilise Camii'ne (Pantokrator Manastır Kilisesi) doğru uzanan Zeyrek mahallesinin, Bizans yapıları ve geç Osmanlı dönemi ahşap konutlarıyla kendine özgü bir tarzı vardı. Yanan son evler "restorasyonları" yapıldıktan sonra neye benzeyecekler, zaman gösterecek. Bu ay bu mahallenin bir emektarı olan küçük bir yapıya göz atacağız. Şeyh Süleyman Mescidi'ni Gözden Kaçanlar için yazan arkeolog Ayşe Ercan'a katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

istanbul@arkeologlardernegist.org

ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ VE ZEYREK MAHALLESİ

AYŞE ERCAN

Bozdoğan, yani Valens Sukemeri'nden Unkapanı yönündeki bölge Geç Antik Çağ'da yoğunlukla aristokratik konut ve arazileri, hamamlar ve anıtsal sarnıçlarla tanımlanır. Bilinen en ünlü yapısı olan Kutsal Havariler Kilisesi ve İmparator Mozolesi, Fatih Camii'nın üzerine inşa edilmesi nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. Orta Bizans dönemi sonlarından itibaren, bölgenin topografyası, Bizans İstanbul'unun en gösterişli yapılarından biri olan Pantokrator Manastır kompleksinin yapımıyla birlikte ciddi bir biçimde değişmiştir.

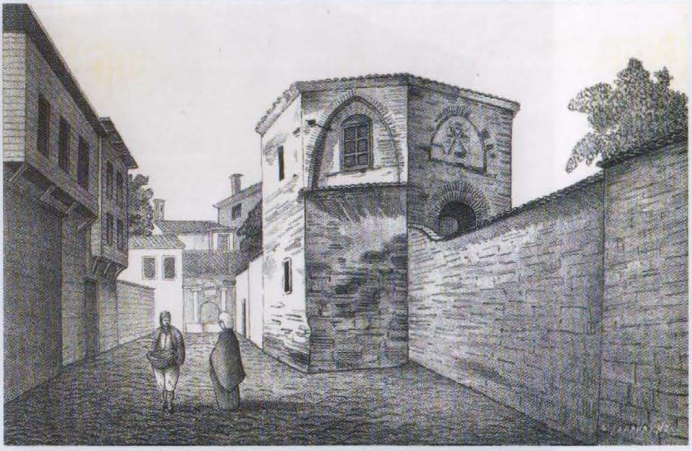
Ayasofya üst galeriden İmparator II. Ioannis ve imparatoriçe Eirene'yi tasvir eden mozaik pano.

Manastırın banisini ismen ve cismen Ayasofya Müzesi'nin üst galerisinde yer alan bir mozaikten tanıyoruz. Galeridaki iki mozaik panelden biri Pantokrator Manastır kompleksini yaptıran İmparator II. Ioannis Komnenos, eşi İmparatoriçe Eirene ve oğulları II. Alexios'u tasvir eder.

Haliç'e hâkim bir tepede inşa edilen, Isa Pantokrator'a adanmış manastır kompleksinden günümüze ancak kilise yapıları ve dağınık halde birkaç yapı kalıntısı ulaşmıştır. 12. yüzyılda kuşkusuz kentin en göz alıcı yapılarından olan kilise kompleksi, bitişik nizamda tasarlanmış iki farklı kilise yapısı ve bir mezar şapelinden oluşur. İmparator II. Ioannis Komnenos tarafından kaleme aldırılan ve 1136 yılının Ekim ayında imzalanan kilise *typikon*'unda (kuruluş ve vakıf belgesi) bu üç kilisenin kuzeyden güneye Meryem Eleousa, Başmelek Mikail (ki bu yapı aynı zamanda bir *heroon* ya da mezar şapeli olarak tasarlanmıştır) ve İsa Pantokrator'a adandığı özellikle belirtilir. 80 din adamını barındırabilecek kapasiteli bir konut kompleksi (Paspates sayıyı biraz abartarak 700 olarak verir), bir *ksenodokheion* (ziyaretçiler için geceleme imkânı veren birim) ve 50 yatak kapasiteli bir hastane (cüzzam tedavisi konusunda uzmanlaştığı kesin olarak bilinmektedir), tıp eğitimi veren bir okul, ilaç üretimi yapılan bir atölye, hamam ve yaşlılar için bakım evinin de bu geniş yapı kompleksinin diğer birimleri olduğunu yine *typikon*'dan öğrenmek mümkündür. Manastır, Latin işgali sırasında önemini korur ve kilise ve çevresindeki manastır yapıları fetihten sonra, Fatih Sultan Mehmed tarafından cami ve medrese olarak değerlendirilir. Pantokrator Kilisesi de, medresenin ilk müderrisi olan Molla Zeyrek Efendi'den dolayı Zeyrek Kilise Camii adını alır.

Manastır kompleksinin batıya doğru devam ettiği tahmin edildiğinden, bu

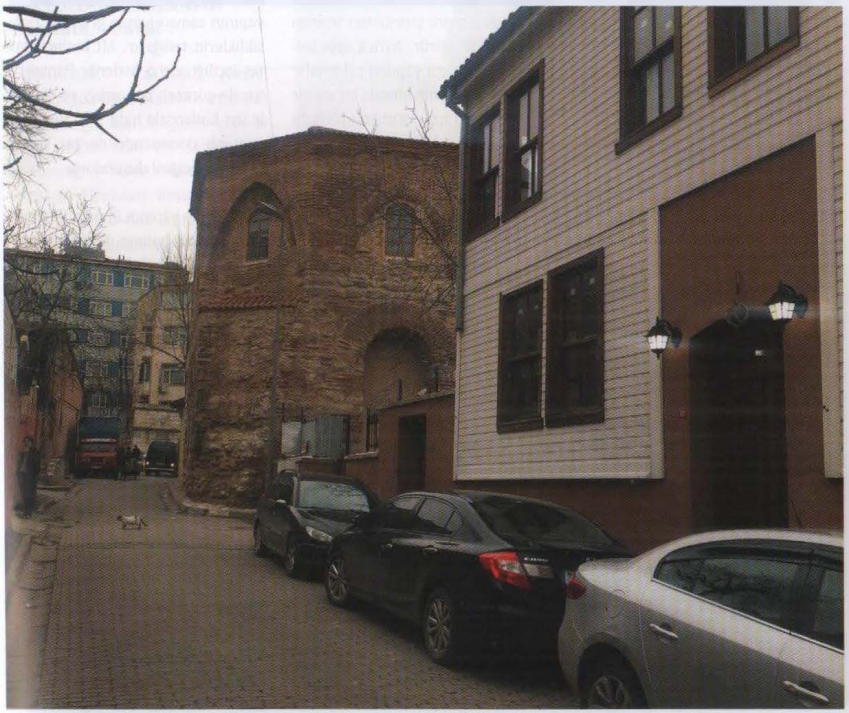
bölgelerde bulunan başka yapı kalıntılarının manastıra ait olduğu veya böyle işlevlendirildikleri düşünülür. Kilisenin yaklaşık 120 metre güneybatısında (Paspates mesafeyi 150 adım olarak saymıştır) yer alan sarnıcın yanı sıra günümüzde Şeyh Süleyman Mescidi olarak adlandırılan yapının da Pantokrator Manastırı'yla ilişkili olabileceği üzerinde durulur.

1877 tarihli Paspates gravüründe Şeyh Süleyman Mescidi ve Zeyrek mahallesi Osmanlı kent dokusu.

Şeyh Süleyman Mescidi, kare bir taban üzerine oturan sekizgen planlı yapı kurgusuyla son derece ilginçtir. Ayrıca bir kubbeyle örtülü olan yapının planı tipolojik olarak Geç Antik-Erken Hıristiyanlık geleneğinde vaftizhane, mezar yapısı, hamam ya da kilise olarak değerlendirilmekteydi. Tasarım amaçları farklı da olsa İstanbul'da Samatya'da yer alan Sancaktar Hayrettin Mescidi'nin yanı sıra Sultanahmet'teki Euphemia Martyrionu da bu tip merkezi planlı Bizans yapılarına örnek gösterilebilir. Semavi Eyice de yapının planından dolayı burasının Pantokrator kompleksinden daha eskiye ait ve büyük olasılıkla da bir mezar yapısı olması gerektiğini savunur.

Kare planlı bir taban ve sekizgen planlı bir üst yapıya sahip olan isimsiz kubbeli yapının ne orijinal haline ne de mescidin ilk dönemlerinin dekorasyona ait kalıntı mevcuttur; günümüze sadece daha geç bir döneme ait olan Osmanlı kalem işleri kalabilmiştir. İç duvarlarında da birden fazla nişin bulunması ve apsis olabilecek özel bir yerin var olmamasından dolayı kilise-şapel işlevi için herhangi bir kanıt sunmaz. Yapıyı araştırmış çok az sayıda uzman, bunun bir mezar yapısı ya da bir kütüphane binası olabileceği ihtimali üzerinde dursa

Zeyrek mahallesi ve Şeyh Süleyman Mescidi.

Fotoğraf: Yiğit Ozar

Restorasyon sonrası görünüm.
Fotoğraf: Ayşe Ercan.

da, hemen yakınında yer alan sarnıç, su kullanımına işaret eden başka işlevleri de akla getirir. Alexandros Paspates, Bizans tarihi kaynaklarında adı sıkça geçen Zeuksippos hamamlarının yakınında yer alan bir sekizgen kütüphanenin varlığının yanı sıra, Osmanlı fethi sonrası hemen camiye çevrilmemiş olmasından dolayı yapının kütüphane olarak kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde özellikle durur. Eyice yapının kütüphane amaçlı inşa edildiğine kesinlikle karşı çıkar ve bu kullanımı ancak işlevini yitirdikten sonrası için mümkün görür. Ayrıca 1950'lerde bir tadilat için yapılan çalışmalar sonucunda zeminin altında bir mezar odası bulunmuştur. Kubbeli tonozlu ve sekiz nişli olduğu söylenen mezar odası yapının ilk fonksiyonunun vaftizhane veya kütüphane değil de en azından bir dönem, planına uygun bir mezar yapısı olduğunu gösterir.

Restorasyon sonrası güneyden bakış.
Fotoğraf: Ayşe Ercan.

Mescidin dış duvarlarındaki çeşitli dönemlere ait yapım teknikleri de yapının zaman içinde geçirdiği değişikliklerin tanığıdır. Alt kotlarındaki taş işçiliği, daha üstlerde Pantokrator ile göreceli benzerliği ve özellikle üst kotlardaki hafif sivri kemerler Osmanlı döneminde de bir tadilat daha geçirdiğini düşündürür.

Öte yandan yapının Bizans dönemindeki esrarlı halinin fetihten sonra da hemen aydınlandığı söylenemez. Eyice'nin ifadelerine göre net olan kayıtlara rağmen, burada gömülü olduğu söylenen Şeyh Süleyman'ın ölümüyle ilgili olarak üç değişik tarih verilir, ama hiçbiri 15. yüzyılın sonundan daha ileriye gitmez. Sonuçta mescide çevrilmesini sağlayan Şeyh Süleyman'ın adını alan yapı artık bir daha kimlik değiştirmez; 1756 yılında Cibali yangınının bu bölgeye sıçraması nedeniyle, tamamen harabeye döner, III. Mustafa döneminde, Kazgâni Hasan Ağa tarafından onartılır. Yapının batıya doğru uzanan ve bir duvarla çevrili avlusunda Osmanlı dönemi mezarları yer alır ki, Şeyh Süleyman'ın da burada gömülü olduğu tahmin edilir.

Mescidin haziresinden restorasyon sonrası görünüm.

Fotoğraf: Yiğit Özar.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün (VGM) internet sitesinde yer alan bilgilere göre 21 Mart 2013'te VGM ve İtalya, Emilio-Romagna Bölge Yönetimi, Restorasyon Firmaları Birliği Assorestauro ile MED-ART Eğitim Projesi çerçevesinde imzalanan bir sözleşmeyle Şeyh Süleyman Mescidi ortak bir restorasyon ve eğitim programı için seçilmiştir. Bu sözleşmeye göre, seçilecek personelin İtalya'da ve Şeyh Süleyman Mescidi'nde teorik ve uygulamalı eğitime katılması, İtalya'da günümüzde kullanılmakta olan modern restorasyon yöntemlerinin, malzeme ve teknolojilerinin yapıda uygulanması karara bağlanmıştır. Böylece restorasyon süreci başlamış ve restorasyon sonrası açılış 23 Şubat 2017 için planlanmıştır.

Yeniden mescit olarak kullanımına devam edilecek olan yapıya ilişkin ilk gözlemlerimiz, bu yazı hazırlandığı sırada henüz açılış yapılmadığından dışarıdan görünümle sınırlı kaldı. Cephelerde restorasyon sırasında ayıklanan muhdes ekler dışında ciddi bir değişiklik fark etmenin oldukça güç olması, onarım sürecinde yapının bu bölümlerinde ağır müdahale kararları ile ciddi değişiklikler yapılmadığını düşündürüyor ve iç mekânda da bu yaklaşımla çalışıldığına dair ümit veriyor.

Şeyh Süleyman Mescidi'nin bütün bilinmezlerinin çözülmesi belki mümkün değildir, ancak bu ve bu gibi yapıların arkeolojik ve mimari anlamda ciddi bir incelemeye ihtiyacı vardır. Gerektiğinde arkeolojik sondajlarla desteklenmiş, titiz rölöve temelli ayrıntılı mimari bir analizle en azından yapım evreleri çözülebilir. Söz konusu restorasyon sürecinde bu bağlamda hangi verilerin tespit edildiğini ancak açılış sonrasında ve sonuçlar yayınlandığında hep birlikte göreceğiz.

Restorasyon sonrası Şeyh Süleyman Mescidi.

Fotoğraf: AyşeErcan.

STRUMA YOLCULARI

1941 sonlarında Köstence Limanı'ndan ayrılıp Şubat 1942'de içindeki 769 yolcuyla Karadeniz açıklarında batan Struma gemisinin yolcuları 24 Şubat 2017 günü İstanbul'da Sarayburnu Limanı'nda düzenlenen törenle anıldı. Romanya'da 14 bine yakın Yahudinin Nazilerce katledilmesinden sonra, Filistin'e gitmek umuduyla bu gemiye binmiş olan yolcuların hatırası kolektif bellekte yerini koruyor...

BAHAR FEYZAN

Kendi kaderine doğru yola çıkan Struma gemisi, Aralık 1941'in soğuk bir öğleden sonrasında Köstence Limanı'ndan ayrıldı. Zulümden kaçan yolcuların tek arzusu Filistin'e ulaşıp yeni bir hayata başlayabilmekti. Ancak gemi, hareketinden yaklaşık 40 dakika sonra motorundan gelen büyük bir gürültüyle anıden Romanya açıklarında durdu. Kıyıdan beklenen yardım çağrılarına Romen askerlerden gelen cevap, ateş açmaktı. Gemi, korku içindeki yolcularıyla birlikte bir müddet kendi halinde sürüklendi.

Aradan geçen birkaç saatin ardından, bir römorkörün gemiye yanaşarak motoru tamir edebileceği söylendi. Parası olmayan yolculardan, tamir bedeli olarak nikâh yüzükleri alınarak... Nihayet hareket eden gemi, 15 Aralık 1941'de Türk karasularına vardığında yolunu şaşırdığının henüz farkında değildi. İstanbul Boğazı açıklarında mayınlı bölgeye yöneldiğinde, Türk yetkililer müdahale ederek Struma'yı İstanbul Limanı'na ulaştırdı.

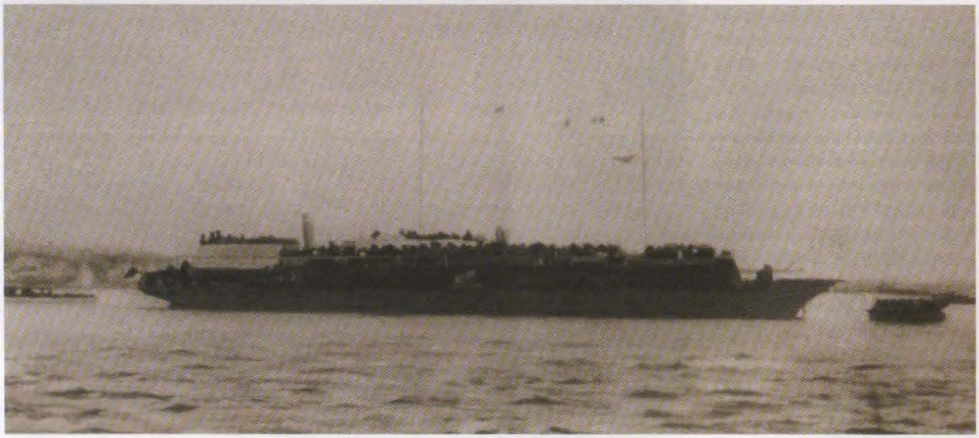
Heyecanlı yolcular çarşafları birbirine ekleyerek geminin bordosuna asmış ve uzaktan okunacak şekilde "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti! Kurtarın bizi!" yazmıştı. Ancak Türk polisi, yetkililer karar alıncaya kadar yolcuların beklemesini istedi. Geminin makinelerinin bozuk olduğu Ankara'ya bildirilmişti. Ankara ise Yahudi mültecilerin durumu üzerinden İngiltere ile hararetli görüşmeler yapıyordu. Filistin'i kontrol altında tutmak isteyen İngilizler, Struma'nın Filistin'e girmesine sıcak bakmıyor, üstelik Filistin'i kontrol altında tutabilmek için Yahudi göçünü mümkün kılmıyordu. Bu arada Romanya da yolcuların yasa dışı yollarla ülkeyi terk ettiğine karar verip, ülkeye geri dönmelerini olanaksız kılmıştı.

748 yolcu Romen yetkililerin sonradan sahte olduğunu iddia ettiği izniyle, 21 yolcu da kaçak olarak gemiye binmişti. Yolcular genelde öğretim üyesi, öğretmen, mühendis, mimar, doktor, işadamı, edebiyatçı gibi geniş topluma katkısı olabilecek mesleklere sahipti. Çoğu, yol parasını bulabilmek için mücevherat gibi değerli eşyalarını satmıştı. Struma'da yanlarında anaları ve babaları bulunmayan çocuklar ise hiç tanımadıkları yolculara emanetti. Aileleri, paraları sadece çocuklarına yettiği için onları kurtulmaları umuduyla gemiye yalnız bindirmişti. 769 yolcudan 300 kadarı çocuk, 200 kadarı kadındı.

Faciânın temelinde II. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'yı kasıp kavuran Nazi vahşetinin yattığı bir gerçekti. Öte yandan olayın diğer sorumluları olan Romanya, Türkiye ve İngiltere ise Struma söz konusu olduğunda olayı tarihin gizli sayfalarına gömdü.

30 Haziran 1941'de Romanya'da 14 bine yakın Yahudinin Nazilerce katledilmesinden sonra, Romanya Yahudileri için Filistin'e gitmekten başka çare yoktu. Basında çıkan ilanlarında Queen Mary Transatlantiği'nden örnek fotoğraflar kullanılarak, Filistin'e konforlu bir yolculuk vaadiyle yolcular kandırılıyordu. Gerçekte yüzen bir tabutla başlayan yolculuğun koşulları son derece ağırdı.

Struma gemisinin İstanbul'a sığınmasından tam 72 gün

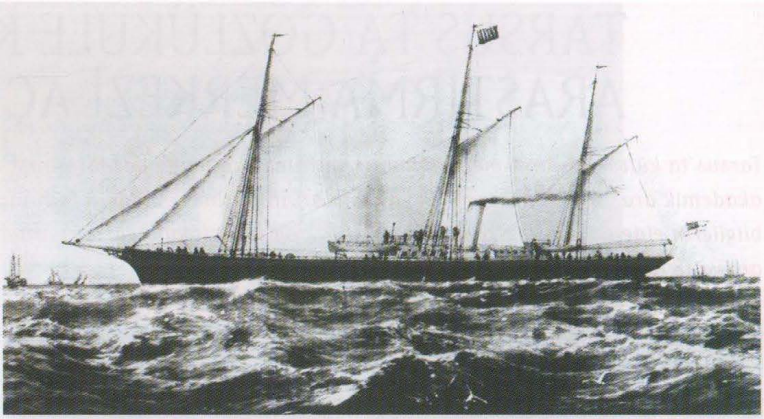

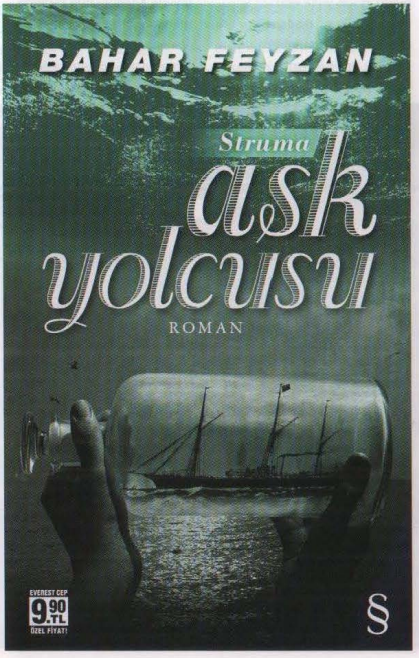
sonra, 24 Şubat 1942 tarihinde, Karadeniz açıklarında nasıl ve neyin sonucunda battığına tam olarak açıklık getirilemedi. Ancak onu Alman yolcu gemisi sanan bir Sovyet denizaltısı tarafından batırıldığı belirtildi. Sandallar bölgeye ulaşığında 769 yolcudan sadece bir kişi hayatta kalmıştı.

Bu arada İngiltere makamları yaşı 11 ile 16 arasında olan 28 çocuğa seyahat belgesi verebileceklerini açıklarken konu muallakta kaldı. Çocukların gemiden indirilmesi ise mümkün olamadı.

Struma, Şile sahiline 23 mil uzakta, motorsuz, yakıtsız, yiyeceksiz, susuz, ilaçsız kaderine terk edildi. İstanbul'a sığınmasından tam 72 gün sonra, 24 Şubat 1942 tarihinde, saat 02.00'de, onu Alman yolcu gemisi sanan bir Sovyet denizaltısı tarafından batırıldı! Kurtarma sandalları bölgeye ulaştığında, Struma'dan sağ kurtulan şanslı kişi 19 yaşındaki David Stoliar'dı. Stoliar yaşadıklarını emniyetteki ifadesinde şöyle anlattı:

> Patlamadan birkaç saniye sonra suya çarptım ve yine birkaç saniye sonra su yüzüne çıktım. Havadan tahta parçaları yağıyordu. Gemiyi göremedim, tümüyle yok olmuştu. Su, buz gibi soğuktu ve kadın erkek insanlarla doluydu. Bunlar geminin parçalanan ahşap bölümlerinden dışarıya fırlamışlardı. Anında boğulmuşlardı, ötekilerin pek çoğu da öldüler. Beni fenere götürdüler, yemek yedirdiler ve ertesi sabaha kadar istirahat etmem için yatak verdiler. Fenere bir polis geldi ve beni alıp bir otobüs istasyonuna götürdü. Beni Üsküdar'a götürecek otobüse bindirdi. Üsküdar'da bir ambulans bekliyordu ve beni bir askeri hastaneye götürdü. El ve ayaklarım donmuş halde hastanede geçirdiğim birkaç günden sonra Emniyet Müdürlüğü'ne gittik. Polis beni orada iki üç hafta tuttu. Birçok kere sorgulama odasına alınmıştım ve tekrar tekrar nereden geldiğimi ve gemiye ne olduğunu sordular. Neden hapiste tutulduğumu sorduğumda bir Türk vizesine sahip olmayıp, Türkiye'de yasadışı bulunduğumdan ötürü olduğunu söylediler. Her gün yakında bulunan bir lokantadan bana yemek gönderiliyordu. Bunun İstanbul Yahudi cemaati tarafından organize edildiğini varsayıyorum. Birkaç gün sonra Yahudi cemaatinin gönderdiği bazı elbiseleri de aldım. Nihayet bir öğleden sonra Bay Simon Brod'un beklediği zemin kata indim. Bay Brod, bana Struma'nın enkazından sağ kurtulmamın bir mucize olduğunu, ancak bu trajedinin tek tanığı olarak Türk resmî makamlarından sağ kurtulmuş olmamın daha büyük mucize olduğunu söyledi...

Bu arada faciadan mucize eseri sağ kurtulan David Stoliar 72 yıl daha yaşadı ve 1 Mayıs 2014 tarihinde, ABD'de Oregon'da hayata veda etti. Ölüm döşeğindeki son sözleri ise "Kimseye kızgın değilim, hayat yaşamaya değer" oldu.

Türkiye hükümeti 1942 yılının Mart ayında, Struma'nın batmasıyla ilgili açıklama yaparak, Türkiye'nin faciada hiçbir sorumluluğunun bulunmadığını açıkladı. Ancak olaydan sonra dönemin Başbakanı Refik Saydam'ın "Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlara mekân olamaz" sözleri, tarihin yırtık sayfalarında yerini aldı.

Struma'da büyükanne ve büyükbabasını kaybeden Greg Buxton adlı bir İngilizin batığın yerini aramaya başladığı 2000 yılında, konu tekrar hatırlandı. Ama bazı çevreler bu hatırlayıştan pek memnun değildi. Kimi yazarlara göre ise Türkiye'nin faciada hiçbir sorumluluğu yoktu. Tek suçlu Batı dünyasıydı ve David Stoliar yalan söylüyordu! Bu kesimleri harekete geçiren endişe, uluslararası camiada, Türkiye'ye yönelebilecek muhtemel bir eleştiriye karşı gösterilen milliyetçi refleksti. Elbette meseleye vicdanı pencereden bakan kimi yazar ve aydınlar ise Struma konusunda Türkiye'nin de sorumlu olduğunu 2000'li yıllardan sonra dile getirdi.

24 Şubat 2015 günkü Struma anmalarına ilk kez hükümet ve devlet temsilcisinin katılması, yıllardır süren karartmanın sona erdiği anlamına geliyor mu, bilmiyorum. Fakat Türkiye'nin, gelecekte bu tür olayların yaşanmaması için Struma faciasının, kolektif bellekte yerini alması için çaba göstermesi ümidi bile büyük bir kazanım olsa gerek...

TARSUS'TA GÖZLÜKULE KAZILARI ARAŞTIRMA MERKEZİ AÇILDI

Tarsus'ta kültür ve tarih merkezi haline getirilen Gözlükule Kazıları Araştırma Merkezi akademik araştırma ve arkeolojik çalışmalarına başladı. Anadolu'nun tarihiyle ilgili önemli bilgilerin elde edilmesine katkıda bulunacak olan Gözlükule Kazıları Araştırma Merkezi'nin açılışı 18 Şubat 2017 günü yapıldı.

Gözlükule, Cumhuriyet döneminde Alacahöyük ve Truva ile birlikte ilk resmi arkeolojik kazı yapma izni verilen üç antik yerleşmeden biriydi. Bu alanda bulunan ve Çukurova'da pamuk üretiminin azalması sonucunda işlevini yitiren eski çırçır fabrikası, 2002 yılından itibaren önce kısmen, 2013 yılında ise tamamen, bir araştırma merkezi olarak değerlendirilmek üzere Boğaziçi Üniversitesi'ne tahsis edildi. Saint Paul Kilisesi Anıt Müzesi yanında bulunan 100 yıllık eski çırçır fabrikası, akademik çalışmalara ev sahipliği yapmak üzere Boğaziçi Üniversitesi tarafından restore edildi. Merkezde yapılacak çalışmalarla, höyüğün farklı katmanlarından elde edilen kalıntılar ve birbirini takip eden dönemler karşılaştırmalı olarak incelenecek. Bu sayede Anadolu'nun tarihine ışık tutulması ve yapılması planlanan eğitimler ve bilimsel toplantılarla bölgenin kültürel mirasının daha geniş kitlelerce tanınmasına ve araştırılmasına imkân verilmesi hedefleniyor.

Tarsus-Gözlükule kazı ve araştırmalarının temel amacı, bölgenin kültürel mirası olan bu höyüğün, etrafındaki kent dokusu ve doğal çevresi ile beraber algılanması. Boğaziçi Üniversitesi'nin başlattığı yeni çalışmalar kapsamında hâlihazırda Geç Antik Çağ'dan Erken İslamî Dönem'e geçiş ile Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçiş süresinde (yaklaşık MÖ 1200'ler) yaşanan değişim ve devamlılıklar inceleniyor. Ayrıca zaman içinde gelişen arkeolojik metot ve ilgili teknolojilerden faydalanılarak hem eski kazılardan elde edilmiş verilerin yeniden değerlendirilmesi, hem de daha kontrollü kazılarla dönemlerin stratigrafik ilişkilerinin daha iyi anlaşılması amaçlanıyor.

Gözlükule Höyüğü, Akdeniz'in kuzeydoğu kıyı şeridinde yer alan Çukurova'da (antik Kilikya), Toros Dağları'na geçit veren Gülek Boğazı'nın güneyinde bulunuyor. Höyük günümüzde Tarsus ilçe merkezinde yer alıyor. Gözlükule, 1930 ve 1940'larda Hetty Goldman'ın başkanlığında Bryn Mawr College projesi olarak Amerikalı bir ekip tarafından kazılarak incelendi ve Neolitik dönemde kurulan yerleşim yerinin Erken İslami Dönem'e değin, uzun süreli ara verilmeden kullanıldığı belirlendi.

Hetty Goldman başkanlığında 1930'lu yıllarda Çukurova'da çalışmalarına başlayan ekibin amacı Hititlerin bölgedeki nüfuzunu anlamak ve Hitit yazılı kaynaklarında sözü geçen Ahhiyawalıların Ege'deki Miken medeniyetiyle bağlantısını araştırmaktı. Yüzey araştırması esnasında Tarsus'a gelen ekip üyeleri Gözlükule höyüğünü de araştırma kapsamı içinde değerlendirmeye alıp höyükte test açmaları başlattı. Burada Hitit seramiğinin yanı sıra Kuzeydoğu Akdeniz ve Ege bölgesindeki diğer yerleşimlerle ilişkilerin varlığına işaret eden buluntulara rastladılar. Test açmalarından elde edilen veriler ışığında, Bryn Mawr College, Amerikan Arkeoloji Enstitüsü (AIA) ve Harvard Fogg Müzesi himayesinde ekip höyükte 1935 yılında kazı çalışmalarına başladı. Kazılar 1948 yılına kadar devam etti ve kazı sonuçları Princeton Üniversitesi tarafından yayımlandı.

2001 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü tarafından Tarsus-Gözlükule höyüğünde araştırmalara tekrar başlandı. Öncelikle höyüğün durumunun tespiti ve zarar görmeye meyilli alanların koruma altına alınması çerçevesinde TC Kültür ve Turizm Bakanlığı kuzey ve güney sınırları koruma amaçlı olarak demir parmaklıkla çevirdi. Nisan 2004'te Goldman dönemi kazılarından çıkan ve Adana Müzesi tarafından etütlük olarak ayrılmış olan malzeme, Boğaziçi Üniversitesi'nin Tarsus'ta bulunan kazı deposuna taşındı; malzemelere erişimi ve çalışmaları kolaylaştırmak için tasnif edilip dijital ortama aktarıldı. KOERİ (Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü) Jeodezi Bölümü güncel ölçümlerle höyüğün yeni bir topografik haritasını hazırladı. KOERİ Jeofizik Bölümü yer radarı ile höyüğün toprak altında kalan mimari kalıntılarını araştırdı. Ege Üniversitesi Jeomorfoloji Bölümü höyüğün çevresinden ve ovadan örnekler alarak zaman içerisinde bölgenin geçirdiği jeomorfolojik değişimleri belgeledi. Höyüğün yerleşim tabakalanmalarını anlamak amacıyla höyüğün değişik bölgelerinde yüzey araştırmaları yapıldı.

Projenin ikinci aşamasında ise höyük üzerinde kazı çalışmalarına 2007 yaz sezonunda başlandı. Yeni kazılardan çıkan etütlük arkeolojik malzeme ve höyükte Boğaziçi Üniversitesi çalışmaları başlayınca Tarsus'a geri getirilen Goldman dönemi kazıları etütlük malzemesi Araştırma Merkezi'nde korunuyor.

MEKÂN: SURİYELİ MÜLTECİLERİN HİKÂYELERİ

Depo İstanbul, "Mekân: Suriyeli Mültecilerin Hikâyeleri" başlıklı sergiye ev sahipliği yapıyor. Sergi 12 Mart gününe kadar ziyaretçiye açık olacak.

Saner Şen/ Nar Photos.

2010 yılında başlayan "Arap Baharı" Tunus, Libya ve Mısır'dan Suriye'ye yayılmış, Suriye'de muhaliflerin gösterilerine uygulanan şiddete verilen karşılıklarla durum karmaşıklaşmıştı, bunun üzerine IŞİD tehdidinin de eklenmesiyle iç savaş ülke çapına yayıldı ve milyonlarca insan ülkesini terk etmek zorunda kaldı.

NarPhotos Fotoğraf Kolektifi'nden on iki fotoğrafçı, iç savaşın başladığı 2011'den bu yana Suriye, Irak, Türkiye, Yunanistan ve Almanya'da çektikleri fotoğrafları, Suriyeli mültecilerle ilgili farklı başlıkların izini süren fotoröportajlar haline getirdi.

Sergideki fotoğraflar, 2011 yılından itibaren çeşitli ajans ve yayınlardan sekiz kişi ve NAR Photos fotoğrafçılarından iki kişinin bölgeye yaptığı ziyaretlerde birikmeye başladı. Savaşın yaşandığı coğrafyanın yanında, Suriyeli ailelerin İstanbul'daki yaşamına da tanıklık edildi. Türkiye'nin en büyük çadır kenti ve en fazla Suriyeli mülteciyi barındıran Süleyman Şah Konaklama Tesisleri kampına da eski bir gazetecinin yardımıyla girildi. Fotoğrafçı Çiğdem Üçüncü 2015 yılında Midilli'de Suriyeli mültecilerin bulunduğu Unicef'in kampı Karatepe'ye, Almanya'nın Hollanda sınırındaki Nordrheinwestfalen mülteci kampına gidebildi.

Tolga Sezgin/ Nar Photos.

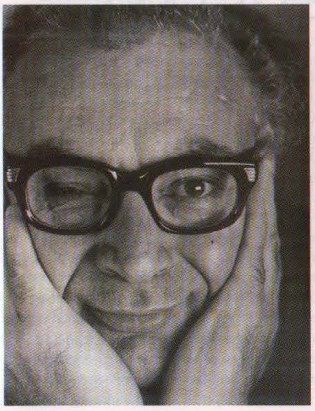
Sergideki elli dört fotoğraftan her biri Suriye'deki krizde en ağır bedeli ödeyen sivillerin yaşamına, zorlu yolculuklarına, mülteci kamplarındaki hayatlarına, büyük şehirlerdeki varoluş mücadelelerine, bir arada kalmaya çalışan ailelere, gençlere ve çocuklara tanıklık ediyor. Serginin ismindeki "mekân", "var olunan yer, konum" ve aynı zamanda "yer, yurt, ev" anlamlarıyla, Ortadoğu başta olmak üzere dünya üzerinde çalışmaları, yoğunluğu artan insan hareketliliğini izleyicilerin yeniden düşünmesinin yolunu açıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan en büyük göç dalgası sayılan Suriyeli sivillerin zorlu yolculuğu, insan eli ve zihni ile icat edilmiş her tür sınırın sorgulanmasını, başka türlü bir dünyayı mümkün kılabilmek için hayati hale getiriyor. NarPhotos fotoğrafçılarının amacı bu sorgulamaya katkı sağlamak isteyen görsel tanıklıklarını paylaşmak.

YAŞAR KEMAL VAKFI KURULDU

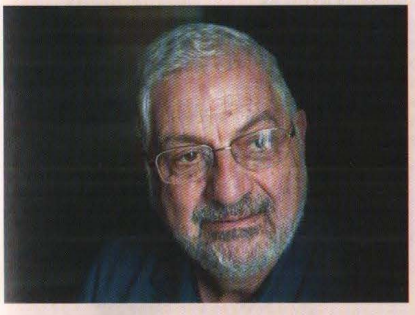
28 Şubat 2015 günü aramızdan ayrılan yazar Yaşar Kemal için eşi Ayşe Semiha Baban Gökçeli'nin girişimiyle bir vakıf kuruldu. Vakfın amacı, Yaşar Kemal'in bakış, yaklaşım ve değerlerini yaygınlaştırmak.

Yönetim Kurulu başkanlığını Semiha Baban Gökçeli'nin üstlendiği vakfın vakfedenleri yine Semiha Baban Gökçeli, Teoman Akünal, Talha Apak, Ömer Zülfü Livaneli, Davut Ökütçü oldu. Vakfın amacı Yaşar Kemal'in özgürlük, eşitlik, insan ve doğa sevgisi, kültürel farklılıklara ilişkin saygı ve sahiplenmeyle çevrelenmiş değerleri ve duruşu doğrultusunda, Türkiye ve dünya toplumları nezdinde bu bakış, yaklaşım ve değerleri yaygınlaştırmak, yazarın düşüncelerini ve edebiyat birikimini genç kuşaklara aktarmak olarak ifade edildi. Vakıf Yönetim Kurulu Başkanı A. Semiha Baban Gökçeli şöyle bir çağrıda bulundu:

"Yaşar Kemal mektup, not, anı defteri, ajanda gibi şeyleri saklamamış. Ancak yurtiçi ve yurtdışı yayınların ve basının taranması zengin bir malzeme sağlıyor. Bu konuda çok sayıda özel arşivden de katkı ve destek aldık. Yaşar Kemal için 'sesini duyuramayanların sesi' denmiştir. Bu arşiv büyük ölçüde Yaşar Kemal'in yaşamıyla kesişen noktalarda sesini duyuramayanların da arşivi olacak. Oluşturmaya çalıştığımız arşiv için, Yaşar Kemal'le ilgili anı ve belgelerin derlenmesinde destek ve katkılarınıza ihtiyacımız var."

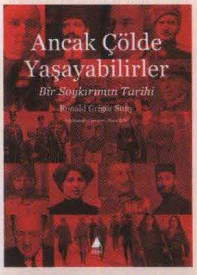

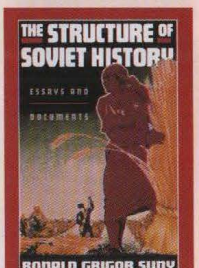
HRANT DİNK VAKFI'NDA KONUŞMA DİZİSİ: AŞIRILIKLAR ÇAĞINDA ERMENİLER VE ERMENİSTAN

Prof. Ronald Grigor Suny, Şubat-Nisan 2017'de Hrant Dink Vakfı'nda bir dizi konuşma gerçekleştiriyor. "Aşırılıklar Çağında Ermeniler ve Ermenistan" başlıklı dizinin ilk konuşması, "Modern Ermeniliğin İnşası: Rus ve Osmanlı İmparatorluklarında Ulusun Oluşumu" oldu. 16 Şubat'taki bu etkinliğin ardından 23 Şubat'ta Prof. Suny "Lanetlilerin İkilemi: Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının Son Yıllarında Ermeniler" başlıklı bir sunum yaptı.

Ronald Grigor Suny, Michigan Üniversitesi Tarih Bölümü'nde William H. Sewell ordinaryüs profesör, Chicago Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih Bölümü'nde fahri profesör ve St. Petersburg'daki Ulusal Araştırma Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde kıdemli araştırmacı olarak bulunuyor. *Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf: The Making of the Georgian Nation, Ararat'a Bakmak: Modern Tarihte Ermenistan; The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union; The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States* ve *Ancak Çölde Yaşayabilirler: Bir Soykırımın Tarihi* başlıklı kitapların yazarı olan Suny, *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* başlıklı kitabın da eşyazarı.

Ronald Grigor Suny'nin Mart ve Nisan ayı içindeki konuşma programı şöyle:

16 Mart Perşembe, 18.30: "Sovyetler Deneyimi: SSCB'de Ermeniler"

23 Mart Perşembe, 18.30: "Dağılma ve Yeniden Başlama: Diaspora Ermenileri"

7 Nisan Cuma, 18.30: "Geçmişin Sürekliliği: Günümüz Dünyasında Ermeni Kimliğinin Şekillenmesinde Tarihin Rolü"

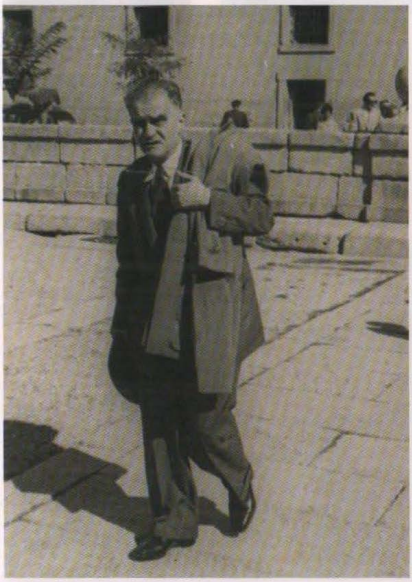
"AHMET HAMDİ TANPINAR VE XIX. ASIR TÜRK EDEBİYATI TARİHİ'Nİ YENİDEN OKUMAK" ÇALIŞTAYI

Tarih Vakfı 11 Mart 2017 Cumartesi günü "Ahmet Hamdi Tanpınar ve XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'ni Yeniden Okumak" başlıklı çalıştaya ev sahipliği yapıyor. Tüm gün sürecek çalıştayda Tanpınar'ın edebiyat anlayışı ve özelde edebiyat tarihi literatürünün köşe taşlarından biri olan XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi adlı eseri tartışılacak.

Açış konuşmasını Abdullah Uçman'ın yapacağı toplantının öğleden önce 10.30-12.00 saatleri arasında gerçekleştirilecek birinci oturumunda Esra Yalçın ve Soner Özcan "49'dan 56'ya *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*: Üslûp, İçerik, Organizasyon" başlıklı bir konuşma yapacak. Bu konuşmayı Süha Oğuzertem'in "Ortaçağlılık Halinin Devamı: Tanpınar'dan Bir Özet"; Alphan Akgül'ün "*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Trajedinin Yokluğu Fikri Doğru Yorumlandı mı?" ve Günil Özlem Ayaydın Cebe'nin "Tanpınar'ın Görüşünden Edebiyatın Ulus-Devlet Huzurunda Tarihsel Konumlanışı" başlıklı sunumları takip edecek.

Yemek arasının ardından 13.00-15.00 saatleri arasında gerçekleştirilecek ikinci oturumun ilk konuşmacısı, "Ahmet Hamdi Tanpınar'da Yöntem ve Eleştirinin Kaynakları: Bergsoncu Tarihyazımı ve Albert Thibaudet'nin Yaratıcı Eleştirisi" ile Veysel Öztürk olacak. Daha sonra Mehmet Sümer "Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* ile Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin Metot Açısından Karşılaştırılması"; Mehmet Fatih Uslu "Tanpınar'ın Tarih Kurgusu Neyi Sağladı, Neyi Sakladı?" başlıkları altında konuşacak. Bu oturumun son konuşmasında Erol Köroğlu, "*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ni Edebi Tür Kuramları Eşliğinde Okumak" başlıklı bir sunum yapacak.

Kahve molasının ardından 15.30-17.30 saatleri arasında çalıştayın üçüncü ve son oturumu yapılacak. Bu oturumun ilk konuşmacısı "Edebiyat Metinlerden mi İbarettir?" ile Yalçın Armağan olacak. Armağan'ın ardından Fatih Altuğ "*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ni Tanpınar'ın Diğer Metinleriyle Birlikte Okumak" ve Handan İnci "Tanpınar Arşivindeki Belgelere Göre *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin İkinci Cildi" başlıklı birer sunum gerçekleştirecek. Oturumun ve çalıştayın son konuşmacısı ise "*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin İkinci Cildi Yazılsaydı..." başlıklı sunumuyla Erol Gökşen olacak.

HABERLER

TARİH VAKFI ÖĞRETMENLER PLATFORMU, TARİH MÜFREDATI ÇALIŞTAYI'NIN SONUÇLARINI YAYINLADI

Tarih Vakfı Öğretmenler Platformu, tarih müfredatı konusunda gerçekleştirdiği çalıştayın sonuçlarını Milli Eğitim Bakanlığı'na iletti. Öğretmenler Platformu yaptığı inceleme sonucunda tarihsel ilişkileri, siyasi ve ekonomik yapıları "güç" üzerinden açıklayan ve güce indirgeyen, Türk-İslam toplumlarının dışındaki halkları ve insan gruplarını ötekileştiren, cinsiyetçiliğin izlerinin hâlâ derin biçimde hissedilmekte olduğu bu taslak programın çoğulcu, sorgulayıcı, öğrenci merkezli, tarihi sosyal bilimlerin bir parçası olarak gören ve farklı disiplinlerden beslenen, dünya tarihiyle bütünleşen pedagojik yaklaşımların bir örneğiymiş gibi sunulmasını ciddi bir tutarsızlık olarak gördüğünü belirtti. Bu bağlamda ders kitaplarının yayımlanması ve programın aktif olarak uygulanmaya başlanması süreçlerinde de gözlemci olmaya devam edeceğini ve demokratik, bilimsel, seküler, toplumun ve insanlığın tüm kesimlerine sosyal bilimlerin sağladığı olanaklarla, ötekileştirmeden yaklaşan, çağdaş bir eğitim anlayışının ısrarlı savunucuları olacağını bildirdi.

TARİH VAKFI İZMİR YEDİ İKLİM SÖYLEŞİLERİNDE MART ETKİNLİĞİ

Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşilerinin Mart ayındaki konuğu Dilek Akyalçın Kaya olacak. 16 Mart günü Türkan Saylan Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilecek etkinliğin başlığı "Şehir, Babalar ve Oğullar: 19. Yüzyılda Selanikli Dönmelerin Hayat Güzergâhları". Selanik şehri 19. yüzyılın ikinci yarısında iktisadi ve toplumsal farklılaşmalara sahne oldu. Şehrin liman kenti olması sonucu ortaya çıkan ticari gelişmeler; ülkesindeki tarımsal dönüşümü, sermaye birikimini, sanayi yatırımlarını (ve dolayısıyla burjuvazi ve işçi sınıflarının oluşumunu) beraberinde getirdi.

Bu süreç, iktisadi ve toplumsal farklılaşmanın temelini oluşturdu. Dilek Akyalçın Kaya konuşmasında 19. yüzyılda Selanik'te yaşanan iktisadi ve toplumsal dönüşümlerin Selanikliler üzerindeki etkilerini analiz edecek ve Osmanlı taşrasında toplumsal farklılaşmayı ele alacak. Bunu yapmak için 19. yüzyıl ortası ile 20. yüzyıl başı arasında yaşayan üç kuşak Selanikli Dönme bireylerin hayat güzergâhlarını, mesleklerini, eğitimlerini, kentteki iktisadi ve toplumsal konumlarını inceleyecek. Bu analiz Dönme kökenli insanların sadece ticaretle uğraşan büyük burjuvazi üyeleri olmadığını ortaya koyuyor. Ayrıca yaşanan dönüşümün literatürde yer alan Müslüman bürokrat/gayrimüslim tüccar ayrımından çok daha karmaşık toplumsal gerçeklikler içerdiğinin altını çiziyor.

TARİH VAKFI'NDAN ÜNİVERSİTELERDEKİ TASFİYELERLE İLGİLİ DUYURU

Tarih Vakfı, üniversitelerde süregiden tasfiyelerle ilgili olarak aşağıdaki metni kamuoyuyla paylaştı:

"KHK'lar ile içlerinde mütevellilerimizin de bulunduğu bilim insanlarının hiçbir somut gerekçeye dayanmadan ve hukuksuzca işlerinden uzaklaştırılması uygulamasına yeni bir halka eklendiğini üzülerek öğrenmiş bulunuyoruz. Cumhuriyet tarihi boyunca üniversiteler çeşitli gerekçe ve bahanelerle iktidarların hışmına uğramıştır. İktidarlardan farklı düşünenler Atatürk döneminde 1933 Darülfünun Reformu, İnönü döneminde 1948 DTCF tasfiyesi, Demokrat Parti döneminde 1956 tasfiyesi, 1960 darbesiyle 147'ler olayı, 12 Mart darbesi tasfiyesi, 12 Eylül darbesiyle 1402'likler ve nihayet 28 Şubat darbesinin tasfiyelerini yaşamıştır. Her tasfiye sürecinden sonra üniversitenin kendini yeniden inşa etmesi için neredeyse bir kuşak kaybedilmiş, bilim dünyası kadar, eğitim de öğrenciler de Türkiye'nin geleceği de zarar görmüştür.

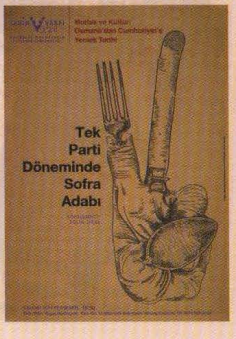
Hukuk devleti demek, yargı güvencesi demektir. Ortada ne üniversitelerin verdiği idari bir ceza ne mahkemeye intikal etmiş bir dava ve ne de bir yargı kararı var. Eğer hukuk devleti ilkesini içselleştirmiş bir demokrasi içinde yaşıyorsak ve yaşamak istiyorsak, ortada somut bir suç yokken, dolayısıyla konu yargıya bile götürülememişken, nihayet ortada bir mahkeme kararı bile bulunmuyorken, üniversitelerden bilim insanlarının tasfiyelerini açıklamak mümkün değildir. İktidarlara düşen, farklı fikirleri ve fikirdekileri cezalandırmak değil, tersine, demokrasinin gereği onları korumak ve tahammül etmektir. KHK ile üniversitelerden atılmanın hiçbir ölçüsünün kalmadığı, üstelik bunların tamamen idarî ve siyasi bir tercihle yapılan tasfiyeler olduğu açık bir şekilde görülmektedir. İşlerinden uzaklaştırılanlar hakkındaki bu uygulamayı kınıyor, haksız ve adaletsiz bu işlemlerin bir an önce düzeltilmesini talep ediyoruz."

"MUTFAK VE KÜLTÜR: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YEMEK TARİHİ" DİZİSİ DEVAM EDİYOR

Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları kapsamında 9 Şubat günü Tülin Ural, "Tek Parti Döneminde Sofra Adabı" başlıklı bir konuşma yaptı. Ural, konuşmasına "adab-ı muaşeret" üzerinde durarak başladı: "Adab-ı muaşeret ruh ve görünüş, iç ve dış, ahlak ve davranış arasındaki ilişkinin, tarihin belli bir anında nasıl kurulduğunu göstermek açısından eşsiz bir kaynak teşkil eder. Aynı zamanda toplumsal hiyerarşilerin nasıl kurulduğunu, dolayısıyla da nasıl dönüştüğünü anlamamıza olanak sağlar. Bu anlamda adab-ı muaşeret kitapları olgusal dönüşümden çok, zihinlerin tarihini ve toplumsal ayrımların tarihsel olarak nasıl kurulduğunu gösterir. Dolayısıyla davranışların tam olarak nasıl değiştiğini göstermekten çok, (yeni) bir toplumsallığın nasıl hayal edildiğini anlatırlar. Bu anlamda da tarihin ve sosyolojinin anlama imkânlarını kullanarak, toplumsal ve kişisel olan arasındaki bağı yeniden kurabilmemize olanak verirler."

Batı'da da modern adab-ı muaşeretin 16. yüzyıldan başlayarak önce Rönesans aydınlarının çabalarıyla, ardından kralların maiyetleri etrafında geliştiğini ve aristokrasi ile burjuvazi arasındaki "ayrıcalık" savaşlarına sahne olduğunu anlatan Ural, böylece oluşan yeni modeller ve yeni davranış kalıplarının giderek standartlaştığını, demokratikleştiğini, Batılı orta sınıflardan başlayarak genelleştiğini ve bugün yaygın olan adabın temelini oluşturduğunu söyledi. Ardından şu soruların cevaplarını aradı:

Bugün Türkiye'de yaygın olarak benimsenen sofra adabının kökenleri nerededir? Erken Cumhuriyet dönemi bu anlamda bir mihat sayılabilir mi? Erken Cumhuriyet döneminde gelişen sofra adabı hangi temeller üzerine oturmakta, hangi zihinsel kalıpları kullanmaktadır? Yaratmak istediği zihniyet kalıpları, yerli midir, taklit midir? Milli midir, seçkinci mi?

OSMANLI'DA CİNSEL SUÇLARIN CEZALANDIRILMASINDA CİNSİYET AYRIMI (MI?)

ABDÜLMECİT MUTAF

İslam hukukunda cinsel suçlara takdir edilmiş olan cezalar kadın ve erkeğe eşit uygulanır. Osmanlı örfi hukukunda ise bazı maddeler sadece kadınları cezalandıracak şekilde düzenlenmiştir. Mahkeme kayıtları kadıların kadınları daha şiddetli cezalandırdığını gösterir. Kolluk kuvvetlerinin yine ayrımcı bir tutum izlediğini, toplumun da kadınları cinsel suçların başlatıcısı saydığını ortaya koyan veriler vardır. Devletin, görevlilerin ve halkın bu tutumunun caydırıcılık, suçun kaynağını kurutma gibi kendilerince haklı birtakım gerekçelerinin olması kadına önyargılı bakıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.

GİRİŞ

Osmanlı toplumunda karşı cinsler arasında işlenen cinsel suçları genel anlamda ikiye ayırmak mümkündür: Birincisi, kadınların rızası olmadığı halde maruz kaldığı ve tek taraflı olarak erkeklerin işlediği "tecavüz"[1] ve "sözlü ve fiili taciz"[2] suçlarıdır. İkinci kategoride ise kadın ve erkeğin kendi istek ve iradeleri dâhilinde gerçekleştirdiği "zina", kadınların bir maddi gelir karşılığında yaptığı "fuhuş" ve nikâhlı olmadıkları gibi evlenmesi yasak olmayan birisiyle (namahrem) cinsel ilişki olmaksızın açık veya daha ziyade kapalı bir mekânda yalnız kalmak yer alır. İlk kategorideki suçlarda sadece suçun tek faili olan erkek cezalandırılır. Ancak ikinci kategorideki zina, tek taraflı olmayıp bir erkek ve bir kadın tarafından; fuhuş ise bir kadın ve bir erkek, bazen de birden fazla erkek tarafından işlendiği için her iki taraf da cezalandırılır. Namahremden kaçınmama da bunlar gibidir.

Zinayla suçlanıp teşhir edilen bir erkek, eşeğe ters bindirilmiş, kafasına işkembe geçirilmiş halde sokaklarda dolaştırılıyor.

Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 228.

Bu tür cinsel suçlara verilen cezalar, cezaların infaz şekli ve zanlılara karşı takınılan tavırla ilgili zaman zaman birbirinden farklı şu durumların ortaya çıktığı görülmektedir: İslam hukukunun teorik hükümleri, Osmanlı örfi hukukundaki durum ve bununla bağlantılı olarak kadıların ve ehl-i örfün uygulamaları ile toplumun takındığı tavır. Makalede bu farklı durumlarla ilgili olarak hukuk metinlerine, yargı kararlarına ve bunların uygulamalarına yer verilecek olup, örnek belgeler ağırlıklı olarak şer'iye sicillerinden ve Osmanlı Arşivi belgelerinden seçilmiştir.

ŞER'İ HUKUKTA ZİNA SUÇU VE CEZASI

İslam hukuku kaynaklarında zina "aralarında şer'i bir akıd yani nikâh bulunmayan bir erkekle kadının kendi istekleriyle cinsel birleşmede

bulunmaları"[3] şeklinde tarif edilmiş ve yasaklanmıştır.[4] İslam ceza hukukuna göre zina, *hadd* cezasını gerektiren bir suçtur.[5] Ancak bu ceza, suçlunun evli olup olmamasına göre değişmektedir. Buna göre, zina eden evli bir erkek (*muhsân*) ve/veya kadın (*muhsâne*), "taşlanarak öldürülme" anlamına gelen recm cezasına, bekâr olanlar ise sopa ile dövülme (*celde*) ve sürgün (*tağrîb*) cezalarına çarptırılır.[6]

Zina suçunun cezasını ağırlaştıran *ihsân* şartını taşıyan, yani *muhsân* bir erkek veya *muhsâne* bir kadının recm edilebilmesi için ayrıca şu yedi şartı da taşıyor olması gerekir: Akıl sahibi olmak, buluğa ermiş olmak, hürriyeti bulunmak, Müslüman olmak, sahih bir nikâhla evlilik yapmış olmak, eşinin de bu şartlara sahip olması ve tüm bunların varlığından sonra eşiyle cinsel birleşmede bulunmuş olmak.[7] Evlenip boşanmış olan dullar da *muhsân/muhsâne* sayılır.

İslam hukukunun birinci kaynağı olan Kuran'da recm cezasının verilmesini doğrudan emreden bir ayet yoktur, ancak bir ayette zina eden kadın (*zâniye*) ve erkeğe (*zânî*) verilecek cezanın 100 sopa olduğu belirtilir.[8] Recm cezasının meşruluğu, İslam hukukunun ikinci kaynağı olan sünnete dayanır.

Şer'i hukukta, zina eden kadın ve erkeğe verilen cezalar arasında bir eşitlik olup taraflardan birine lehte veya aleyhte farklı davranılmadığı açıkça görülür; çünkü İslam hukukunda cezai hükümlerin ayrım gözetilmeksizin herkese eşit uygulanması esastır.[9] Fıkıh kitapları, zina ve ilgili konularla dair cezai bir yaklaşımdan çok, etik bir tavır sergiler. Zina için öngörülen *hadd* cezası, uygulamadan çok, suçun büyüklüğünün sembolik bir ifadesidir. Kanunların uygulanması devlet değil kişiler için bir sorun teşkil etmektedir.[10] Hatta İslam hukuku, iki kişi arasında yaşanan bu tür suçların –yargıya intikal etmeden veya ettirilmeden önce– işleyenler veya bilenler tarafından gizlenmesi taraftarıdır.[11]

ÖRFİ HUKUKTAKİ DURUM

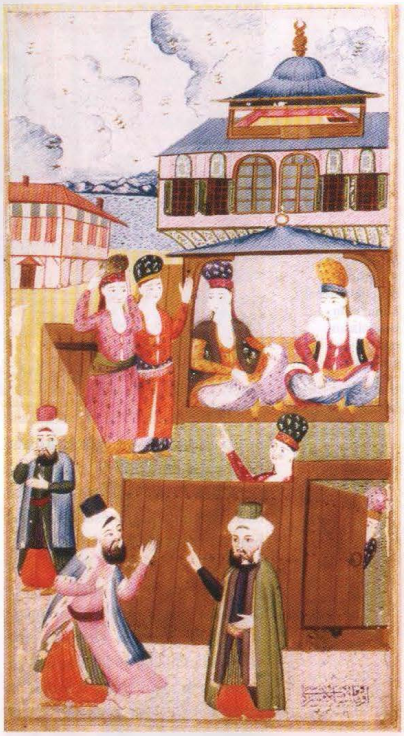
İslam hukukunu kendisine referans alan Osmanlı örfi hukuku bu suçlara verilen cezalar hususunda genelde şer'i hukuka uymuştur.[12] Ancak kanunnamelerde dikkat çeken husus, bedeni cezaların burada paraya çevrilmiş olmasıdır. Bu, İslam hukukuna aykırı bir durum olmayıp onun tarafından devlet başkanına (*ulü'l-emr*) tanınan sınırlı yasama yetkisi dahilindedir.[13]

Zengin bir muhtevayla düzenlenmiş olması itibariyle Osmanlı kanunnameleri içerisinde ilk olduğu kabul edilen ve Fatih Sultan Mehmed zamanında hazırlanmış olan (Kanûn-ı Padişahi) Ceza Kanunnamesi'nde zina ile ilgili maddeler şöyledir:

> 1- Eğer bir kişi zina kılsa, şeriat huzurunda sabit olsa, ol zina kılan evlü olsa ve dahi bay olursa ki bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse, cürm üç yüz akçe alına. Evsatü'l-hal olursa kim altı yüz akçeye malik ola, cürm iki yüz akçe alına. Andan aşağı gücü yeterse, cürm yüz akçe alına. Andan dahi aşağı halli olursa, elli akçe; andan daha aşağı ki gayette fakirü'l-hal olursa, kırk akçe cürm alına.
>
> 2- Eğer zina kılan ergen olursa, bin akçeye dahi ziyadeye gücü yeterse, cürm yüz akçe alına. Eğer orta halli olursa, altı yüz akçeye gücü yeterse, cürm elli akçe alına. Andan aşağı dört yüze gücü yeterse, kırk akçe; gayet fakir olsa otuz akçe cürm alına.[14]

Osmanlı'da cinsel suçlarla İslam ceza hukukunun uygulandığını gösteren çok sayıda örnek belge bulunmaktadır. Mesela zina suçuna verilen en ağır ceza olan recmin uygulandığına dair az sayıda da olsa (en az bir örnek) mevcuttur.[15] Bundan başka Osmanlı taşrasında da cezanın uygulanıp uygulanmadığına dair bir açıklık yoksa da bu hükümlerin verildiği bilinmektedir. 1650 yılında Balıkesir'in Mendehorya köyünde amcası tarafından büyütülen ve evli olan Aşir adlı kişi yine amcasının himayesindeki Ayşe ile zina etmiş ve bu ilişkiden bir erkek çocukları doğmuş, yapılan yargılamada suçlarını ikrarları sonucu her ikisi *hadd* cezasına çarptırılmıştır.[16]

Yukarıda maddelerde görüleceği üzere, örfi hukukta da zina suçuna verilen cezalarda, İslam hukukunda açık hüküm bulunan hususlarda kadınla erkek arasında bir ayrım yapılmamıştır. Hatta kanunnamelerde, kadınları erkeklerin taciz ve saldırılarına karşı korumak amaçlı maddeler de yer almaktadır: Kadınları zorla kaçırıp nikâhlamak, birisinin karısı veya kızına sözlü veya fiili tacizde bulunmak, onların evine girmek veya yolunu kesmek gibi suçlara uygun cezalar verilirken cariyeler de aynı koruma kapsamına alınmıştır.[17]

Nevizade Atai'nin *Hamse*'sinde İstanbul'da bir genelev tasviri.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi koleksiyonu

Bilindiği gibi kanunnamelerde, şer'i hukukta hakkında bir hüküm bulunmayan ve dönemin padişahına bırakılan yasama yetkisi gereği belirlen-

I. Ahmed Albüm'ünde, namahrem bir çiftin dere kenarında basılmasını tasvir eden minyatür.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

miş bazı cezalar da bulunmaktadır. Bazı suçluların kazığa oturtulması veya zina yapan erkek veya kadının cinsel organın kesilmesi/dağlanması bunun örneklerindendir.[18]

Yine kanunnamelerin cinsel suçlarla ilgili bazı maddelerinde de erkeklerle kadınlar arasında ayrım yapıldığı ve bazı farklılıklar olduğu açıkça görülmektedir. Bunlardan biri olan ve hem Fatih hem de Kanuni devrine ait kanunnamedeki "Eğer zinayı avret etse cürmin eri vere"[19] "Eğer zinayı erli avret etse eri cürm vire",[20] maddesinde zina yapan evli bir kadının para cezasının ödenmesinde kadınların kayırıldığı izlenimi uyanmaktadır.

Fakat Süleyman kanunnamesindeki şu madde kadınlar aleyhine olarak dikkat çekicidir:

> Ve bir kimesne kendi avretin (veya kızını) bir kimesne ile zina ederken bir yerde bulsa ikisin bile katletse heman evi içine cemaat getürüb işhad etse ol maktüllerin vârislerinin davaları istima' olunmaya.[21]

Şer'i hukuka uygunluğu tartışılabilecek olsa da Ebussuud Efendi'nin de aynı mealdeki fetvasıyla[22] desteklenen bu maddenin Osmanlı toplumunda öldürmelere yol açtığına dair örnekler vardır: 9 Şubat 1852 tarihinde zevcesiyle zina yaptığı için Abdulkadir'i öldüren Kürtoğlu Ali serbest bırakılmıştır.[23] Bir başka olay da 6 Kasım 1853 tarihinde Tarsus'ta meydana gelmiştir. Ali, karısı Meryem'i başkasıyla zina ettiği için öldürdüğünü söyleyince kısastan vazgeçilip para cezasına çarptırılmıştır.[24]

Bir erkeğin karısı veya kızını zina halinde yakalayıp o anki psikolojisi ile onları öldürme hakkına sahip olması, onun "onur"unun zedelenmesiyle alakalı görülebilir.[25] Ancak bu hüküm kadın aleyhine, hem de ölümle sonuçlanan bir durum ortaya çıkarmaktadır: Halbuki tersten bakacak olursak, aynı durumda yakalanan bir erkeğin karısı böyle bir cezalandırma hakkına sahip değildir. Kadın suçunun bedelini üstelik de yargılanmadan canıyla öderken, erkek en azından yargılanma şansına sahiptir. Diğer taraftan erkek için "onur meselesi" olan durum kadın için böyle görülmemektedir. Bunun yanında, yukarıdaki "zina yapan kadının para cezasını kocanın ödemesi" hususunun da kadınların yararı gözetilerek değil, erkeğin onuru esas alınarak yazılmış olabileceği akla yatkın görünür. Kanunnamede kadınlar aleyhine olarak erkeklere tanınan öldürme ruhsatının, "namus cinayetleri"ni tetikleyici hukuki bir gerekçe veya mazeret teşkil ettiğini gösteren örnekler bulunmaktadır: 1631 yılında Balıkesir'in Manyas kazası Kepekli köyünde Mustafa adlı kişi, fuhuş suçundan dolayı defalarca ceza ödediği halde suç işlemeye devam eden kayınvalidesini ve ona aracılık yapan kişiyi öldürmüştür.[26] Kudüs yakınlarındaki bir köyde meydana gelen olayda ise mahkemeye müracaat eden bir baba, kızının evin damından düştüğünü ve aynı anda kafasına da bir taş düştüğü için öldüğünü bildirmiştir. Köyde yapılan soruşturmada halk da aynı doğrultuda ifade vermiştir. Dror Zeevi, 16. yüzyılda yaşanan bu hadiseyi "babanın kızını muhtemelen bir gayr-ı meşru ilişkisinden dolayı öldürdüğü, köylünün de bu gerçeği görevlilerden gizlediği" şeklinde yorumlamış, bölgedeki namus

cinayeti anlayışının örneği olarak aktarmıştır.[27]

GÖREVLİLERİN TUTUMU

Adli kolluk kuvveti olarak da çalışan ve şehrin asayişinden sorumlu olan ehl-i örf taifesi denen subaşı[28] ve adamları (köylerde sipahiler), haklarında suçlama bulunan kişileri yakalama, mahkemeye getirme ve haklarında soruşturma yapmaya[29] kanunnamelerde yer alan aşağıdaki madde gereği yetkilidirler:

> Bir kimesne bir kimesneye zina töhmetin ... isnad eyleseler teftiş oluna. Eğer isbat edemezse yahut filan kimesneden istima' eyledim deyüb ol filan kimesnenün yüzüne isbat edemez ise kadı ta'zir idüb ağaç (sopa) başına bir akçe cürm alalar, o töhmet isnad olunan kimesneye yemin etdüreler.[30]

Bu maddede cinsiyet ayrımı söz konusu değildir; diğer maddede ise durum çok farklıdır ve zina dedikodusunun çıkması durumunda açık bir şekilde hedefte olan kadınlardır. Fakat dedikodunun erkek faili için maddede herhangi bir yaptırım bulunmamaktadır:

> Eğer bir avretin bir erle adı çekilse ikisini bir halvet yerde görüp şehadet eyleseler kadı ta'zir ede zina kınlığın kemakan alalar.[31]

Bu madde ehl-i örf taifesine soruşturma yapma hak ve yetkisi verir. Yapılan soruşturmaların bazılarının sadece kadınlara yönelik olması gayet doğaldır: Balıkesir'in bir köyünde, asayiş durumlarıyla ilgilenmek de görevleri içerisinde olan sipahinin talebi üzerine, bekâr olan bir kızın hamile kalması ile ilgili yapılan sorguda kızın "Ali köle beni hamletti" dediği 1615 yılında kayda geçirilmiştir.[32]

Bazen de soruşturma kadının talebi doğrultusunda yapılmaktadır: Balıkesir'in Bayat köyünden Medine, bir adamın kendisine sarkıntılık etmesi üzerine kocası aracılığıyla 16 Ocak 1644 günü mahkemeye şikâyette bulunmuştur. Medine'nin kocası, karısının durumunun köy ahalisinden sorulmasını da istemiştir. Köyün ileri gelenleri "Bu ana gelince su-i haline vakıf olmadık, kendi halinde müstakime hatundur" diye cevap vererek onun lehinde şahitlik etmiştir.[33]

Töhmet ile ilgili erkekler hakkında yapılan soruşturma örneği yok denecek kadar azken bu maddenin çoğunlukla kadınlara uygulandığını gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır. Ayrıca bu zümrenin zaman zaman görevlerini kötüye kullandığı ve suistimal ettiği bilinmektedir.[34] Ehl-i örfün gelirlerinin bir kısmının bu tür suçları işleyenlerden alacakları cerimelerden[35] oluşması[36] bu suistimalde etkili olmuştur, çünkü soruşturmaların fazlalığı onların gelirlerinin artması anlamına gelecektir: Balıkesir-Gökköy'den Ali 1623 yılı Haziran ayının ortalarında mahkemeye gelerek "...hatunum Meryem nam hatun için namahremden perhizi yoktur deyu ehl-i örf taifesi beni hilâf-ı şer' rencîde eder, ahvâli ahali-i karyeden sual olunup hakkında takrîrleri tahrîr olunmasın talep ederim" diye talepte bulunmuştur. Bunun üzerine kadı tarafından yaptırılan soruşturmada halk kadının iyi hal üzere olduğu yönünde şahitlik etmiş ve ailecek temize çıkmıştır.[37]

Yine herhangi bir sayı vermek mümkün olmasa da ehl-i örfün yaptığı soruşturmalarda mahalle halkının genellikle kadınlar lehinde ifade vermesi[38] kasıtlı davrandıkları hakkındaki kanaati desteklemektedir: Şehir subaşısı olan Haleb Ali Bey mahkemede, Bektaş-ı Kebir Mahallesi'nden Abdülcelil'in evinin kapısına boynuz asıldığını duyduğunu söylemiş ve karısı Ismihan hakkında araştırma yapılmasını istemiştir. Abdülcelil ise karısının iyi hal üzere olduğunu belirtmiş ve durumun ahaliye de sorulmasını talep etmiştir. Mahalleden on beş kişi ve diğerleri İsmihan'ın "...ırzı ile mukayyed.." bir kadın olduğunu söyleyerek lehte şahitlik yapmıştır. Bunun üzerine subaşı bu aile hakkında muarazadan men edilmiştir.[39]

Devlet fuhuşun önüne geçmek için şeyhülislam marifetiyle suçluları ibret-i âlem için şiddetle cezalandırıyordu ama sadece kadınları. Erkekler muhtemelen yine sürgün ve hapis cezasına çarptırılıyordu.

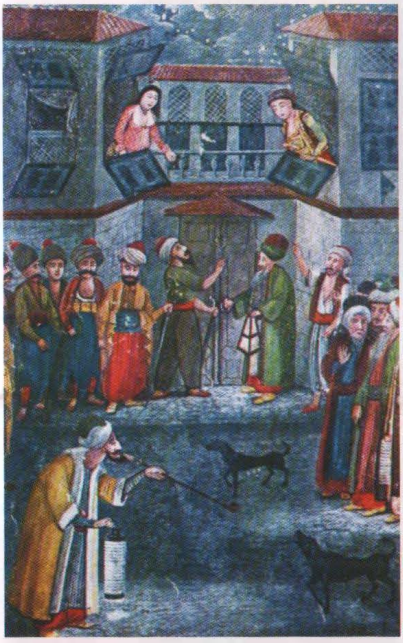
Edremit'te meydana gelen ve Fikret Yılmaz tarafından hikâyeleştirilerek ortaya koyulan bir olay ise subaşının kadınlara karşı tutumunu daha net ortaya koyar. Sultan adlı fahişe kendisini yakalayınca haksız yere kaftanına el koyan Edremit subaşısı arasındaki hukuk mücadelesi dikkat çekicidir.[40] Diğer taraftan subaşıların bazen yakaladıkları fahişeleri para karşılığı salıverdikleri de bilinmektedir.[41]

İstanbul'da görevli bir subaşı.

Kürşat Adahl (ed.), *Altay-ı Hümayun* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007)

Fatih devrinde başlayan kanunname faaliyeti ve buna bağlı olarak da zina suçu ve cezası ile ilgili uygulamalar, daha sonraki padişahlarla bazı değişikliklerle de olsa Tanzimat'a kadar devam etmiştir. 1840 yılında yürürlüğe giren Ceza Kanunu'nda zina ile ilgili hükümler yer almamıştır. 1851'de bu kanunun yerine yürürlüğe giren "Kanun-ı Cedid"de de zina suçunun cezasıyla ilgili bir madde bulunmamaktadır. 1858'de hazırlanarak yürürlüğe giren "Ceza Kanun-ı Hümayunu"nda yine şer'i hukukun zina suçu ile ilgili hükümleri alınmamıştır. 1860 yılında ise bu kanuna ilk defa zina ile ilgili hükümler eklenmiş ve zina yapan kadına hapis cezası getirilmiş ve yine koca lehine davranılmıştır. 1911'de yapılan değişiklikle ilk defa erkeğe de kadın gibi hapis cezası ve aynı derecede cezaya çarptırılması hükme bağlanmıştır.[42]

Hûbanname-Zenânname'de, fuhuş yapılan bir eve mahalle baskını.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.

YARGININ VE OTORİTENİN TUTUMU

Osmanlı'daki cinsel suçlarda en ağır şekilde cezalandırılanlar, para veya herhangi bir menfaat karşılığı birden fazla erkekle zina yapan ve bu fiilin yaygınlaşmasına sebep olan fahişeler olmuştur. Fuhuş, İslam hukukunca da zina kabul edilmektedir. Ancak bu suçun *hadd* cezası gerektirip gerektirmediği tartışmalı bir konudur.[43] Diğer taraftan fuhuş yapan kadınlar genellikle evli olmadıkları veya *muhsâne* sayılmayacakları için recm cezası da uygulanamamaktadır. Bu durumda onlara verilecek ceza sürgün ve sopa cezasıdır. Ancak toplum ahlakını ve asayişini tehdit eden fuhuşun yayılmasını önlemek için zaman zaman devletin sert tedbirlere başvurduğu anlaşılmaktadır.[44] Fakat burada yine dikkat çeken husus, fuhuş suçu bir kadın ve bir erkek hatta çok sayıda erkek tarafından işlenmiş olmasına rağmen, yargı veya devlet tarafından ölüme varan şiddetli cezaların sadece kadınlara verilmiş olmasıdır. Kadının suç ortağına ilişkin bir açıklık bulunmaması da bunda etkili olmuş olabilir.[45] 1791 tarihinde İstanbul Çukurmedrese'de çoğu taşradan olup bu mahallede misafir olarak bulunan bir grup erkekle yakalanan bir kadın ölüm cezasına, erkekler ise sürgün ve kalebentlik cezasına çarptırılmıştır.[46]

Ölüm cezası verilen kadının infazının, bu dönemdeki benzer suçlara verilen "salben" yani asılarak değil, – her ne kadar buradaki farklılığın cezanın tayininde değil de infaz şeklinde olduğu şeklinde yorumlar bulunsa da– çuval içinde İstanbul Boğazı'nda denize bırakılmak suretiyle olması[47] ise kadınların daha şiddetli cezalandırıldığını düşündürür.

Muhtemelen bu örnekteki erkekler evli değillerdi ve bunun için de onlara sürgün ve hapis cezası verilirken, yine muhtemelen bekâr olan ve fuhuşu meslek haline getirmiş olan kadına ise ölüm cezası takdir edilmiştir. Belgenin hatt-ı hümayun olmasından, erkek ve kadın suçluların önce kadı tarafından yargılandığı, bir üst aşama olarak da padişahın yetkisi dahilinde olan siyaseten öldürme[48] cezası verildiği anlaşılır.

Devlet fuhuşun önüne geçmek için şeyhülislam marifetiyle suçluları ibret-i âlem için şiddetle cezalandırıyordu ama sadece kadınları. Erkekler muhtemelen yine sürgün ve hapis cezasına çarptırılıyordu. 1790 yılında çıkarılan iki hatt-ı hümayunda bu tutumu açıkça görmek mümkündür: Hapse atılan çok sayıda mahkûma bakmanın veya onları sürgün etmenin bir netice vermeyeceği düşünüldüğünden, içlerinden meşhur olan birkaç fahişenin "ibret-i âlem" için İstanbul'un belli başlı yerlerinde asılması, diğerlerine de fuhuşa devam ederlerse başlarına aynı şeyin geleceği tembih edilerek salıverilmesi kararlaştırılmıştır.[49]

Padişahın onayı ve şeyhülislamın da bilgisi dahilinde olarak sekbanbaşı, meşhur fahişelerden beşini gece boğdurmuş ve sabah erkenden herkesin görmesi için de üçünü merkezde, birini Üsküdar'da ve birini de Kasımpaşa'da astırmıştır. Diğer fahişeler ise bir daha suç işlemeyeceklerine dair tövbe ettirilip serbest bırakılmıştır.[50]

HALKIN TAVRI VE ZİHNİYETİ

Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman halkın cinsel suçlara karşı kaynağını inanç, ahlak, kültür ve gelenekler gibi değerlerden alan bir hassasiyet içerisinde olduğu muhakkaktır. İslam ceza hukukuna tabi olan gayrimüslimler de bu yasaklara uymak zorundadır. Zina ve fuhuş, İslam öncesi inanç ve geleneklere göre de kötü bir hareket olarak görülür ve suçlular cezalandırılırdı.[51]

Örfi hukuk da bu gibi olaylarda mahalle halkına suç mahalline baskın yapma, zanlıları kanuna teslim etme görev ve yetkisini vermiştir. Nitekim mahallenin imamı ve önde gelen kişilerin öncülüğünde suç işlenen mekânlara baskınlar yapıldığı ve zanlıların subaşına teslim edildiğine dair çok sayıda örnek vardır: 1644 yılının Mart ayında Ali Fakih Mahallesi'nde, Zülfü ile Yusuf adlı şahısların zina yaptıkları eve baskın yapan mahalle halkı onları yakalayıp subaşına teslim etmiştir. Daha sonra subaşının bu kişiler hakkında yaptığı soruşturmada da ahali "...daha önce de evini bastığımızda bir adamı ha-

sıra sarmış olarak bulduk..." diyerek aleyhte şahitlik yapmıştır.[52]

Gücünü kanunnameden alan bu yetki, mahallede kötülüklerin önlenmesi yönünde bir otokontrol sistemi oluşturmuştur; fakat toplumun da cinsel suçlarda yine kadınları öncelikli olarak hedef aldığı görülür. İhbar ve şikâyet edilenler veya mahalleden sürülmesi istenenler genellikle kadınlardır: Oruçgazi Mahallesi'nden Şeyh İbrahim, Seyfullah Çelebi ve diğer iki kişi mahallede fuhuş yaptıkları bilinen Ayşe ve Sakine adlı kadınların sürülmesini talep etmiştir.[53] Ali Fakih Mahallesi'nde yaşayan Ayşe hakkında mahalleli, "Namahremde perhizi yoktur, iyi hatun değildir, mahallemizde durursa bir güne azim kan müeddi olur, mahallemizde dahi durduğuna razı değiliz" diye fikir beyan etmiştir.[54]

Bazen oluşturulan mahalle baskısı bile zanlıların mahalleyi terk etmelerine yetiyordu: Karaoğlan mahallesinde fahişe olduğu için ihracı istenen Sultan, sabah namazı vakti oğluyla birlikte evden kaçıp gitmişti.[55]

Hakkında şikâyet bulunan kadınların ahlaki durumları ile ilgili subaşının yaptığı soruşturmanın kaderi komşuların elindeydi ve genellikle de soruşturulan kadınlardı. Aleyhinde "Namahremden perhizi yoktur" veya "Eyi avret değildir" diye şahitlik yapılan kadınları bundan sonra mahkemede ve mahallede pek çok olumsuzluk bekliyordu. Elde yeterli delil olmadığında, komşular bu defa şüpheli kadının evinin kapısına dikkat çekecek şekilde ya katran sürüyor ya da boynuz asıyorlardı. Bir örnekte, kaza subaşısı Rıdvan Ağa, bizzat mahkemede bulunan Veli bin Ali hakkında, kapısına katran sürüldüğü için soruşturma yapılmasını istemiş, kadı da mahkemede hazır bulunan İmam Hasan Halife, Mehmed Çelebi, Osman bin Bekir ve diğer çok sayıdaki kişiye sormuştu. Bu heyet cevaben "...Bundan akdem İbrahim Paşa zamanında bir fesadı söylendi şer'an nesne sabit olmadı şimdiki hususta dahi mezbûrun zevcesi ve mezkûr cindar müstakim kimselerdir..." diyerek lehte ifade vermişti. Aynı heyet, Veli'nin kız kardeşi için de lehte şahitlik etmişti.[56]

Kamçı cezasına çarptırılan ve cezası kadı huzurunda infaz edilen bir kadın.

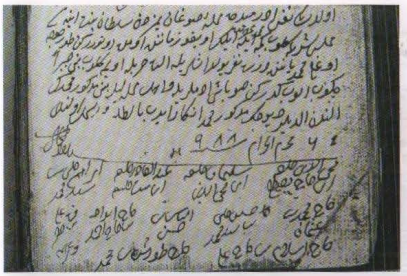
Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent Saray-Gündelik Yaşam* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 226.

Bu hareketin anlamı "Bu evde oturan erkeğin karısı/kızı zina yapıyor veya yapıyor olabilir" iması, hatta ihbarıydı ve yine hedef kadınlardı. Bunun kocanın karısını boşaması, subaşının soruşturma başlatması, kadının adının kötüye çıkması gibi çok vahim sonuçları olabilirdi.[57] Halbuki zina yaptığından şüphelenilen erkekler için böyle bir uygulamanın örneğine rastlanmamıştır.

Bu tür somut delillerden başka, soyut göstergeler diyebileceğimiz toplumun düşünce ve zihniyetini gösteren atasözleri ve deyimlerde de aynı tavrı daha belirgin görmek mümkündür. Halk arasında zina yapan kadına "fahişe", "orospu", "kaltak", "yosma" gibi tabirler kullanılırken Türkçede bunların erkekler için üretilmiş versiyonları bulunmamaktadır. "Hovarda", "çapkın", "bıçkın" gibi tabirler var ise de bunlar, ayıplamanın ötesinde gizli övgü olarak da kullanılabilmektedir. "Bu tür işler erkeğin elinin kiri, kadının alnının lekesidir" şeklindeki yerleşik anlayış atasözlerinde daha da belirgindir: "Kadın erkeğin şeytanıdır", "Dişi yalanmazsa erkek dolanmaz", "Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca erkek köpek ardına düşmez", "Erkek sel, kadın göl"[58] sözleri suçluyu belirler ve ilan eder. Bir roman ve filme konu olmuş olan "Vurun Kahpeye" başlığı da bu anlayışın bir tezahürü olarak görülebilir. Bu deyim ve atasözlerinin hangi dönem ve tarihte kullanıldığını kesin olarak bilmek mümkün değildir, hatta Osmanlı'dan çok daha öncesine de ait olabilirler. Bu da, kadınlar hakkındaki olumsuz yargının Osmanlı'dan çok daha önceki yıllara kadar uzanabileceğine işaret eder.

SONUÇ

Şer'i hukuk cinsel nitelikli suçların cezalandırılmasında kadın ve erkeğe eşit davrandığı halde, Osmanlı örfi hukukunun bazı maddelerinde kadınlar aleyhinde cinsiyet ayrımı yapıldığı açıktır. Buna göre kadın suçun tahrikçisi, sorumlusu veya potansiyel suçlu görülüp hakkında hemen takibat yapıldığı veya şiddetle cezalandırıldığı halde, aynı olaya karışan erkek hakkında genelde herhangi bir işlem yapılmadığı sicillerdeki örnek-

Edremit'te subaşı tarafından yakalanan Sultan isimli fahişenin beyanı ve ahalinin tanıklığına ilişkin, 8 Muharrem 988 (24 Şubat 1580) tarihli vesika.

Toplumsal Tarih arşivi.

lerde açıkça görülmektedir. Devlet ahlakın, nesebin, nüfusun korunması gibi sebeplerle "Sivrisineklerle uğraşmak yerine bataklığı kurutma" anlayışıyla veya "ibret-i âlem" gibi haklı gibi görünen gerekçelerle kadınlar aleyhinde birtakım aşırı uygulamalar yapmış bile olsa bunun İslam hukukunun ruhuna uygun olduğu söylenemez. Diğer taraftan örfi hukuktaki bu bakış açısı, yargı mensupları ile güvenlik görevlilerinin kadınlara yönelik davranışlarını da olumsuz etkilemiştir. Subaşı ve adamlarının suçlama yoluyla kendine gelir sağlaması da bir başka etkendir. Kanunnameleri hazırlayanların, bu metinlere göre hüküm veren yargı mensuplarının ve kanun maddelerinin uygulayıcısı olan güvenlik görevlilerinin tamamının erkek olması da bu olumsuz tavrın oluşmasında göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husustur. Bu da erkek egemen bir toplumda asıl problemin kadınlardan çok erkeklerin zihninde olabileceğini düşündürür. Bazı atasözleri ve deyimler, toplumdaki bu önyargının kökenlerinin tarihsel inanış ve geleneklere dayandığını akla getirir. Bu etkenler sonucu şekillenen zihniyetin –günümüzde de örnekleri yaşanan– namus/töre cinayetlerini tetiklemenin yanında faillerinin de toplumca haklı görülmesine sebep olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Sadece Osmanlı dönemine ait bir pencere açmaya çalıştığımız bu konu daha da gerilere gidilerek tartışılmaya muhtaçtır.

DİPNOTLAR

1 Tecavüz suçu ve cezası ile ilgili geniş bilgi için bkz. Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *OTAM* 29 (Bahar 2011): 149-172.

2 Her üç konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Cinsel Suçlarda Adaleti Arama Geleneği", *Kadın Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Aralık 2005): 51-81.

3 Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. 3 (İstanbul, 1976), s. 26.

4 Hür bir erkeğin cariyesiyle olan cinsel ilişkisi zina değildir. Kur'an-ı Kerim, Ahzab, 50.

5 İslam ceza hukukunda suç ve cezalar *kısas (cinayât)*, *hadd* ve *ta'zir*diye üçe ayrılır. *Kısas* şahsa karşı işlenen öldürme ve yaralama gibi suçlar olup cezası şahıslar tarafından af edilebilir (*hukûk-ı 'ibâd*). *Hadd* ise Allah'a karşı işlenen suçlar (*hukûkullah*) olarak kabul edilmiş olup af yetkisi kimseye verilmemiştir ve yedi tanedir: zina, zina iftirası (*kazf*), içki içmek (şürb-ı hamr), hırsızlık (*sirkat*), yol kesme (*kat'-ı tarik*), isyan (*bağy*) ve dinden dönme (*irtidâd*). *Ta'zir* ise, bu ikisinin dışında hem şahısları hem de kamuyu ilgilendiren ve cezaları şer'i hukuk tarafından belirlenmemiş, yalancı şahitlik, sövme, hakaret, rüşvet gibi diğer suçlardır. Şer'i hukukta cezaları ayrıntılı şekilde düzenlenmemiş bu çeşit konularda ve İslam hukukunun da devirlere göre değişen şartlarda uygulanabilmesini sağlamak üzere bu tür suçlara verilecek cezalar hususunda düzenlemeler yapma yetkisi zamanın devlet başkanına veya yasama organlarına bırakılmıştır. (Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. I (İstanbul, 1990), s. 106 vd. Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, c. 1 (İstanbul, 1995), s. 297vd.)

6 Akgündüz, *age*, s. 109.

7 Bilmen, *age*, s. 199.

8 Kur'an-ı Kerim, Nûr Suresi, 24/2.

9 Abdülkadir Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, çev. Ruhi Özcan, Ali Şafak), c. I, Ankara 1990, s. 286 vd.; c. 2, s. 204-205.

10 Colin İmber, "Zina in Ottoman Law", *Studies in Ottoman History and Law* (İstanbul, 1996), s. 189.

11 Abdülmecit Mutaf, "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies* 3/4 (Yaz 2008): 592. Fatih Kanunnamesi'nde bu duruma ilişkin madde şöyledir: "Eğer bir kişi zinayı bilse, gelip Kadı'ya demese curm yok. Ama uğurluğun (hırsızlığı) bilse gelip demese on beş akçe curm alına". Diğer kanunnamelerde de benzer ifadeler vardır. Akgündüz, *age*, c. 1, s. 348.

12 Şer'i hukukla Osmanlı örfi hukukunun İslam hukukuna tamamen uygun olup olmadığı tartışmalı olup, tam uygunluğu kabul edenlerin yanında Osmanlı hukukunun laik bir sistemde olduğunu ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Mutaf, *agm*.

13 İslam hukuku ve Osmanlı kanunnamelerinde cinsel suçlar ve cezaları ile ilgili karşılaştırma ve örfi hukuktaki bu tür suçların algılanma şekliyle ilgili geniş bilgi için bkz. Dror Zeevi, "Changes in Legal-sexual Discourse. Sex Crimes in the Ottoman Empire", *Continuity and Change*, 16/2 (2002): 219-242.

14 Akgündüz, *age*, c. 1, s. 347.

15 Osmanlı'da recm cezası ve uygulanması örneği için bkz. Ömer Menekşe, "Osmanlı'da Zina Cezası Olarak Recm", *Marife*, yıl 3, sayı 2 (Güz 2003): 7-18.

16 *Balıkesir Şer'iye Sicilleri*, 701/16b-1.

17 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Oxford, 1973), s. 61.

18 İsmail Acar, "Osmanlı Kanunnameleri ve İslam Ceza Hukuku", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001): 58.

19 Akgündüz, *age*, c. 3, s. 89.

20 Heyd, *age*, s. 57.

21 *Age*, s. 5-59.

22 M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı (İstanbul, 1983), s. 158.

23 BOA.A.MKT.MVL, Dosya no: 49, Gömlek no: 84 (17 Rebiyülahır 1268/9 Şubat 1852).

24 BOA.A.MKT.MVL, Dosya no: 66, Gömlek no: 55 (4 Safer 1270/6 Kasım 1853).

25 Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), s. 481.

26 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 699/41a 2.

27 Dror Zeevi, *Kudüs*, çev. Serpil Çağlayan (İstanbul, 2000), s. 208

28 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara. 1988), s. 141. Mücteba İlgüreI, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi". VIII. Türk Tarih Kongresi, II (Ankara 1981), s. 1276.

29 Nevin Ünal Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", *AÜHFD* 52/4 (2003): 148.

30 Heyd, *age*, s 71.

31 *Age*, s. 61.

32 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 694/58a-4.

33 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 700/ 6a-3).

34 Ehl-i örf taifesinin suistimal örnekleri ile ilgili olarak bkz. Süleyman Polat, "XVII. Yüzyılda Kütahya ve Çevresinde Yönetenlere Yönetilen İlişkisi", *Bilig* 62 (Yaz 2012): 247-268.

35 Cerime: Bir suç karşılığında alınan para cezası. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986), s. 64

36 Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c. II, İstanbul 1995, s. 62-63.

37 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 698/75a 5.

38 Mahallede imamın görev ve yetkileri ile ileri gelenler ve mahallelinin asayiş ve ahlakı konularındaki hak ve yetkileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. ÖzerErgenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları* IV (1984): 69-78; Kemal Beydilli, "İmam", *TDVİA*, c 22 (İstanbul, 2000), s. 181-186. Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18 (Ocak 2005), s. 155-173.

39 Mehmet Günay, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2000. s. 71.

40 Fikret Yılmaz, "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar, Fahişe Subaşı'ya Karşı", *Toplumsal Tarih* 220 (Nisan 2012): 22-31.

41 Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1495-1591)* (İstanbul, 1988), s. 138.

42 Acar, *age*, s. 35-39

43 İmber, *age*, s. 193.

44 Belli dönemlerde olan bu tür yasaklamalarla ilgili bir örnek için bkz. Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devletinde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies* 2/1 (Kış 2007): 104-123

45 Nevin Ünal Özbozkurt, "İslam Ceza Hukukunda Kadın", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 56/2 (2007): 61, 83-95

46 BOA, Hatt-ı Humayun, 9828 (1205)

47 BOA, Hatt-ı Humayun, No: 10077 (1205).

48 Osmanlı'da padişahın ölüm kararı verme yetkisi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, *Siyaseten Katl* (İstanbul, 1985).

49 BOA, Hatt-ı Hümayun, 8055 (1205),

50 BOA, Hatt-ı Hümayun, 11845 (1205)

51 Bahattin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. VI (Ankara, 1984). s. 439

52 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 700/10b-3.

53 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 693/99-3 (Ekim1603).

54 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 698/75b-3 (11-20 Haziran 1623)

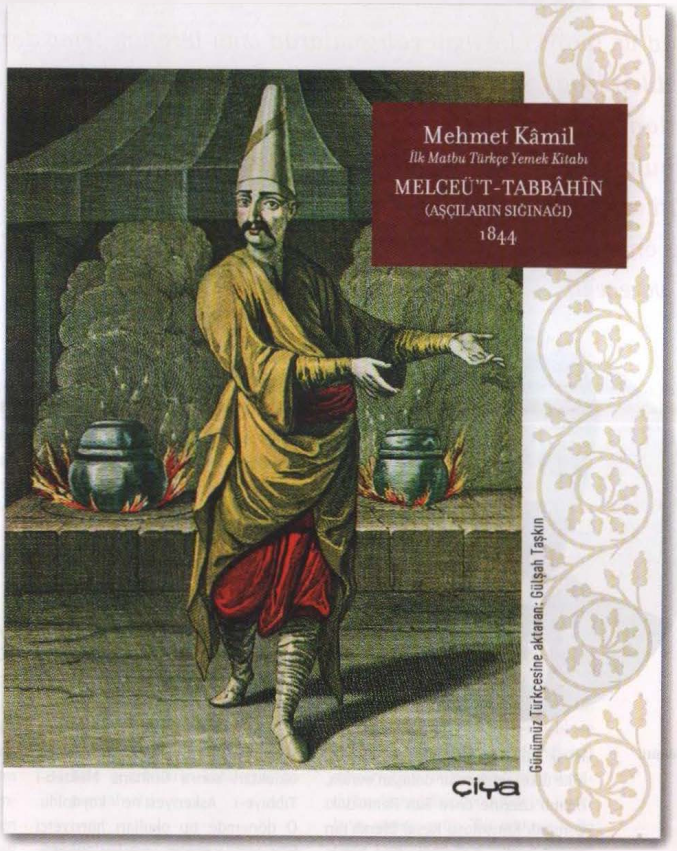
55 Balıkesir Şer'iye Sicilleri, 698/66b-5 (1624)

56 Balıkesir Şer'iye Sicilleri. 696/9b-4 ve 5 (1020).

57 "Ve dahi bir kimse hırsızdır veyahut kahbedir deyu mahallesi veya karyesi cemâ'atı şikâyet edip bize gerekmez deyu red etseler vâki'a töhmet dahi ol kimesnenin üzerine beynennâs ma'rûf olsa mahallesinden veya karyesinden nefy idüp yani reddedeler. Ve eğer vardığı yerde dahi kabul etmeyeler şehirden süreler." Heyd, *age*, s. 92.

58 Ö. Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997), s. 243, 269, 340.

Aşçının sığınağının kapısı aralandı...

çiya YAYINLARI

www.yemekvekultur.com

UNUTULMUŞ BİR İTTİHATÇI DOKTOR: İSHAK SÜKÛTİ

YÜKSEL ÖZGEN

İttihad ve Terakki ile ilgili çalışmalarda ismi İbrahim Temo'dan hemen sonra zikredilen İshak Sükûti, Cemiyet'in kuruluş aşamasında bulundu, ilk bildirilerin hazırlanıp dağıtılmasında önemli roller üstlendi; öte yandan literatürde hak ettiği yeri bulamadı. Bu makalede, İbrahim Temo ile mektuplaşmalarından hareketle Sukûtî'nin biyografisine katkıda bulunmaya çalışacağız. Kullandığımız mektuplar daha önce hiçbir yerde yayınlanmadı. Bu sebeple önce Sükûti'ye ait evrak hakkında bilgi vereceğiz.

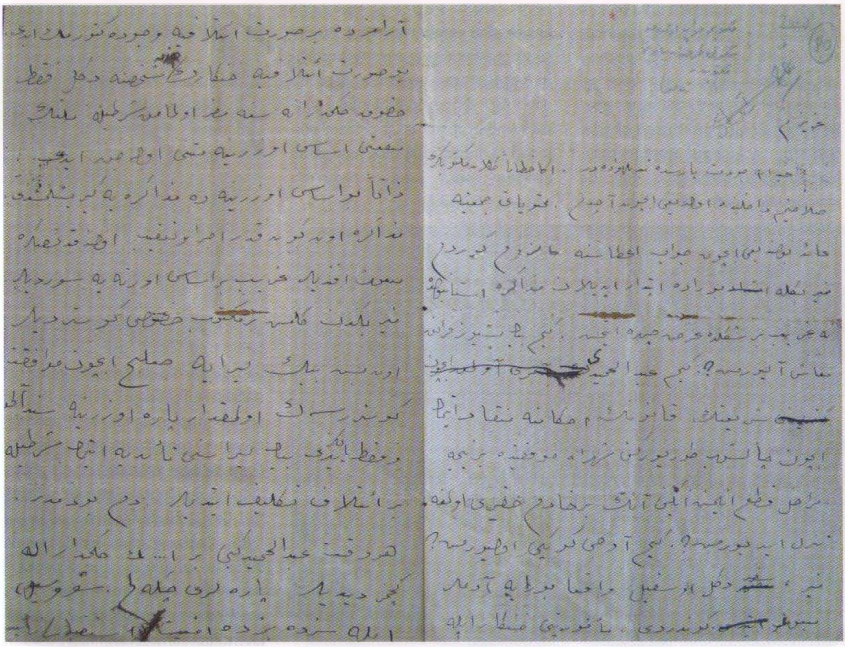
İshak Sükûti.

İshak Sükûti'nin kendisiyle birlikte ülke ülke, şehir şehir dolaşan evrakı, ölümü üzerine önce San Remo'daki Osmanlı Konsolosu Resul Efendi'nin eline geçti; Konsolos bu evrakı İstanbul'a gönderdi. İbrahim Temo, Sükûti'nin arşivini kendisine göndereceğini, beklenmedik ölümünün buna mani olduğunu belirtmektedir. Ancak evrak yıllar sonra 31 Mart hadiselerini takiben İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda İbrahim Temo'ya gönderilmek üzere hazırlanmış olarak ele geçti ve Temo İstanbul'a gelince kendine teslim edildi.[1]

Arnavutluk Devlet Arşivi'nde İbrahim Temo tasnifi içerisinde İshak Sükûti ve İbrahim Temo'nun karşılıklı mektupları dışında Sükûti'ye ait herhangi bir malzeme tespit edemedik. Temo'nun 31 Mart vakasından sonra Yıldız Sarayı mahzenlerinde bulunup kendisine teslim edildiğini söylediği evrakın tasnif edilmemiş bir halde Arnavutluk Devlet Arşivi depolarında olması ihtimal dâhilindedir.

Dava arkadaşlarına göre verimli olabilecek yaşta vefat eden İshak Sükûti 1868'de Diyarbakır'da doğdu.[2] Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra 1886'da Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne kaydolmak üzere İstanbul'a geldi[3] ve burada İbrahim Temo ile tanıştı.[4] İdadi'nden mezun olduktan sonra Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'ne kaydoldu. O dönemde tıp okulları hürriyetçi fikirlerin yayıldığı merkezlerdendi; Sükûti de diğer talebeler gibi edebi ve siyasi kitaplar okuyor, gizli olarak siyasetle ilgileniyordu. Bu gizlilik içinde teşekkül eden İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer aldı. İbrahim Temo, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin ilk oluşumunu yazdığı bir mektupta şu ifadelerle anlatmaktadır:

> Okulun bahçesinde ilk defa olarak bir ders paydosunda, Diyarbekirli İshak Sükûti ile kol kola dolaşırken aramızda şu muhavere cereyan etti:
>
> İshak– İbrahim kardeş, ben vatanın bu hâlinden korkuyorum. Biz okuyoruz ama kimin için, hangi vatan için?
>
> İbrahim– Ne demek! Sa'yimiz vatan, ailemiz ve şahsımız için. Vatanı kurtaracak biziz.
>
> İshak– Ne vasıtayla, ne kuvvetle?
>
> İbrahim– (Parmağıyla Yıldız istikametini göstererek) Oradakilerin istibdadını kaldırıp meşruti idareyi elde etmekle. Bunun için şimdilik hafi bir siyasi komite teşkil etmekle.
>
> İshak–Öyle ise haydi başlayalım.
>
> İbrahim– Acele etme, itimat olunabilecek birkaç arkadaş tedarik edelim (derken Çerkez Mehmed Reşid karşılarına çıktı).
>
> İbrahim– İşte bir üçüncü.
>
> Mehmed'e fikirlerini açtılar. Mehmed biraz düşündükten sonra, "Peki bizim gibi aciz üç etüdyandan ne olur?" dedi? Mehmed

İshak Sükûti'nin el yazısı.

> Reşid elini uzattı, "Beraberiz" dedi. Tam bu sırada Abdullah Cevdet camiden çıkıyordu. Üçümüz birden "İşte dördüncü" dedik. Abdullah Cevdet dahi iştirak etmekle hey'et-i müessese teşekkül etti.[5]

Cemiyet'in teşekkülünden sonraki ilk ses getiren icraatında da Sükûti ön safta yerini aldı. Ermenilerin 30 Eylül 1895'te başlattığı ve Müslümanlarla kanlı çatışmalara varan Babıâli yürüyüşü sonrasında İbrahim Temo ve İsmail İbrahim'le birlikte 5 Ekim 1895'te İstanbul'da dağıtılan beyannameyi hazırlayıp dağıtan üç kişiden birisi de oydu.[6] Bu beyannamenin hazırlanmasını, nasıl dağıtıldığını ve içeriğini İbrahim Temo yazdığı bir mektupta ayrıntılı bir şekilde hikâye eder:

İshak Sükûti, İbrahim Temo ve Doktor İsmail İbrahim, Debreli Behçet Efendi adlı bir Arnavutun Fatih'teki evinde gizlice toplanmıştır; bildirinin basılması için gerekli para ve taşbasma kalıpları daha önceden temin etmişlerdir. Behçet'in eşi, evin hanımı bir Rum kızıdır; evdeki misafirlerin kendi aralarında eğlendiğini düşünmektedir. Hazırladıkları bildiriden 1000 adet basarlar; ertesi sabah dördü bildirileri paylaşıp dağıtır. Türklere ve diğer Müslümanlara hitap eden bildiride şunlar yazılıdır:

> Ermeniler cür'etkârane bir hareketle Bab-ı Âli'ye tecavüz ettiler. Onlar da hürriyet diyorlar. Onları tepeleyeceğimize onlar gibi Yıldız Sarayı'na, Bab-ı Âli'ye, Bab-ı Meşihat'e bu zulüm ve çürük ocakların hücum edüb vatanı bu hâle getirenlerin kafalarını koparmalıyız.[7]

Müslümanları yönetime karşı çıkmaya davet eden bu metnin dağıtılması sarayı telaşlandırdı. Bildiri İbrahim Temo'nun gayretleriyle Fransızca kaleme alınan bir açık mektup olarak, yabancıların da dikkatini çekmek için büyük devletlere ve saraya gönderilince, şüpheli görülen kişilerin tutuklanmasına başlandı. Tutuklananlar arasında İshak Sükûti de vardı.

Sükûti o sene Ramazan bayramının ikinci gününde hasta muayene ederken iki kişi gelerek kendisini görmek istedi; bunlardan biri Kafkasyalı Celal Bey'di. Aşağı indiklerinde yanlarına iki kişi daha gelip Zaptiye Nezareti'ne çağrıldığını söyleyince tevkif edileceğini anladı, ama elinden bir şey gelmedi. Nezaret'e götürüldüğünde, nazırı beklerken üzerinde *İkdam* gazetesinin abonelik belgesinin bulunduğu aklına geldi ve abdesthaneye gitmek için izin istedi; fırsattan istifade belgeyi yok etti. Zaptiye Nazırı'nın huzuruna çıkarıldığı zaman uzun uzadıya sorgulandı. "Mekteb-i Tıbbiye efendileri hep senin emrinle hareket ediyorlarmış, doğru mu?" diye sorulduğunda kendisinden emin bir tavırla şu yanıtı verdi: "Bir mektep halkı nazır tarafından nizâmât-ı kavanine bile itaat etmedikleri hâlde benim emrime nasıl metbu'olurlar!" Bunun üzerine "Sükûti Efendi, ben senin tahsiline acıyorum. Oldukça da fikirli bir adama benziyorsun, doğrusunu söyle, tehlikeyi takdir etmiyorsun" diyen Nazır, "Vallahü'l-azim idama mahkûm olacaksın" şeklinde üstü kapalı bir tehditte de bulununca, Sükûti, "Efendim, benim bir şeyden haberim yok. Ne cemiyet bilirim ne de ittihat, bizim ittihadımız hasta başında olur" diyerek, hiçbir şeyden haberi yokmuş

gibi davranmaya devam etti. Zaptiye Nazırı, Sükûti'nin bu sözü üzerine Hüseyin Daimi Bey'i çağırıp "Şu mektupları getiriniz" deyip, daha önceden ele geçirdikleri ve Sükûti'ye ulaşmalarına vesile olan mektupları okuttu. Sükûti'nin anlattığına göre, mektubun içeriği şu mealdeydi: "Yahu ne âlemdesiniz, bizim şubeye pek kızıyorum. Haydi bakalım Ramazan'ın ışʻında yapacağınız işi de yüzünüze gözünüze bulaştırınız."[8] Zaptiye Nazırı özellikle Ramazan'ın ışʻında yapılacak işin mahiyetine dair bilgi almak istiyordu, ancak Sükûti'den işin aslını öğrenemedi ve bunun üzerine sorgu için Duhi Bey isminde bir müstantık görevlendirdi.[9] Uzun süren sorgulamaların sonunda "Ramazan'ın ışʻında olacak vukuatı leyl-i kadirde Ayasofya Camii'ne mahkeme-i kübra meselesine tebdil ettirilerek" Sükûti, Bab-ı Askeri'ye teslim edildi.

İshak Sükûti'nin Berlin'den İbrahim Temo'ya "Amedi" mahlasıyla gönderdiği kartpostal.

Mektubun idare tarafından yakalanmasının öyküsü de şöyleydi: Sükûti, Fransız postanesinden her hafta 40 adet *Mizan*, 100 adet *Meşveret* alıyordu. Bu arada Bahriyeli Rıza, Cemiyet'in Paris ve Cenevre şubeleriyle de haberleşiyordu. Sükûti aracılığıyla Mısır şubesiyle de tanışmıştı. Rıza kısa sürede yakalandıysa da yakalandığı anda firar etmeyi başarmış, Sükûti onu İstanbul içinde uzun müddet saklamıştı. Bahriyeli Rıza'nın evi aranırken içinde Sükûti'nin de isminin anıldığı mektup ele geçmiş ve bu mektup vasıtasıyla Sükûti'ye ulaşılmıştı.[10]

İshak Sükûti sorgulama esnasında hayatından ümidini kestiğini, bu düşüncenin kendisine cesaret verdiğini, yazılı olarak yöneltilen sorulara da cevap vermeyeceğini çünkü yazdıklarından mana çıkarıp idam edileceği düşüncesinde olduğunu ifade ettikten sonra Zaptiye Nazırı'nın odasına götürüldü:

> Mesut ile Hayri'yi irae eylediler. "Söyleyin, doktor bu muydu?" dediler. Hiddetle yüzlerine baktım. Bu bakışta bir mana vardı. "Ben mahvolursam siz sağ kalmazsınız" cümlesini işrab ediyordu. O hainler, alçaklar bile gözlerini yere dikip "Hayır, bu değil" dediler. O zaman geniş bir nefes aldım. Hüseyin Daimi alçağı bile "Sız bunu tarif ettiğiniz halde şimdi inkâr ediyorsunuz" dedi. Onlar da hiçbir şey söylemediler. Tekrar sual ettiler. "Hayır, bu değil" dediler. Biraz daha cebretseler söyleyeceklerine şüphe yok idi, çünkü korkarak "Bu değil" diyorlardı. Neyse, Zaptiye Nazırı da insaniyet edip cebretmedi. Ben ise o akşam hastahanede nöbetçi bulunduğum müsbit iken büyüğünden yakayı kurtardığımıza şükren buna razı olduk.[11]

Sükûti tabip yüzbaşı olarak Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde görev yaparken, ayrıntılarını yukarıda kendi ifadeleriyle aktardığımız sorgulamasından sonra askerlikten çıkarılarak[12] beş yıl kalebentlik cezasıyla Rodos'a sürgün edildi.[13]

İSHAK SÜKÛTİ'NİN RODOS GÜNLERİ

İshak Sükûti, Rodos'ta da faaliyetlerine devam etti. Cemiyet'in yayınlarının dağıtılmasını sağladı. Bu süre içinde İbrahim Temo'nun maddi ve manevi yardımlarını gördü.[14] Hapishane dışında bir evde iki arkadaşıyla oturuyor, diğer sürgün arkadaşlarıyla görüşüyordu. Abdülhamid'in hafiyelerinin gelip buradaki sürgünleri takip etmesi sonucunda Rodos'tan kaçmanın yollarını aradı. Önce Mısır'a kaçtı,[15] oradan da Paris'e ve Cenevre'ye gitti.[16] İttihad ve Terakki'nin Kasım 1896'da yapılan toplantısında örgütün mali işlerinin sorumluluğunu üstlendi.[17] Cenevre'den İbrahim Temo'ya yazdığı bir mektupta "Cenevre şehrine Atıf Bey isminde bir şehbender geliyor. Galiba Hamid bizim burada bulunan rahatımızı yine bozacak"[18] ifadeleriyle endişesini dile getiriyordu. Yine aynı mektuptaki "Birçok vakit infiluzadan hastaydım, iyi oldum" ifadeleri 1897 yılından itibaren sağlığının bozulmaya başladığını gösteriyordu; ancak hastalığa karşı verdiği mücadele onu Cenevre'de siyasi faaliyetlerinden alıkoymadı. Burada Jön Türklerin faaliyetlerini organize etti, hatta Cemiyet'in Avrupa'daki fiili önderi durumuna geldi.[19] Bütün bu işler, ruh halini bozacak yoğunluktaydı:

> Cemiyet'in merkezinde bulunmak çekilir dertlerden değil. Vallahi şeyhim ben bu kederlerden verem olurum. Ne b.k yedim de Rodos zindanından kaçtım. Kaçtığım halde bir memlekete gidip dilenmek benim için daha evla idi.[20]

Sükûti, Mart 1898'de Cemiyet'in Berlin şubesini kurmak için çalışmalara başladı. Bu faaliyetlerden haberdar olan Osmanlı büyükelçisi Tevfik Paşa, Alman yetkililer nezdinde Cemiyet'in faaliyetlerinin engellenmesi için teşebbüste bulundu. Padişahı Almanya'nın tarafına çekmeye çalışan Kayzer de Jön Türklerin faaliyetlerinin önlenmesi için tedbirler aldı.[21]

İshak Sükûti'nin yol arkadaşlarından Derviş Hima.

Cemiyet'in faaliyetlerini sürdürebilmesi için paraya ihtiyaç vardı. 1898 yılı ortalarında, Sükûti ve diğer iki gazete yöneticisine *Osmanlı* gazetesinin kullandığı sert dili yumuşatmaları karşılığında saraydan 1500 lira maaş bağlandı. Sükûti bu paranın önemli bir kısmını gazeteye harcayacaktı.[22]

> Sefir değil o sefir vakıan buraya âdemler gönderdi. Memuriyeti hünkâr ile aramızda bir suret-i i'tilafiye vucuda getirmek idi. Bu suret-i i'tilafiye hünkârın hukuk-ı şahsiyesine değil fakat hukuk-ı hükümdaranesine mazar olmamak şartıyla milletin menfaati üzerine mübteni olacak idi. Zaten bu esas üzerine de müzakereye girişilmedi. Müzakere on gün kadar icra-yı takip olunduktan sonra mebus efendiler garip bir esas ortaya sürdüler. Münir Bey'den gelmiş bir mektubu hususi gösterdiler. 15 bin liraya sulh için muvafakat gösterirsek o miktar para üzerine senet almak ve fakat 7 bin lirasını tediye etmek şartıyla bir i'tilaf teklif ettiler. Paraları çekelim, şu vesile ile siz de biz de emniyet-i istikbali te'yit edelim dediler. Zaten Padişahın bu kadar müsavi-i ef'al ve icraatına bizim ayyuka çıkaracağımıza ref' avaz ve iştinka eylememize bu çeşit memurlar garip mahluklar edindikten teklif-i vaki maksadımızın izzeti nefsine dokundu. Son derecede canımızı sıktı. Karşısında bulunuyoruz fiyakasında bulunduk. Kızdığımız kadar ürktük. Hem dehşetle hem de dehşet ve hürmetle herifleri koğduk. İşte bundan dolayıdır ki bu haftaki gazetemizi yazı yazar gibi değil ateş püskürür gibi çıkardık...[23]

> Geçen mektubunuzda 1500 frank meselesi yalnız hoca (Abdullah Cevdet) için değildir. Umumumuza teklif ettiler. Bu maaştan maada 5'er bin lira da nakden veriyorlardı. Reddettik. Reddetmemizde birçok sebepler vardı.[24]

İTTİHATTAN TEFRİKAYA

Sükûti ve arkadaşlarının sarayla anlaşıp maaş alması İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Paris grubunun önderi Ahmet Rıza tarafından eleştirildi ve ilişkiler bozuldu. 1898 yılı sonunda Sükûti bu ilişkiyi yeniden düzeltmek yolunda ilk adımı attı; *Osmanlı* gazetesinin hükümete yönelik üslûbu tekrar sertleşti.[25] Bunun üzerine hükümetin karşı saldırısı gecikmedi; Paris Büyükelçisi Münir Paşa, Nisan 1899'da İsviçre makamlarıyla görüşerek Cemiyet temsilcilerinin sınır dışı edilmesini istedi. Bu karşı atakla baskılar arttı, *Osmanlı* gazetesinin dağıtımı zorlaştı.[26] Bu sıralarda Ahmed Celaleddin Paşa ile yapılan görüşmelerle tekrar bir uzlaşma gündeme geldi. Sükûti, söz konusu görüşmeyi Temo'ya yazdığı mektupta şöyle anlatıyordu:

> Ahmed Paşa ile Paris'te görüştük. "Efendimiz her surette sizi taltif eyleyecektir" dedi. Benim niyetim cemiyet için birkaç para koparmak idi. Niyetimi söyledim. "Elinize hükümet para teslim ey-

Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya gönderdiği bir kartpostalın üzerinde İshak Sükûti'nin fotoğrafı.

Derviş Hima, İshak Sükûti'nin ardından şunları söylüyordu: "Beyefendiler, siz bu faziletli insanı bilmiyorsunuz, ben buna bir Jön Türk itibarıyla hürmet etmiyorum. Bu bir insan-ı kâmil idi. İhvanına ve sefaletzede arkadaşlarına değil, hatta hafiyelere bile insan oldukları için muavenet-i nakdiyede bulunurdu... Bu adam millette bugün harekât-ı milliyenin muhriklerinden biri idi."

leyemez, çünkü bir defa emniyeti suiistimal ettiniz" dedi. Ben de "Başka türlü olamaz. Mahpusları af, herkesi memuriyetine iade ettikten sonra Cemiyet'in duçar olduğu zaruri pay tayın olunursa o zaman Cemiyet tatil-i neşriyat eder, yoksa bir daha hiçbir memur ile mübahase ve müzakereye yanaşmayız" dedim. Mukabeleten "Zaten mahpusların kafesi affolunmuş gibi bir şeydir, eğer siz aldığınız parayla tekrar neşriyata başlamasaydınız şimdi her söylediğiniz olmuştu" dedi. Ben de cevab-ı red vererek savuştum, sonra hükümet bize sefaret tababeti teklif etti. Biz de para koparırız ümidiyle, eğer para verirlerse kabul edebileceğimizi söyledik. Ne para verdiler ne de verecek var. Şimdilik Cemiyet'i bir miktar daha idame ettirmek için içimizden birinin memuriyeti kabul etmesine karar verdik. Başka türlü olamayacak, Cemiyet bütün bütün batacak.[27]

Cemiyet'i ayakta tutmak için verilebilecek tavizin sınırlarına işaret eden bu karar, aynı zamanda bu çabanın kuruluş gayesinin önüne geçtiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Süküti'nin penceresinden, Paris'teki manzara son derece iç karartıcıydı:

> Rıza Bey'in ettiği fenalıklar hariç adeta Cemiyet'in vücudunu kastetmiş. Cemiyet iki fırkaya ayrılmıştır. Fırkanın biri Rıza Bey taraftarı. Diğeri Şefik Bey taraftarları... Hükümet millet mahvolduğu böyle bir zamanda burada herkes bir cemiyete reis olacağım sevdasına düşmüş...
>
> Murad Bey bütün Cemiyet'ten şikâyet eder. Rıza Bey keza. Rıza'nın taraftarı umumen şikâyet eder. Murad taraftarı da böyle. Hususi görüştüğünüz zaman herkes yekdiğerini bitirmeye gayret ediyorlar. İşte sana cemiyetin Paris'in hâli. Zaten iki paralık aklım var, bunlar beni bütün bütün çıldırtmak için bu girdap içine attılar. Bir gün elime kılıcı alıp cümlesinin suretine (...) edip savuşacağım.[28]

Bu fikir ayrılıklarından ciddi bir rahatsızlık duyan Süküti, bahara kadar Avrupa'da kalıp, eğer işler istediği gibi giderse orada devam etmeyi, yok istediği gibi olmaz ise Acemistan'a yahut Bulgaristan'a gitmeyi tasarlıyordu.[29] Bu günlerde zaman zaman İbrahim Temo'ya içini döküyor ve yaşadığı hayal kırıklığını "İş böyle mi olacaktı ya aziz. Sen bunların ahvaline vâkıf olduğun halde niçin beni haberdar etmedin? Biz yekdiğerimize karşı namus üzerine böyle mi söz verdik? Bu heriflere niçin lanetler yağdırmadık? Neyse, bakalım ayine-i

دوقتور اسحق سکوتی مرحومك مدفون اولدیغی « سان‌رمو » قصبه‌سنك منظرهٔ عمومیه‌سی

"Doktor İshak Sükûti merhumun medfun olduğu 'San Remo' kasabasının manzara-i umumiyesi"

Şehbal, 15 Teşrinievvel 1325(28Ekim1909).

اسحق سکوتی‌نك قبرینی محتوی اولان « سان‌رمو » مزارلغنك مدخلی

"İshak Sükûti'nin kabrini muhtevi olan 'San Remo' mezarlığının medhali"

Şehbal, 15Teşrinievvel 1325(28Ekim1909).

devran ne suret gösterir. Hasılı bundan sonra kimseye hatta kendi nefsime emniyetim yok"[30] gibi ifadelerle aktarıyordu.

Eylül 1899'da hükümetle varılan uzlaşma sonunda, yayın hayatından çekilme karşılığında Jön Türklerden kabul edenlere Avrupa'da mesleklerine uygun memuriyetler verildi. İshak Sükûti de Roma Büyükelçiliği doktorluğunu kabul etti. Bu anlaşmaların maksadı Cemiyet için bir miktar para koparmaktı.[31]

HASTALIĞIN PENÇESİNDE

Bu arada sağlık sorunlarıyla boğuşmaya devam eden Sükûti durumunu "perişanlık" olarak niteliyor, çektiği ıstırabın ağırlığını "Bari bir gün evvel ölsem de kurtulsam..." cümlesiyle satırlarına yansıtıyordu. 1897 yılından itibaren hastalıktan çektiği ıstırabı yakın arkadaşlarına şöyle ifade ediyordu: "Benim vücudum biraz düzelse dünya neremde değil. Kederden yeisten kendimi içkiye vurdum. Beni bu hâle koyan, ispirtonun kesret-i isti'malidir."[32]

Her türlü sıkıntısı paylaştığı, fikirlerinden istifade ettiği, akıl hocası konumunda gördüğü İbrahim Temo tedavi olabilmesi için yakın arkadaşlarından para toplamayı teklif ettiğinde ise şiddetle karşı çıktı:

> Rüfekadan para toplanıp tedavi olunmam meselesine gelince, namusum hakkı için böyle bir şeye kıyam edersen beni ebediyen kırmış olacağından sakın bu işe mübaşeret etme. Ben ne zaman aç kalsam sana müracaat eylerim, eğer paran olursa birkaç para gönderirsin. Ve illa kimsenin hayatı için olsun yardımını kabul edemem. Avrupa'da bulunan rüfekayı sen bilmezsin, fakat ben güzel bilirim. Tekrar söylüyorum, verecekleri para ile ben hayat-ı cavidaneye mazhar olacağımı bilsem ve hayatım yüzünden millet-i Osmaniye'nin de kurtulacağını idrak etsem yine bunların parasını kabul etmem.[33]

İshak Sükûti'nin bugün İstanbul'da Sultan Mahmud Türbesi haziresinde bulunan mezarı.

Bu süreçte Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve İshak Sükûti'nin Viyana'da bir araya geldiğini, Temo bir mektubunda şöyle anlatıyordu:

> Son nefesinde görüşmek üzere Viyana'ya Cevdet'e gittik. Telgrafla Sukûti'yi, Cevdet'in apartmanına davet ettik. Birkaç gün beraber bulunduk. Sükûti hastalığı neticesinde pek ziyade asabi idi. Cevdet'e çatar idi. Fakat Cevdet Sükûti'yi ziyadesiyle sevdiği için aldırmazdı.[34]

Sükûti hastalığının ilerlemesi üzerine hava değişimi için San Remo'ya gitti. İyileştikten sonra da Romanya'ya Temo'nun yanına gidecekti. Beraberinde taşıdığı önemli evrakını Roma'da Derviş Hima'ya[35] emanet etmişti. İsteği üzerine bu evrakı Derviş Hima kendisine gönderdi. Daha sonra bunların Romanya'daki İ. Temo'ya gönderileceğini Derviş Hima'dan öğrenmekteyiz.[36]

ÖLÜMÜ VE CENAZESİ

İshak Sükûti kurtuluşu ölümde gören satırları kaleme alışından çok kısa süre sonra, 34 yaşında, 9 Şubat 1902'de San Remo'da hayatını kaybetti. Derviş Hima, haberi aldığında neler hissettiğini Temo'ya yazdığı bir mektupta ayrıntılarıyla anlatıyordu: Derviş Hima, Ali Haydar Bey, Madrid Sefiri İzzet Paşazade Kâzım ve Hüseyin Tosun ile birlikte bir otel lobisinde otururken Hüseyin Tosun Bey "Sükûti ölmüş" deyince gözleri dolan Derviş Hima, bu üzüntünün etkisi ve Abdülhamid'e duyduğu öfkeyle, Süküti'nin naşının Romanya'ya getirilmesi fikrini ileri sürmüş ve yanında bulunanlara "Nasıl yapmalı; bu şehidi Romanya'ya nakledelim. Orada kendisine bir mezar yaptıralım. Abdülhamid gibi cellad karşısında hayat-ı hürriyete malik olduğumuzu gösterelim" teklifinde bulunmuştu. Ardından derhal Prens Sabahattin'e gidip Süküti'nin ölümünü haber vermiş ve önerisini sunmuştu:

> Sabahattin, Lütfullah ve Salih Bey [orada] bulunuyordu. Büyük Bey hemen yanıma yanaşıp elimi sıkmaya başladığı zaman: "Beyefendiler, matemli bir haberle geliyorum. Doktor Süküti ölmüş" [dedim]. Herkesi hakikaten bir ye's kapladığını gördüm. Sonra ben tekrar söze başladım. "Beyefendiler, siz bu faziletli insanı bilmiyorsunuz, ben buna bir Jön Türk itibarıyla hürmet etmiyorum. Bu bir insan-ı kâmil idi. İhvanına ve sefaletzede arkadaşlarına değil, hatta hafiyelere bile insan oldukları için muavenet-i nakdiyede bulunurdu. Bu şehidi Dobruca'ya nakledelim. Kendisine vatana ettiği hizmetlere hürmeten bir

"İttihat ve Terakki kurucularından Doktor İshak Sükûti burada yatar. 1864-1901" yazılı mezar taşı.

makber-i mükellef yaptıralım. Bu adam millette bugün harekât-ı milliyenin muhriklerinden biri idi. Doktorla [İbrahim Temo] ikisinin teşkil ettikleri küçük bir cemiyet bugün Avrupa mehâfilini Abdülhamid'i istiğsal ediyor."[37]

Bu teklif karşısında Prens Sabahattin, Sükûti'nin naaşını Romanya'ya nakletmenin çok zor olacağını, bunun için çok fazla para gerektiğini, orada (San Remo'da) kendisine mükellef bir mezar yaptırmanın daha uygun olacağını söyleyince, Derviş Hima ikna oldu:

> Bugün bu mezar da bizim için kâfidir. Yarın bir devr-i hürriyette kemiklerini olsun merkez-i hükumete nakil için defnolunan makberenin yerini satın alırız. Elbette Hükümet-i Osmaniye bir gün bir devr-i hürriyet görecek?! O vakit İstanbul'a naklederiz, dedim.[38]

Bunlar olurken İbrahim Temo'dan Sükûti için mevlit okutmasını da istiyor, bunun gerekçesini "Mevlidi okut. Bari taraftaran-ı hükümet bu suretle bir parça muazzep olmuş olsun"[39] sözleriyle açıklıyordu.

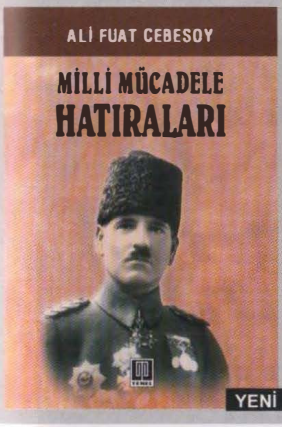
San Remo Konsolosu Resul Efendı, Sükûti'nin üzerinden çıkan paradan 800 frank vererek bir mezar yeri satın aldı ve cenaze bu şehre defnedildi. Daha sonra, Derviş Hima'nın, arkadaşının ölüm haberini aldığı zaman dile getirdiği "Elbette hükümet-i Osmaniye bir gün bir devr-i hürriyet görecek?! O vakit İstanbul'a naklederiz dedim" temennisi de gerçekleşecek ve 1908'de Meşrutiyet ilan edildikten sonra İshak Sükûti'nin kemikleri İstanbul'a getirilerek Sultan Mahmud Türbesi haziresine defnedilecekti.[40]

YÜKSEL ÖZGEN
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

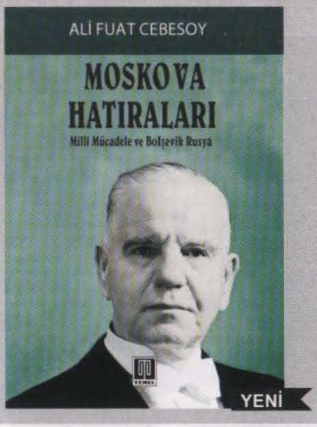
DİPNOTLAR

1 İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılarım* (İstanbul: Alfa/Arşiv Yayınları, 2013), s. 142.
2 Biyografisi hakkında önemli bir çalışma için bkz. Ahmet Kanlıdere, "İttihat ve Terakki'nin Gölgede Kalmış Simalarından Doktor İshak Sükûti ", *Prof. Dr. Ne'jat Göyünç'e Armağan* (Konya, 2013), s. 207. Eric Jan Zürcher, doğum ve ölüm tarihini 1868-1903 olarak vermektedir. *Milli Mücadelede İttihatçılık* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987), s. 33. Kaynaklarda Sukûti'nin 1868'de doğduğu genel kabul görmüş olmakla birlikte doğum tarihi ile ilgili farklı bilgilere rastlamaktayız. Bunlardan en ilginç olanı Sultan Mahmud Türbesi haziresindeki mezar taşında yer almaktadır. 1908 Meşrutiyetinden sonra San Remo'dan İstanbul'a kemikleri getirilen Sükûti'ye ait, Latin harfleriyle yazılmış olan mezar taşında "İttihat ve Terakki kurucularından Doktor İshak Sükûti burada yatar 1864-1901" kaydı düşülmüştür. Sükûti'nin ölüm tarihini kesin olarak 9 Şubat 1902 olarak mektuplardan tespit edebiliyoruz. Mezar taşında yazılı tarihteki farklılığın rumi tarihten miladi tarihe çevrilirken yapılan bir yanlıştan kaynaklanıyor olması kuvvetle muhtemeldir.
3 İbrahim Temo kendisinin İstanbul'a Sükûti'den iki sene önce geldiğini yazmaktadır; Temo'dan Sussheim'e Mektup (25 Kânunuevvel 1933). Temo, İstanbul'a 1884 yılında gelmiştir: Şükrü Hanioğlu, "İbrahim Temo", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul, 2000), s. 354
4 İbrahim Temo'dan Karl Süssheim'e Mektup, 9 Teşrinievvel 1935, Staatsbibliotek Preussischer Kulıubesitz. Orientabteilung
5 İbrahim Temo'dan Karl Süssheim'e mektup, 19 Temmuz1934
6 Hanioğlu, agm., s. 354.
7 İbrahim Temo'dan Karl Süssheim'e mektup, 9 Teşrinievvel 1935.
8 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, Dreptoria e Pergjithshme e Arkivave (DPA), İbrahim Temo Fonu 19, Dosya: 32/5-27
9 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, 28 Haziran ?, Drejtoria e Pergjithshme e Arkivave (DPA), İbrahim Temo Fonu 19, Dosya: 32/5-27.
10 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, 28 Haziran ?, Drejtoria e Pergjithshme e Arkivave (DPA), İbrahim Temo Fonu 19, Dosya: 32/5-27.
11 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, 28 Haziran ?, Drejtoria e Pergjithshme e Arkivave (DPA), İbrahim Temo Fonu 19, Dosya: 32/5.
12 Kanlıdere, agm, s. 207.
13 A. Bedevi Kuran, s. 221.
14 *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları* (İstanbul: Arba Yayınları, 1987), s. 9
15 *Age*., s. 56
16 Ernest Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (İstanbul: Sander Yayınları, 1972), s. 42.
17 Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition* (New York, 1995), s. 84'ten aktaran Kanlıdere, agm, s. 207.
18 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, 4 Mart 1997.
19 Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük* (İstanbul, 1989), s. 277.
20 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, 4 Mart 1997.
21 Kanlıdere, agm, s. 209.
22 Kanlıdere, agm, s. 210.
23 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, tarihsiz.
24 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, tarihsiz.
25 Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul, 1981), s. 308-309
26 Hanioğlu *Bir Siyasal Örgüt Olarak...*, s. 312.
27 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, 15 Eylül(?).
28 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, tarihsiz.
29 Ishak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, tarihsiz.
30 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya mektup, tarihsiz
31 Hanioğlu, "Jön Türk Basını", *TCTA*, c. 3 (İstanbul, 1985), s. 848. İshak Sukûti'den İbrahim Temo'ya Mektup, 15 Eylül (?).
32 Ishak Sükûti'den İbrahim Temo'ya Mektup, 15 Eylul (?).
33 İshak Sükûti'den İbrahim Temo'ya Mektup, tarihsiz.
34 İbrahim Temo'dan Karl Süssheim'e Mektup, 25 Kânunuevvel 1933
35 Derviş Hima 1875'te Ohri'de doğmuştur Asıl ismi İbrahim Naci olup Arnavutluk işlerine karışması üzerine Derviş Hima olarak anılır, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin dördüncü sınıfına kadar İstanbul'da okudu. Cemiyet-i hafiye-i mensubinden olup Arnavutluk'a kaçtı, İki sene dağlarda gezdikten sonra Romanya'ya gitti. Burada iki üç sene tababete tekrar çalışn, Viyana, Roma, Paris, Cenevre, Brüksel, Londra'ya gitti, Türkçe ve Arnavutça bazı gazete ve risaleler yazıp propaganda yaptı. Birçok konferans ve kongrelerde bulundu. İlan-ı hürriyete vatana dönüşünde cemiyetçiler tarafından İşkodra'da tevkif edildi. Bir müddet Arnavutluk'ta mutasarrıflık yaptı. 1927'de Elbasan'da vefat etti. Temo'dan Karl Süssheim'e mektup, Mecidiye. 25Haziran 1933.
36 Derviş Hima'dan İbrahim Temo'ya mektup, 25 Şubat 1902.
37 Aynıyerde.
38 Aynı yerde
39 Derviş Hima'dan İbrahim Temo'ya mektup, 8 Mart 1902
40 Kanlıdere, agm, s. 12.

TEMEL YAYINLARI / TARİH DİZİSİ

Milli Mücadele Hatıraları, yalnız bir anı kitabı değil, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın destansı bir hikayesidir. 570 Sayfa, 40 TL.

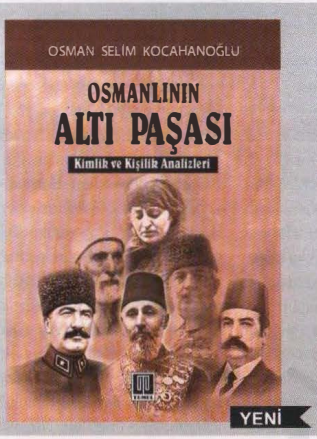
Moskova Hatıraları: Milli Mücadelenin tek dış kapısı olan, Bolşevik Rusya ile Ankara arasındaki diplomatik ilişkilerin hikayesi. 390 Sayfa, 30 TL.

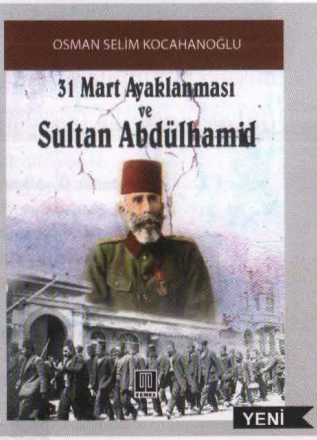
Bilinmeyen Hatıralar: Ali Fuat Paşa'nın Milli Mücadele hatıralarının kendi kaleminden çıkmış başka bir versiyonu. 510 Sayfa, 35 TL.

TBMM Zabıtları ışığında, üzerinde yaşadığımız laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluş ve kuruluş hikayesi. 750 Sayfa, 45 TL.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş döneminde rol oynayan altı portrenin kimlik ve kişilik analizleri. 450 Sayfa, 30 TL

Yüz senedir tartışması bitmeyen bir ayaklanmanın hikayesi. 31 Mart İttihatçı oyunu mu, Saray'ın planı mı? Hareket Ordusu ve Sultan Abdülhamid. 512 Sayfa, 35 TL.

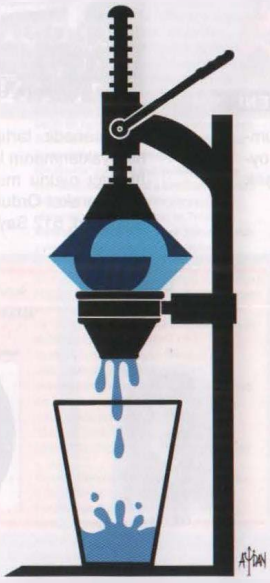

TEMEL
Piyerloti Caddesi Dostlukyurdu Sokak Hacıbey Apt. No:10 Daire:5 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 0212 516 23 52 - 517 73 20

GÜNÜMÜZDEN GEÇMİŞE ÜNİVERSİTELERDE TASFİYELER

Cumhuriyet tarihi boyunca 1933'te Darülfünun reformu, 1948'de DTCF tasfiyesi, 1956 tasfiyesi, 1960'ta 147'ler olayı, 1971'de 12 Mart tasfiyesi, 1980'de 1402'likler ve 1997'de 28 Şubat tasfiyeleriyle iktidarlar akademiyi hedef aldı; her defasında üniversitenin kendini yeniden inşa etmesi için sarf edilen emeğin bedelini Türkiye'nin akademisyenleri ve geleceği ödedi. Bugün de mevcut KHK'larla üniversitelerden atılmanın ölçüsü kalmamış, tasfiyelerin idari ve siyasi bir tercihle kurgulandığı anlaşılmış durumda. Günümüzden geriye giderek, üniversitelerde yaşanan tasfiyeler, bunu hazırlayan siyasi ortam ve mevcut hukuksuzluğa karşı büyüyen muhalefet dalgası üzerine Taner Timur, Füsun Üstel, Mehmet Ö. Alkan, Hülya Dinçer ve Görkem Doğan'la konuştuk.

Mehmet Ö. Alkan: Dilerseniz sondan başlayalım konuşmaya. Son dönemde üniversitelerde yaşanan tasfiyelerden başlayıp geriye doğru gidelim.

Hülya Dinçer: Ben Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde İnsan Hakları Hukuku Anabilim Dalı'nda çalışıyordum. Mart ayında altı seneyi tamamlamış olacaktım. Sözleşmemin yenilenmesine çok az bir zaman kala, 7 Şubat'ta çıkan son KHK ile Marmara Üniversitesi'ndeki –emekli olmuş olanlar dışındaki– tüm Barış Bildirisi imzacıları gibi Hukuk Fakültesi'ndeki görevimden ihraç edildim. 686 sayılı KHK ile 48 üniversiteden, aralarında çok sayıda barış imzacısı da olan 330 akademisyen görevinden çıkarıldı. Sadece Ankara Üniversitesi'nden 78 akademisyen atıldı. Marmara Üniversitesi'nden 23, Yıldız Teknik Üniversitesi'nden ise 27 akademisyen ihraç edildi. Daha önce İstanbul Üniversitesi'nden ve Ankara Üniversitesi'nden Eğitim-Sen üyesi arkadaşlar atılmıştı. Son KHK ile Ankara, Marmara, Yıldız Teknik ve Anadolu Üniversitesi'nden tüm birinci imzacılar kitlesel olarak atılmış oldu. YTÜ'de ve Ankara Üniversitesi'nde hem birinci hem ikinci grup imzacılar atıldı. Marmara Üniversitesi'nde emekliliğe zorlanan imzacılar listeye edilmezken, Ankara Üniversitesi, Doğuş Üniversitesi, Bilim Üniversitesi'nden istifa etmiş ya da emekli olmuş akademisyenlerin de atıldığını gördük. Bugün toplam sayıya baktığımızda KHK ile kamudan 304, vakıftan 8 olmak üzere 312 imzacı akademisyenin KHK ile kamu hizmetinden ihraç edildiğini görüyoruz. İşten çıkarmalar, istifalar ve zorla emekliye ayrılmaları bir arada saydığımızda bu sayı toplam 372 kişiye ulaşıyor. Tabii imzacı olmayıp sendikalı, muhalif olan yüzlerce akademisyen ve öğretmen de atıldı bu süreçte. Üniversitelerde pek çok kürsü kapandı; pek çok ders, tez hocasız kaldı.

KHK düzenlemeleriyle kamu görevinden ihraç meselesinin hukuken ne anlama geldiği üzerinde durmak istiyorum kısaca. Artık en temel hukuki güvencelerden, temel haklardan bahsetmek abesle iştigal gibi görülüyor bu ülkede; ama ısrarla bu KHK'lar aracılığıyla işleyen tasfiye rejiminin hukuksuzluğunu, ürettiği korkunç adaletsizliği vurgulamak gerekiyor. Türkiye tarihinde, bir darbe teşebbüsü ve OHAL bahane edilerek

tamamen hukuk dışı bir rejimle böylesi intikam almaya yönelik bir tasfiye, kamu alanını çölleştirmeye yönelik böylesi bir operasyon ilk kez yaşanıyor gerçekten, hem üniversitede hem de kamunun tüm alanlarında.

Mehmet Ö. Alkan: Buraya bir dipnot düşelim dilerseniz: İhraçlarda ortak bir ölçüye başvurulmadığını, bir standart ölçü kullanılmadığını anlıyoruz.

Hülya Dinçer: Evet. Yoğun olarak sendikalı, örgütlü, Eğitim-Sen üyesi eğitim emekçilerinin, sağlık emekçilerinin, öğretmenlerin, akademisyenlerin hedef alındığını görüyoruz. İkincisi, açık olarak teşhis edebileceğimiz şey, topyekûn olarak Barış Bildirisi imzacısı akademisyenlerin hedef alındığı. Dolayısıyla şu anda "FETÖ" suçlaması dışındaki muhaliflerin tasfiyesinin, sendikal örgütlenme içinde olma ve imzacı olma ölçütleri üzerinden işlediğini görüyoruz. Bu KHK rejimiyle ilgili olarak hukuki açıdan vurgulamamız gereken nokta, Türkiye devletinin hem kendi anayasal normlarını, hem de taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde öngörülen temel insan hakları güvencelerini tümüyle yok saydığı, lağvettiği; gayrı meşru bir rejim inşa edildiğidir. Birincisi, süresiz, geri dönüşü olmayan ve topyekûn, hiçbir ayırt edici ölçüt gözetilmeksizin girişilmiş kitlesel bir tasfiye söz konusu. Üniversitede ya da herhangi bir kamu kuruluşunda --özel üniversiteler de dahil olmak üzere– bir daha kesinlikle çalışamama yaptırımı öngörülüyor. Pasaportların iptal edildiğini de göz önünde bulundurduğumuzda, sadece işten atılma değil, bütün kamusal hakların, mali ve sosyal hakların topyekûn bir biçimde gasp edilmesi söz konusu olan. Dolayısıyla "sivil ölüm" diyebileceğimiz, bir tür toplumsal damgalanma ile yurttaşlık statüsünün düşürülmesi sonucunu doğuruyor; seyahat özgürlüğünün, akademik hayatını yurtdışında devam ettirme, bir iş bulma ihtimalinin de önü kapatılmış oluyor. Çok akıllıca düşünülmüş ve örgütlenmiş bir kötülük bu. Üstelik suçun şahsileştirilmesi, delillendirilmesi çabası dahi söz konusu değil. Artık bunu söylemek ne anlam ifade ediyor bilmiyorum ama bu açık ve net bir biçimde Anayasa'ya aykırı. Hem Anayasa'nın hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesinde, OHAL rejiminin hukukla bağlı olması gerektiği ve temel sınırları belirleniyor. Birincisi, OHAL düzenlemeleri Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerine aykırı olamaz; ikincisi de, temel haklara yönelik sınırlamalar ancak durumun gerektirdiği ölçüde olabilir. Bu ikisi, OHAL rejiminde mutlak olarak uyulması gereken sınırlardır. Temel haklara yönelik sınırlamalar sürekli ve geri dönüşsüz olamaz; ancak tehlike bertaraf edilene kadar bu sınırlamalara başvurulabilir. Karşı karşıya olduğumuz KHK eliyle tasfiye rejimi ise, Anayasa'nın ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin ağır ihlalini getiriyor. Darbe teşebbüsüyle, bu teşebbüsün sorumlusu örgütle hiçbir somut ilişkisi olmayan; eylemiyle, faaliyetiyle bu darbe teşebbüsü arasında hiçbir illiyet bağı kurulamayacak olan muhaliflerin, binlerce kamu emekçisinin, sadece ifade özgürlüklerini ve sendikal haklarını kullandıkları için tasfiye edilmesi, kamudan ihracı ağır bir ihlaldir. İkincisi, OHAL döneminde temel haklara yönelik müdahalelerin "durumun gerektirdiğiyle sınırlı olması" gibi bir normatif ölçü var. Görevden alınan kişilere baktığımızda, hiçbirinin hakkında bir mahkûmiyet hükmü yok. Bunu bırakın, bir adli süreç bile yok. Bir kişinin –KHK'daki ifade ile– bir terör örgütüne üyeliği, mensubiyeti veya iltisakının olup olmadığı ancak adil bir ceza yargılaması sonucunda tespit edilebilir.

Öte yandan "sert çekirdekli haklar" olarak adlandırılan, OHAL rejiminde

dahi dokunulamayacak haklar vardır. Örneğin, suçluluğu mahkeme önünde ispatlanana kadar hiç kimse suçlu sayılamaz. Bu "masumiyet karinesi" olarak adlandırılan hak, savaş zamanında dahi sınırlanamaz. Şu anda kamudan ihraç edilen herkesin OHAL döneminde dahi ihlal edilemeyecek olan bu en temel hakkının,

Hülya Dinçer.

lekelenmeme hakkının ihlal edildiğini görüyoruz. Öte yandan adil yargılanma hakkından bahsetmek zaten mümkün değil. Kişinin bir suçlama karşısında kendisini savunma hakkı, en ilkel ceza hukuku rejiminin dahi temelini oluşturur; savunma hakkının henüz bir yaptırım kararı verilmeden önce kullanılabilmesi gerekir. Oysa burada düşman ceza hukukunun uygulandığını görüyoruz.

Bir de şunu önemle vurgulamak gerekiyor: Anayasa'da özellikle üniversite öğretim görevlileri için özel bir güvence öngörülmüş. Anayasa'nın 130. maddesine göre, "Üniversite öğretim elemanları Yüksek Öğretim Kurulu'nun veya üniversitelerin yetkili organlarının dışında kalan makamlarca her ne suretle olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamazlar." Bu anayasal bir güvencedir; ama her birimiz bu güvence hiçe sayılarak, Bakanlar Kurulu KHK'sıyla bir gecede atılmış olduk.

Darbe, askeri rejim ya da baskıcı otoriter bir rejim ertesinde geçiş dönemi denen süreçlerde devletlerin hayata geçirdikleri kamu hizmetini temizleme (*lustration*) mekanizmaları ilk kez Türkiye'de uygulanmıyor ve bunun da uluslararası hukuk normlarıyla getirilmiş belirli kriterleri var. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından getirilmiş, uluslararası belgelerce tespit edilmiş birtakım kriterler var. Mesela bir darbe teşebbüsüne veya anayasal rejimi yıkmaya yönelik bir teşebbüse katılmış kişiler hakkında kamu hizmetinden ihraç yaptırımı uygulayabilirsiniz, liyakat ilkesini ve kamu hizmetinin devamlılığını korumak adına; ama burada belirli ilkeler olmalı. Birincisi, bu yaptırıma konu olma ihtimali olan kişilere adil yargılanma güvenceleri mutlaka sunulmak zorundadır. Bu şekilde, yargısız infaz şeklinde, hiçbir soruşturma, kovuşturma yürütmeksizin, kişileri neyle suçlandıklarına dair bilgilendirmeksizin meslekten atamazsınız. Biz neyle suçlandığımıza dair sadece varsayımda bulunabiliyoruz; imza attığımız ve sendikalı olduğumuz için yaşadığımızı düşünüyoruz bunları. Bugüne kadar bütün başvurularımızı bu varsayım üzerinden yaptık.

Mehmet Ö. Alkan: Ama sendika üyesi olmak suç değil...

Hülya Dinçer: Elbette. Bir bildiriye imza atmak da suç değil. Fakat biz somut olarak neyle suçlandığımızı dahi bilmiyoruz. Barış bildirisine imza atmanın terör örgütü üyeliğiyle eşitlendiği akıl dışı bir suçlamayla karşı karşıyayız. Bir örgütle irtibatımızı ortaya koyan, aleyhimize sunulan deliller ne? Dolayısıyla birinci önemli ölçüt: Neyle suçlandığını bilme ve adil yargılama güvencelerine sahip olma. İkincisi, kamu hizmetinden temizleme faaliyetlerinin yargısal denetime açık olması gerekir. Bu tedbirlere konu olabilecek kişi kategorileri açıkça belirlenmiş olmak zorunda; yani siz OHAL ya da darbe teşebbüsü bahanesiyle canınızı sıkan herkesi, tüm muhalifleri bir KHK torbasına atamazsınız; bu kişilerin gerçek ve somut bir tehlike yarattığını kanıtlamak zorundasınız. Üçüncüsü, eğitimden sağlık alanına kadar kamu hizmetinde çalışan binlerce emekçiye yönelik topyekün bir ihraca, bir tasfiyeye girişemezsiniz. Bu uygulama ancak kamu gücü ayrıcalığı kullanan, şiddet tekelini elinde bulunduran devlet aygıtları için, polis, yargıç, savcı için geçerli olabilir. Öğretim üyeleri, öğretmenler, kamuda çalışan işçiler; kamu gücü kullanmayan, ne elinde şiddet tekeli bulunduran ne de darbe teşebbüsüyle ilişkilendirilebilecek kişiler böyle bir sürece dâhil edilemez. Kamu hizmetinden ihraç bir intikam politikasına, bir cezalandırma aracına dönüştürülemez; sendikal faaliyeti ve tüm toplumsal muhalefeti hedef alan bu tasfiye faşizan bir uygulamadır. En önemlisi de, ihraçlar geçici olmak zorundadır; kalıcı olamaz. Bizim atıldığımız KHK'larda olduğu gibi, meslekten süresiz ve geri dönüşsüz olarak ihraç, kesinlikle kamu hizmetine dönemeyecek şekilde men edilme söz konusu olamaz; tehlikenin bertaraf edilmesiyle birlikte bu uygulama da sona ermelidir.

Mehmet Ö. Alkan: Peki, bu duruma düşen bir insanın izleyeceği hukuki yol nedir? İdareye mi başvurmalı, üniversiteye mi, yargıya mı?

Hülya Dinçer: Bugüne kadar hem sendikamızın avukatları hem de biz Barış İçin Akademisyenler Gönüllü Hukuk Grubu olarak, şu hukuki mücadele yolunu izledik ihraçlarla ılgılı olarak: Önce idare mahkemelerine başvuruldu. Bugüne kadar idare mahkemelerinin tamamı, KHK'ların yasa hükmünde olması nedeniyle yargısal denetime konu olamayacağını söyledi ve davaları reddetti. Her ne kadar bir yürütme işlemi olsa da içerik bakımından kanun gücü taşıyan hükümler getirdiği için, idare mahkemelerinin denetim yetkisi kapsamında olmadığına karar verdiler. Eşzamanlı olarak, KHK'lara karşı etkili hukuk yollarının kapalı olduğunu ileri sürerek Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunduk. Henüz bir karar çıkmış değil.

Özetle, şu anda Türkiye'de bu ihraçlara karşı gidilebilecek etkili bir iç

hukuk mevcut değil. Bu başvurular devam ederken, 685 sayılı KHK ile OHAL Hukuk Komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonun hükümet tarafından Avrupa Konseyi ve AİHM'in baskısı sonucunda kurulduğunu biliyoruz. Bunun gibi örnekleri daha önce de gördük Türkiye'de. Örneğin 90'larda yaşanan köy boşaltmalar ve ağır hak ihlalleri sonrasında, "terör ve terörle mücadeleden kaynaklanan zararların tazminine yönelik" bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon da, benzer bir şekilde başvuruların AİHM'e ulaşmasını geciktirmek ve süreci olabildiğince uzatmak amacıyla kuruldu. Altı ay içinde başvuru almaya başlanacağı öngörülmüştü ancak henüz ortada bir komisyon yok. Bu yapı büyük oranda yürütmeye bağlı kılınmış; bağımsız ve tarafsızlığı şüpheli durumda. Komisyonu kuran KHK'da başvuruların değerlendirilmesi için iki yıllık bir süre belirlenmiş, ancak bu süre ihtiyaç halinde uzatılabiliyor. Yüz bin civarında olacağı tahmin edilen başvuruların bu sürede karara bağlanabilmesi gerçekçi bir beklenti değil. Üstelik komisyonun yetkileri, örneğin bütün bu süreçte hukuka aykırı biçimde gasp edilen sosyal ve mali hakların iadesine hükmedip hükmedemeyeceği, maddi ve manevi zararların tazminine karar verip veremeyeceği de belirsiz. Dolayısıyla söz konusu komisyonun etkili bir hukuk yolu olduğu yönünde hukukçuların çok ciddi şüpheleri var. Ben de bu komisyonun etkili bir hukuk yolu olacağına inanmıyorum. Aksine, tepkileri biraz yatıştırmak ve hukuki süreci de uzatarak sürüncemede bırakmak ve adalet taleplerini geçiştirmek için oluşturulduğunu düşünüyorum.

Mehmet Ö. Alkan: Burada, zorunlu olarak emekliliği istemiş bir hocaya geçmek anlamlı olur diye düşünüyorum. Füsun Üstel'i yazacağı yazılar, yöneteceği tezler, vereceği derslerle hem öğrencileri hem de bilim dünyası için en verimli olduğu dönemde emekli olmaya iten sebep neydi?

Füsun Üstel: Birkaç sebep var tabii. Üniversite kurumuna yönelik, güvencesizlikten kaynaklanan bir güvensizlik söz konusuydu, ama o duygu beni daha birkaç yıl götürürdü. Yaş haddinden emekliliğime beş yıl kalmıştı. Ama tabii bu son süreçte, özellikle de başka üniversitelerdeki benim yaşıtım olan ya da daha genç olan meslektaşlarımın emekliliğe karar vermesi sürecinde, kazanılmış haklarımı kaybetmek istemedim; çünkü onlar devletin bana ihsan ettiği değil, benim 35 yıllık emeğim sonucu bir kamu görevlisi olarak aldığım haklar; dolayısıyla emekliliğimi istedim ama tabii gençlerin bu kadar güvencesiz kaldığı bir ortamda bizim kuşağın duygu halinden söz etmek açıkçası çok da hoşuma gitmiyor. Kendi adıma geleceğe ilişkin bir karar vererek tercih kullanmak isterdim, halbuki tercihin dışına çıktı. Ders vereceğim ama biliyoruz ki üniversiteler bu konuda çok farklı kararlar alıyor. Bazı üniversiteler emekli hocalara ders verdiriyor, bazıları verdirmiyor.

Akademisyenlerin maruz kaldığı hak ihlalleri yeni değil, bir süreç içinde gelişti. 2011'den itibaren olanları, bu beş yıllık ara dönemi de değerlendirmek gerekiyor. Zaten başlayan bir itibarsızlaştırma ve tasfiye süreci vardı son beş altı yıldır. Bugün yaşananlar aslında sürecin son halkası. 2011'i hatırlayalım, Büşra Ersanlı'nın tutuklanmasıyla başlayalım, o tarihten itibaren başlayan fakat daha sonra hızı artan bir yeniden dizayn süreciyle karşılaştı üniversiteler. Büşra Ersanlı tutuklandığında, evine baskın yapıldığında ders notları, konferans metinleri suç unsuru haline getirildi. Bu zaten bir yıldırma süreciydi öğretim üyelerine yönelik, ama yine de üniversiteyi terk etmeyi birçoğumuz düşünmemiştik. Şimdi ise düşünür hale geldik. Bir de tabii gençler var. Aslında onlar meslekleri nin en iyi, en verimli döneminde; yapacakları daha pek çok şey vardı. En temel vatandaşlık hakları ellerinden alındı.

Füsun Üstel.

Mehmet Ö. Alkan: Belki şimdi tam Taner Hoca'nın zamanı. Galiba burada dört kuşağı temsil ediyoruz. Siz en eski kuşaksınız.

Taner Timur: Önce Hülya Dinçer'in sunumu üzerine aklıma gelen bir şeyi söyleyeyim. OHAL Yasası, ilk maddesinde OHAL ilanı için iki neden belirtiyor. Birincisi salgın hastalık, zelzele, sel gibi tabii afetler; ikincisi ise anayasal düzeni, yani hukuki yapıyı sarsıcı olayların cereyanı. Bizde OHAL ikinci şıkka göre ilan edildi; fakat biraz önce Hülya Dinçer uygulamanın ne kadar hukuksuz olduğunu anlatırken, "Yoksa" diye düşündüm; "yoksa bizde OHAL ikinci nedene göre mi ilan edildi?" Gerçekten de artık bizde her KHK bir tabii afet, beklenmedik bir zelzele ya da bir sel felaketi etkisi yapıyor. Bu tespitten sonra hayli gerilere dönerek kısa bir değerlendirme yapmak istiyorum.

Akademi sorununu tarihimizde yerine oturtmak için tek parti dönemine kadar gitmeyeceğim; çokpartili hayatımızla sınırlı kalacağım. Daha öncesi için kısaca şunu söyleyeyim: 1933 yasası amacı itibariyle bir tasfiye yasası değildi; bir kuruluş ve yeniden yapılanma kanunu idi, çok farklı şartların ürünüydü. Oysa 1948'de DTCF'den başlayarak 1956'da, sonra 1960'ta, 1971'de, 1980'de, defalarca üniversitelerde tasfiyeye tanık olduk. Sanırım bunların ortak bir nedeni olup olmadığı ve bu süreç içerisinde bugünkü tasfiyelerin nereye oturduğu hakkında konuşmamız lazım.

1956'da ben Ankara Siyasal'da öğrenciydim. Dekan Turhan Feyzioğlu, 4 Aralık kuruluş yıldönümü konuşmasında bugünkü şartlarda bile masumane görünebilecek bazı şeyler söylemiş ve ertesi gün de bakanlık emrine alınmıştı; yani amiyane tabiriyle "kızağa çekilmiş"ti. Nedeni o sırada çok düzeyli bir muhalefet yapan *Forum* dergisiydi ve bunun sonucu olarak birçok *Forum*'cu öğretim üyesi de istifa etti.

Feyzioğlu konuşmasında iktidarı kızdıracak iki şey söylemişti: Birincisi, Milli Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Demirci Efe'nin bir sözünü naklederek demişti ki "Bir ülke ya ilimle ya zulümle idare edilir. Bizde ilim yoktu, ne yapalım, biz de zulme başvurduk!" İkinci olarak da, öğrencilerine hitaben, "Nabza göre şerbet vermeyin" diye bir öğüt verdi. Arkadan vekâlet emri ve istifalar geldi. Oysa 1957 seçimlerinden sonra baskılar daha da arttı ve Menderes "Üniversite'nin çanlarına ot tıkamak"tan söz etmeye başladı. Özel bir hınç duyduğu Mülkiye'yi de Konya'ya süreceğini söylüyordu. Bilindiği gibi dört sene sonra da darbe oldu ve neredeyse tüm üniversite gençliğinin 27 Mayıs'ı alkışlarla karşılamasında bütün bu baskı ve tehditlerin büyük rolü vardı.

Biz –ki ben de o sırada asistan olarak akademik kariyere ilk adımımı atmıştım– Siyasal Bilgiler kadroları olarak 27 Mayısçılarla çok olumlu ilişkiler içindeydik; çünkü son yıllarda hakikaten bir diktatörlüğe gidiş kanısı içindeydik. O günlerde yaşanan kutuplaşma bugünkünden de büyüktü; tek parti dönemine, İnönü'ye intikam duygularının yarattığı müthiş bir gerginlik vardı. İşin tuhafı ciddi bir fikrî muhtevası olmayan bir gerginlikti bu! DP'li vekillerin çoğunlukta olduğu bir Tahkikat Komisyonu, donatıldığı yargı yetkileriyle adeta muhalefeti yok etme potansiyeli taşıyordu. Üstelik buna kararlı da görünüyorlardı. 27 Mayıs bu koşullarda gerçekleşti. Ne var ki 27 Mayısçılar, "İktidarı DP'den aldık, CHP'ye verdik" gibi bir duruma düşmek de istemiyorlardı. Bu psikoloji içinde büyük reform hayalleri kurmaya başladılar. Temel referansları Grigory Petrov'un *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı eseriydi; "Adliye'den geçeceğiz, Babıâli'den geçeceğiz" derken, "üniversite"den de geçtiler. Ve bir sabah kalktık ki 147 öğretim üyesi sorgusuz sualsiz üniversiteden atılmış! Büyük bir prestij kaybı oldu Milli Birlik Komitesi için... Ne var ki 27 Mayıs'ta üniversiteye düşmanlık değil de bir reform fikri vardı. "Biz bu reformu kimlerle yapabiliriz?" diye düşünmüşler ve üniversite içinden güvendikleri isimlere sorarak tasfiye listeleri hazırlamışlardı. Temel kriterleri güya "yetenek" idi. Amaçları ise üniversiteyi cezalandırmak değil, sözüm ona "ıslah etmek" idi. Oysa muhbirliğin, rekabetin, hasumetin rol oynadığı bu tasfiye felaket oldu ve 27 Mayıs'ın müthiş itibar kaybına neden oldu. Nitekim Milli Birlikçilerin kendileri de sonradan yaptıklarına pişman oldular. Bugünkünün tamamen tersine –okuldan atılanları geri almasalar da– devlette çalışmalarına da engel olmadılar; hatta birçoğuna bu konuda yardımcı oldular.

Gelelim 1971'e. O bir felaketti, 1961'e karşı yapıldı. 1961 Anayasası'nın Türkiye'ye bol geldiği, lüks olduğu söyleniyordu açıkça. Bu anayasa üniversite özerkliğini, özgür sendikacılığı, grev hakkını, TRT özerkliğini,

Anayasa Mahkemesi'ni vb getirmişti. 27 Mayıs'ın beyin kadrosu içinde Muammer Aksoy, Bahri Savcı, Turan Güneş, Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal gibi isimler vardı; sonradan "sol Kemalist" olarak anılacak kişilerdi bunlar.

Oysa daha sonra 27 Mayıs'ın çoğu küçük rütbeli subaylarından korkan komutanlar, tedbirlerini alarak, sonradan haklı olarak "vesayet rejimi" denecek olan bir sistem kurdular. Bu vesayet rejiminin üç tane "kırmızı çizgisi" vardı: Birincisi bölücüler, Kürtçüler; ikincisi mürteciler, yobazlar; üçüncüsü de komünistler. 1971 tutuklamalarında bu üçünden komünistler ağır bastı, ama uygulamada komünist ve Kürtçüyseniz o çok daha büyük bir felaketti. Tabii hem komünist hem Kürtçü olunmaz, ama darbecilerin ve polisin kafasında bu böyleydi; Kürtlere yakın bir parti, "Kürt hakları" diyen insanlar hemen Kürtçü olarak damgalanıyordu. 1980'i ben Türkiye'de yaşamadım, fakat orada da bu üç kırmızı çizgi söz konusuydu. Fransa'daydım, ilk istifa edenlerden biri oldum; fakat tabii gelişmeleri dikkatle izliyordum. Yurtdışında düzenlenen, 12 Eylül'e karşı birçok demokratik etkinliğe katıldım. 12 Eylül darbesi YÖK'ü de içeren yeni anayasası ve sistemli tasfiyeleriyle üniversite için felaket oldu. Son günlerde bu konuda ayrıntılı yayınlar yapıldığı için fazla ayrıntıya gerek görmüyorum.

Özet olarak, bütün darbelerde komünist, mürteci ve Kürtçü araması söz konusuydu ve uygulayıcılar bunları çok da geniş tuttular. Tiyatro kulüpleri bile "gizli komünist partisi" muamelesi görüyor, örneğin baskılara karşı çıkan demokrat, sosyal demokrat birçok arkadaşımız tutuklanıyordu. Hatta işkence görüyorlardı.

Gelelim bugüne. Bugünkü tasfiyeler daha öncekilerden önemli bir noktada ayrılıyor. 1923'te Türkiye, hilafeti, saltanatı lağvedip laik bir cumhuriyet kurarak gerçek bir devrim yaşadı. Oysa bunun temellerine aykırı bir girişim var bugün. Böylece adım adım, üniversiteleri küçümseyen ve artık açıkça medreselere özlem ifade edilen bir noktaya geldik. Temel fark burada. Örneğin geçen mayıs ayında, Cumhurbaşkanı İmam Hatiplilere hitap eden konuşmasında medreselerin kapatılmasının "büyük bir kayıp" olduğunu söylüyordu. Bugün tasfiye edilenler daha çok siyaset bilimci, hukukçu, sosyolog, felsefeci ya da felsefeyle ilahiyat arasında birleşim kurmaya çalışan, açık fikirli ileri ilahiyatçılar. Kısaca, çağdaş zihniyetle, modern yöntemle bilim yapan değerli öğretim üyeleri. Şu sırada cehaletle beslenen, meseleye ancak dinci kalıplar içinde yaklaşan insanların bakabileceği yerden bakılan bir ortamda yaşıyoruz. Bunun yönetim şekli de ne yazık ki ancak ötekileştirme, başkalaştırma, dışlama ve bunların hukuki ifadesi olan tasfiye yöntemleri olabiliyor. Bugünkü tasfiyeler 1971 ve 1980 tasfiyelerinden farklı; şimdi daha toptancı, daha totaliter bir bakış söz konusu. Bunun nereye kadar gidebileceği ayrı bir mesele, ama varılan noktanın hakikaten çağdaş bilime, kültürel kazanımlarımıza ve birikimimize tamamen ters ve yıkıcı olduğunu düşünüyorum.

Oysa gidişi daha totaliter boyutlara ulaştırmak için bugünkü iktidarın ne gücü ne de yeterli kadroları bulunuyor. Umut verici olan da bu! Bununla beraber kinci ve intikamcı tavırları ülkedeki kutuplaşmayı daha

Taner Timur.

da artırıyor; gerginliği tırmandırıyor. Göründüğü kadarıyla tahribat bitmiş değil, gidebileceği yere kadar da gideceğe benziyor. Ve sonra da bir noktada durarak, geçmişte sık sık görüldüğü gibi, bumerang etkisi yapabilecek. Şahsen bunun vahim bir olasılık teşkil ettiğini düşünüyorum. Buna da ancak –küskün ve çekingen AKP'lileri de içine alacak– geniş bir "demokrasi cephesi"nin "Dur!" diyebileceği kanısındayım.

Mehmet Ö. Alkan: Bu noktada Görkem Doğan devam edebilir, sendika başkanı olarak. Bu totaliter, toptancı uygulamaların boyutuna dair nasıl bir manzara görüyorsun üniversiteler ve kadrolar açısından?

Görkem Doğan.

Görkem Doğan: Eski dönemden farklı olarak şimdi Türkiye'de her ilde üniversite var; karanlık bölgeler söz konusu ve tümünü göremiyoruz. 5000'e yakın akademisyenin çok azı bizim üyemiz. Gözlemleyebildiğimiz 300-400 kişilik bir kitleden bahsediyoruz. Öbür tarafta ne olduğunu bilmiyoruz, bunu söylemek lazım.

Bizimle alakalı olan kısmın Taner Hocamın da söylediği gibi çok önceden başladığını düşünüyorum. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Yücel Aşkın'a ve oradaki yapıya yapılan, iliştirilmiş bir savcının, her dönemin muhbiri, ihbarcısı ve kullanışlı adamı olarak gözüken birinin, yolsuzluk ve tarihi eser kaçakçılığı iddiasıyla itibarsızlaştırmayı da içeren bir operasyondu. Orada bizim sendikamız örgütlüydü, artık değil; o tarihten sonra Eğitim Bir-Sen devreye girdi. Marmara İletişim'de, Ankara Üniversitesi'nde, sıra gelirse İstanbul Üniversitesi'nde de yapılmak istenen aynı şey. Bütün iş bu değil elbette ama bize yönelik olduğu zaman bunu çok açık görüyoruz. Halen dokunulmayan okullar var: ODTÜ, Boğaziçi, Mimar Sinan, Dokuz Eylül ve kısmen Hacettepe Üniversiteleri. İstanbul, Ankara, Yıldız, Marmara ve Ege Üniversitesi'nde mevcut birikime karşı bir tasfiye operasyonu olarak yürütülüyor bu iş. Gerekçelerin iler tutar tarafı yok, çünkü imza mevzusunun da ötesine geçtiği yerleri biliyoruz. Metinle alakalı açılmış bir dava da söz konusu değil. İmza metni bir senedir ortada, ama TCK'daki hangi suça karşılık geldiği belli değil. Ortada bir suç yok yani.

Mehmet Ö. Alkan: Dokunulamayan üniversiteler deyince, merak ettiğim bir konu var. Üniversitelerin yönetimleri mi bu ilişkileri bu siyasi iktidara ulaştırıyor?

Görkem Doğan: Önemli bir soru bu. Bir sosyal medya kampanyası yürütmeyi düşünüyoruz "Hanginiz yalan söylüyor?" diye. YÖK'ün ifadesi, listenin "aşağıdan" geldiği yönünde. Rektörler ise kendilerinin dahli olmadığını söylüyor. Bizim anladığımız, bize yönelik tasfiye hareketinde ikili bir durumun söz konusu olduğu; yani aşağıdan isimler geliyor ve YÖK şu anki yönetim itibariyle bunu yapmaya çok teşne. Fakat anladığım kadarıyla herhalde hükümet seviyesinde tasfiyenin bu kadar kör gözün parmağına yapılması istenmediğinden dolayı, aşağıdan da bir destek alamadıklarında, rektörlüklerden, dekanlıklardan listeler gelmediğinde ellerini biraz zayıf hissediyorlar. Bu ikisinin uyumiçinde işlediği —Ankara Üniversitesi gibi— yerlerde kadroları kökünden kazımayı becerebiliyorlar. İkisinin bir araya gelmediği noktada "15 Temmuz sonrası esas iş başka, bununla niye uğraşıyoruz?" diyen isimlerle bire bir karşı karşıya gelmemek için bir prosedür varmış gibi, bir hukuki iş, bir komisyon varmış gibi yapmak için üniversite yönetiminden isim istiyorlar. Buna dayanabilen okullarda da başka bir durum var. Boğaziçi Üniversitesi'nden bize gelen haberler, yeni atanan rektörün "Üzerimde baskı var, bana yardımcı olun" dediği. Mesela dekanlar eskiden Boğaziçi Üniversitesi tarafından seçiliyordu, artık atamayla gelecek. Bu gibi konularda tepki gösterilmemesi isteniyor. Mimar Sinan Üniversitesi'ndeki rektör eski üyemizdir, rektör olunca üyeliği bıraktı. İstanbul'da bütün rektörler arasında öğrencilik dönemi itibariyle de solcu olarak bilinir, ama o da sendikayla görüşmüyor, arkadaşlara biraz nobran davranıyor, mesafe koyuyor. İzinlerde bazen ufak tefek sorunlar çıkartıyor. Kendisine bir soru yöneltildiğinde de "Benim sizin için nelere katlandığımı biliyor musunuz?" dediğini duyuyoruz.

Hülya Dinçer: KHK'lardan çok önce aslında tasfiye süreci başlamıştı. Mesela Mersin Üniversitesi'nde, OHAL ilan edilmeden önce, imzacı öğretim üyelerinin sözleşmeleri yenilenmeyerek atıldığı bir süreç yaşandı. Siyasi iktidarla doğrudan ilişki içinde olan özel üniversiteler kendi mali imtiyazlarını korumak ve sürdürmek kaygısıyla, YÖK baskısını bahane ederek öğretim üyelerinin sözleşmelerini tüm özlük haklarını gasp ederek bir gecede feshettiler. Son KHK ile birlikte hem AÜSBF'deki kitlesel tasfiyenin hem de İbrahim Kaboğlu gibi tanınan akademik figürlerin atılmasının kamuoyunda yarattığı güçlü tepki sonrasında YÖK şöyle bir açıklama yaptı: "YÖK'ün akademisyenlerin ihracıyla bir ilgisi yoktur. Diğer kamu kurumlarının aksine, bu ülkede üniversiteler özerktir ve akademik personelin KHK kapsamındaki tüm işlemleri üniversiteler bünyesindeki komisyonlar eliyle yapılmaktadır." Rektörlükler ise bu süreçte sürekli olarak "Biz isimleri verdik, bundan sonra kararı YÖK verir" diyordu. Tüm aktörler çareyi tasfiyelerle ilgili sorumluluğu birbirine atmakta buldu.

Biz ise ısrarla diyoruz ki, bu süreçte dahli olan tüm aktörlerin sorumluluğu ortaktır, müşterektir. Hem YÖK, hem siyasi iktidar, en alt kademeden en üst idari kademeye kadar üniversite yönetimleri asli fail konumundadır. Her ne kadar şimdi topu birbirlerine atmaya çalışsalar da bu tasfiyeden, bu örgütlü kötülükten hepsi sorumludur.

Füsun Üstel: 2012'de Büşra Ersanlı'nın tutuklanmasıyla başlayan süreçten söz ettim ama aslında 2000'lerle birlikte akademisyenlere yönelik giderek sistematik hale gelen birtakım baskılar ve yıldırma operasyonları başlamıştı. 2005'ten en itibaren, akademisyenlere yönelik hak ihlallerine aracılık yapan aktörler öncelikle üniversite yönetimleri ve meslektaşlar oldu. İhbar mekaniz-

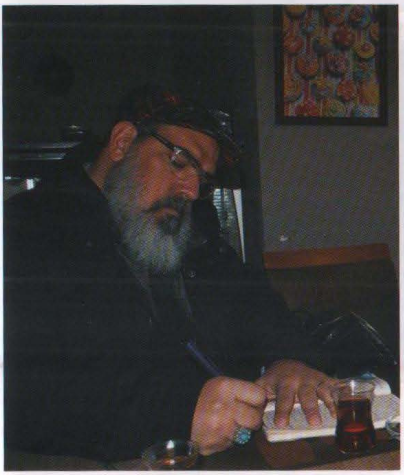
masıyla ya da soruşturmalar yoluyla bu süreci hızlandırdılar. Öncelikle tez, araştırma ya da ders konularıyla ilgili ve özellikle belirli alanlara yönelik engellemeler başladı. Kürt meselesi, Lozan azınlıkları, LGBT bireyler üzerine olan çalışmalar, toplumsal cinsiyet çalışmaları; insan, doğa ve toplum yararına çalışmalar engellendi ya da çalışmaları yapan akademisyenler hakkında soruşturma açıldı. Daha da önemlisi 2013'ten itibaren üniversitelerde bu konulardaki konferanslar iptal edildi. Araştırmacıların ya da hocaların öğrencileriyle ya da daha geniş kitlelerle buluşmasını sağlayan, Türkiye'nin temel meselelerini gündeme taşıyan etkinlikler bunlar, bu yüzden önemli. Öte yandan Mardin Artuklu Üniversitesi'ndeki heteroseksizm üzerine olan ve iptal edilen konferansta tanık olduğumuz gibi "Kent rahatsız" gerekçesi öne sürüldü. Topu birbirine atmaktan söz etmiştik; özellikle Anadolu üniversiteleri söz konusu olduğunda üniversite yönetimleri şehir halkıyla ya da şehirdeki çıkar çevreleriyle de birlikte gerilimi artırıyor, bunun üzerine bir de yerel ve ulusal basın ekleniyor.

Biz zaten son on yılda bir itibarsızlaştırma süreci yaşadık. Tabii bu süreçte sadece baskı değil aynı zamanda mücadele ve direniş de vardı. Bunlar muhtemelen yöneticiler katında çok rahatsızlık yarattı. Ekonomik anlamda güvencesizleştirme, özellikle vakıf üniversiteleri söz konusu olduğunda zaten temel bir meseleydi. Bir de "yeterli performans göstermeme, performans kriterlerini karşılayamama" gerekçesi öne sürülerek muhalif akademisyenlerin sözleşmeleri yenilenmedi. Performans meselesinin siyasi mülahazalarla da kullanıldığı bir noktaya gelmiş durumdayız. Akademik yetkinliğin ötesinde bir tasfiye aracı olarak da başvuruluyor. Gerilimin arttığı bir noktada üzerine bir de OHAL koşulları geldi. Ama unutmayalım ki tozpembe değildi tablo. Giderek artan bir baskı ortamı vardı, bugün ise topyekün bir temizleme operasyonuyla karşı karşıyayız.

Görkem Doğan: İnsan, doğa, toplum yararına üniversite mevzusunu biz sendika olarak da kullanıyoruz. Orman Fakültesi'ndeki arkadaşlar dile getirmişti bunu; "Biz eskiden rapor yazardık" diyorlardı. Örneğin Kuzey ormanları gibi mevzularda akademik kurul görüş belirtiyordu ve Orman Bakanlığı'nın pek çok bürokratı da bu fakülteden mezun olduğu için bunları dikkate alıyordu. Bu hükümet zamanında --daha önce başladı kuşkusuz ama-- "Bu sizin kişisel görüşünüz" denmeye başlanmış. Burada bilimin rölativize edilmesi geliyor gündeme. Artık İÜ Orman Fakültesi hiçbir konuda görüş beyan etmiyor; eğer hocaların yeterince cesareti varsa bir yerlere yazıyorlar. Dolayısıyla insan, doğa, toplum yararına üniversite ideali ortadan kaldırılmaya, tasfiye edilmeye çalışılıyor. Bu hükümetin tahayyülü doğrultusunda üniversitelerimiz yeniden yapılandırılıyor. Bu tasfiye de görebildiğim yönüyle buna hizmet ediyor.

Hülya Dinçer: Akademinin tüm bileşenlerine yönelik baskılar yeni değil, uzun bir süreç bizi buraya getirdi. Tabii sadece akademisyenlere yönelik de değil öğrenciler de çok uzun süredir ciddi bir baskı ve üniversiteden tasfiyeyle karşı karşıya. Öğrenciler için de üniversite dediğimiz mekân içindeki tüm özgür düşünce ve barışçıl eylem alanları kapatılmış

durumda. En ufak bir konferansa, etkinliğe, kulüp çalışmalarına dahi izin verilmiyor artık üniversitelerde. Öğrencilere yönelik ciddi bir soruşturma terörü var. Bugün üniversite içinde herhangi bir biçimde demokratik muhalefet hakkını kullanmak isteyen her öğrenci üniversiteden atılma tehlikesiyle karşı karşıya.

Mehmet Ö. Alkan.

İhraçlara uzanan bu sürecin ise bize kazandırdığı çok değerli bir şey oldu: Dayanışma Akademileri. Kocaeli'nde, daha sonra İzmir'de, Eskişehir'de, Mersin'de, Ankara'da, akademiye yönelik baskı ve tasfiyenin yaşandığı her yerde dayanışma akademileri, sokak akademileri kuruldu. Bu tasfiye süreci bir yandan, –ihraç edilsin veya edilmesin– Türkiye'nin farklı üniversitelerinden, birbirini bundan önceki süreçte hiç tanımamış ve baskıya karşı dayanışma ihtiyacının bir araya getirdiği akademisyenler için, öğrencilerle birlikte daha özgür, daha katılımcı, daha eşitlikçi bir akademik ortamı inşa etme fırsatı yaratmış oldu. Biz örneğin yakın zamanda "Kampüssüzler" adıyla, İstanbul'da Dersim'den gelen öğrenci arkadaşlarla ve buradaki öğrenci arkadaşlarla on günlük bir atölye düzenledik. Bu, hepimiz için bilgi üretiminin ve paylaşımının farklı yollarını keşfetmek için bir fırsat oldu. Bundan sonraki süreçte üniversiteyi artık bulunduğumuz kurumsal yapıların dışında başka alanlarda, başka mecralara yaymanın hayalini ve umudunu taşıyoruz.

Mehmet Ö. Alkan: Bana kalırsa Türkiye'de akademi, üniversite hiçbir zaman iç dayanışmasını kuramadı. Bunu son olaylarda da görüyoruz. Bazen teselli mahiyetinde bir düşleme, hayalleme yapıyoruz, bir dayanışma varmış gibi görüyoruz.

1960 darbesinden başlayayım. 60 öncesinde iktidarın, otoriterleşme eğiliminin, liderlerin diktatörlük heveslerini, hele 28-29 Nisan olaylarına sebep olan Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını, bunların hepsini anlıyorum. Fakat orada darbeyi yapanların faşist bir grup olduğunu düşünüyorum. Ve fakat onlar imkân verilseydi veya imkân bulsalardı en az on yıl iktidarda kalacak olmalarına rağmen meşruiyet kaynaklarını –üniversite gibi, basın gibi, öğrenci gibi, gençlik gibi– demokratik ve kitlesel kesimlerden almak zorunda ve onlara dayanmak zorunda oldukları için hiç umulmadık bir şey oldu, 61 Anayasası gibi bir anayasa ortaya çıktı. Babıâli'nin üzerinden geçtiler, 147'liklerde üniversitenin üzerinden geçtiler. Temmuz ayında 5000'e yakın subay tasfiyesi yaptılar. 55 Kürt ağası ve sonrasında 500'e yakın Kürdü Sivas'ta topladılar ve sonrasında dağıttılar. Dolayısıyla 60 darbesi önce amacına ulaşmak istedi, ama sonra taviz vermek, sempatik görünmek zorunda kaldı. O zaman da bugün demokratik diyebileceğimiz uygulamalar ortaya çıktı.

Türkiye'de ilk üniversite 1863 yılında kuruldu. Bu önemli, çünkü medreseden yeni bir sisteme geçildi. Osmanlı geleneğinde ulemanın iyi kötü bir dokunulmazlığı vardı; en azından teorik olarak bile müsadereye uğramazdı. Tabii ki her konuda olduğu gibi bunun da istisnası var. Mesela ulemayı önce idari sınıfa terfi ettirirsiniz, mutasarrıf yaparsınız, ertesi gün siyaseten katl uygularsınız; bu mümkün. Ama bizde üniversite devletin isteğiyle kuruldu. İlk defa bütün kadroları devlet seçti, çünkü medreseye karışamıyordu; medresenin kendi iç özerkliği, iç dayanışması vardı. Ve 1863 yılından itibaren günümüze kadar da üniversiteler her zaman devlete tabi oldu, küçük bir parantez dışında. O küçük parantez de 1961-1971 arasıdır. Bu dönemde Türkiye'de idari, akademik özerkliğin var olabildiğini söylüyoruz. Zaten 1971 ile geri alınanlardan biri bu. 1933 Darülfünun reformu iktidardan farklı düşünen ve iktidarı desteklemeyenlerin tasfiyesidir. 1948 aynı şekilde İnönü hükümetinden farklı düşünenlerin tasfiyesidir.

Burada Füsun Hoca'nın dikkat çektiği bir konu var ki atlamamak lazım. Cumhuriyet modernleşmesinin iki kaba kırmızı çizgisi var: "irtica" ve "bölücülük". İrtica ve bölücülüğün kendini ifade etmeye başladığı dönemlerin ardından bir tasfiye geliyor. Sadece üniversite tasfiyeleriyle ilgili değil bu; siyasal partilerin kapatılmasıyla da ilgili. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının iki gerekçesi vardı: Bir doğu şubesinde Şeyh Sait ayaklanmasıyla ilgili belgeler çıkması ve tüzüğünde "itikad-ı diniyeye hürmetkâr", yani laiklik karşıtı bir madde bulunması. Arkasından Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bakıyorsunuz; kendisini feshetmesinin iki nedeni var. Birincisi Doğu'dan gördüğü, Kürtlerden gördüğü rağbet, ikincisi hilafet çağrıları yapılan İzmir mitingi. Darbelerin ardında da bu iki kırmızı çizgi var; Kürt meselesinin yoğurılaşması, siyasi İslamın yoğunlaşması, kendini ifade etmeye başlaması.

2000'lerin ortasında üniversitelerde yasaklanan eylemlere, yapılması arzu edilmeyen tezlere baktığınızda o kırmızı çizgide bir "Kürt" görüyorsunuz, çünkü cumhuriyet modernleşmesi Kürt sorununu çözemedi. Ama buradaki tasfiyede daha çok üniversiteler öne çıktı, çünkü üniversitelerin sahiplendiği, dile getirdiği veya gündeme getirdiği konular vardı. Birincisi, şunu belirtmek istiyorum: Üniversiteyi devlet medreseye rağmen, medresenin dışında kurdu. Devlet medreseye müdahale edemezken üniversitenin müfredatından ders programına, öğretim

üyesinden özlük haklarına kadar hepsini kendisi denetleyebildi, tasarlayabildi. Kendisine aykırı sese de tahammül etmedi hiçbir zaman. Bir tek istisna belirtiyorum; 1961-1971'de bir özerklik söz konusuydu.

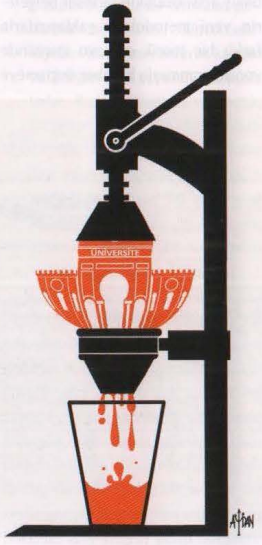
İkincisi, en az bunun kadar önemli bir konu. Üniversitenin geleneği olmadı Türkiye'de. Ne 1402'likler atılırken ses çıktı üniversiteden, ne de 147'likler atılırken. En fazla gidip komutana "Ne yaptınız komutanım, biz sizden bunu beklemiyorduk, niye böyle bir şey oldu?" dediler. Böyle kişisel girişimler söz konusuydu. Halbuki bu noktada kişisel girişim değil mesleki dayanışma gerekir. Zaten gelenek yok ki, neyi yıkacaklar? Düşünebiliyor musunuz, Mete Tunçay atılıyor, Bahri Savcı atılıyor, Korkut Boratav atılıyor; Mülkiye'nin çok değerli hocaları atılıyor ve Mülkiye'de istifalar Alaaddin Şenel ve İlber Ortaylı gibi birkaç isimle sınırlı kalıyor. Mülkiye'de olacak iş mi? Oldu. Mülkiye ki 1859'da kurulmuş, geleneği en eski fakülte. Ama ne oldu, bir karşılığı oldu mu? Tabii şunu da söylemek lazım. Hiç kimse kahraman değil; hiç kimse haklarını feda edecek, birikimini feda edecek, sağlığını feda edebilecek güçte hissetmiyor kendini. Bunu da anlayışla karşılamak gerek. İşte bu durumda sendikaların kendini bir kimlik olarak ifade etmekten çok hakikaten bir mesleki dayanışmayı örgütleyen, üniversite özerkliğini, idari özerkliği, akademik özgürlüğü teşvik eden bir yapıya bürünmesi gerekiyor. Yasanın buna elvermediğini biliyorum ama bu konuda mücadele edebilecek değişikliği talep eden bir sendikaya dönüşmeli mevcut yapı.

Şu anda yaşadığımız dönemde de Türkiye'nin kırmızı çizgileri değişmiş değil. Benim gözümde geçmiş tasfiyelerden hiçbir farkı yok şu anda yapılanın. Aktörler değişmiş olabilir, isimler değişik olabilir, ama bir ortaklık görüyorum bu konuda.

Füsun Üstel: Son olarak bir endişemi paylaşmak istiyorum. Bu süreçte beni en çok endişelendiren aslında Türk siyasi fikriyatı içinde hem sağda hem solda var olan antientelektüalizm. Tabii Türkiye'de Batı'da olduğu gibi düşünsel temelleri çok güçlü bir antientelektüalizm söz konusu değil; çünkü Batı'da bunun sınıfsal bir tabanı ve daha sofistike bir düşünsel arkaplanı var. Türkiye'de ise entelektüelin entelektüele karşı vülger düşmanlığı içinden şekilleniyor. Üniversitelere yönelik, ilk ve ortaöğretim kurumlarına yönelik tasfiye sürecinde de bir taraftan bir itibarsızlaştırma söylemiyle "aydın müsvetdeleri" denerek, hem yukarıya akademiye, hem aşağıya halka yönelik bir söylem tutturuldu. Benim daha çok korktuğum bu: Bir aydın problemi olan bu antientelektüalizmin popülerleştirilmesi, halka indirilerek toplumdaki gerginliğin daha da artırılması. Henüz başarılı değil, çünkü bu toplumun hâlâ hocalarına saygısı var, ama inceden inceye bunun üzerine çalışılıyor. Barış İçin Akademisyenler kaç yıl sonra olursa olsun haklarını geri alacak ama topluma sinmesi muhtemel olan aydına yönelik nefretin, küçümsemenin yükselmesinin hem Türkiye'deki düşünsel hayat hem toplumsal barış açısından çok tahripkâr olacağını düşünüyorum.

Hülya Dinçer: Sizin de belirttiğiniz, Türkiye modernleşmesi tarihinin kırmızı çizgileri açısından bakarsak Barış İçin Akademisyenlerin neden bu kadar büyük bir öfke ve nefret patlamasıyla karşı karşıya kaldığını daha iyi anlayabiliriz. Neden siyasi iktidarın en tepesinden en alt kademedeki bürokratına, hatta mafya liderine kadar, bu kadar yoğun bir nefret ve düşmanlığa maruz kaldı bu ülkenin akademisyenleri? Bu bildiri ne diyordu esasen? Devletin sorgulanamaz kırmızı çizgilerinden birini, Kürt sorununa ilişkin tutumunu yekten, sözünü sakınmadan eleştiriyordu. Devleti, kendini sınırladığı hukukun sınırları içinde çekilmeye, o hukuka rücu etmeye çağırıyordu. Tümüyle modernist bir bakışla, devlet aygıtını kendini bağlı kıldığı uluslararası hukuka ve anayasal normlara uygun davranmaya çağıran bir metindi. Türkiye tarihinde bugüne dek, akademi cenahından bu kadar kitlesel bir biçimde –2000 küsur imzaya ulaşarak– ve bu kadar yüksek bir sesle devlete yöneltilmiş bir söz mevcut değildi. Dolayısıyla aslında devletin bugüne dek inşa etmeye çalıştığı hakikat rejiminde bir çatlak oluşturdu. İnsanlar geri çekilmedi, baskı arttıkça imzacı sayısı da arttı; Kürt meselesine dair devletin duymak istemediği kitlesel bir sese dönüştü. Gözaltından tutuklamaya, tasfiyeden linçe, şimdi de itibarsızlaştırmaya, yurtdışına sürgün edilmeye ve bizim ihracımıza uzanan bu süreci başlatan işte bu kırmızı çizginin ihlal edilmesi oldu.

Mehmet Ö. Alkan: Mete Tunçay *Diogenes* başlıklı bir tiyatro metnini çevirmişti, çok keyif almıştım ondan. Bir replik hatırlıyorum metinden. Diyojen'le alay ediyorlar, Sinop'tan kovuyorlar Diyojen'i sahte para bastığı için. O da "Gerçeği çok mu iyiydi de sahtesine itiraz ediyorsunuz!" diyor. Sinop'un hemen dışında ona yöneltikleri "Nasıl kovdular seni Sinop'tan bak! O kadar çıkıntılık yaptın, eleştirel davrandın. Gördün mü, sonunda attılar seni, kovdular oradan" şeklindeki alaycı cümlelere ise cevabı şu oluyor: "Hayır, ben onları Sinop'a hapsettim!" Üniversitenin durumu biraz böyle görünüyor.

CİHAN HARBİ KADINLARINDAN HÜKÜMETE TELGRAF

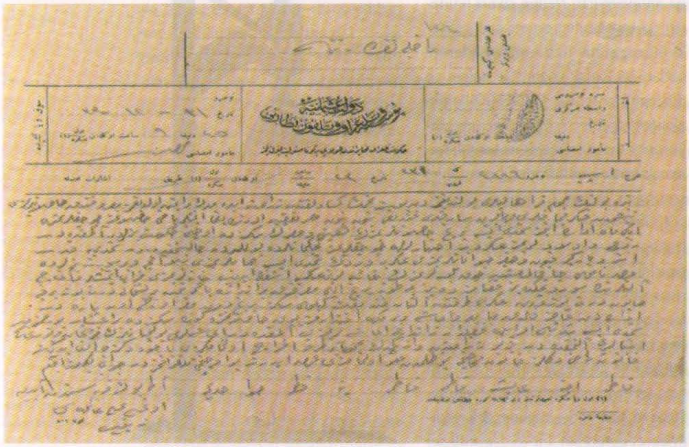
HANİFE ULU

Bu makalenin temel amacı, I. Dünya Savaşı sırasında kadınlar tarafından yetkili makamlara yazılan telgraflar aracılığıyla devlet ve kadınlar arasındaki ilişkiye bakmak, farklı sınıflardan kadınların savaş dönemindeki hikâyelerine tanıklık ederek, Osmanlı'dan farklı kadın portreleri sunmak ve toptancı bir bakışa dayalı "Osmanlı kadını" söylemindeki soruna dikkat çekmektir.

Kadının da tarihsel anlatı içerisinde bir aktör olarak var olduğunu anlatmayı kendine dert edinen feminist tarih yazımı özellikle 1980'den sonra önem kazanmıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı, tarih çalışmaları içerisinde tarihsel analiz aracı olarak kurgulanmış ve cinsiyetler arasındaki farkların algılanmasında kurucu bir görev üstlenmiştir.[1]

Toplumsal cinsiyet söylemi içerisinde Oryantalistler genellikle örtünme pratikleri, çokeşlilik, cariyelik ve harem gibi konulara odaklanırken bu bakış açısı özellikle tarihsel belgelerin yeni metodolojik yaklaşımlarla farklı bir teorik çerçeve içerisinde yorumlanmasıyla beraber değişmeye başlamıştır. Geleneksel olanın dışına çıkmayı sağlayan evlilik ve boşanma kayıtları, miras belgeleri, arzuhal ve telgraf gibi belgeler günlük yaşamda toplumsal cinsiyet dinamiklerinin nasıl çalıştığını anlamanın yeni yollarını keşfetmemizi sağlar.[2] Diğer yandan, toplumsal cinsiyet alanı sadece bir sosyal analiz aracı değil, aynı zamanda toplumdaki güç ilişkilerini açıklıkla görmemizi sağlayan bir mecradır.

Benim burada I. Dünya Savaşı döneminde kadınlar tarafından yazılan telgrafları kullanarak aydınlatmaya çalışacağım iki temel noktadan ilki, farklı sınıflardan kadınların devletle olan ilişkilerinin savaş döneminde nasıl bir değişimden geçtiği ve bu süreçte toplumsal cinsiyet rollerinin değişimde ne tür faktörlerin etkili olduğudur. Temel amacım, analiz etmeye çalışacağım telgraflar aracılığıyla devlet ve kadınlar arasındaki ilişki üzerinden farklı sınıflardan kadınların savaş dönemindeki hikâyelerine tanıklık ederek, Osmanlı'dan farklı kadın portreleri sunmak ve genel çerçevede toptancı bir anlayışla "Osmanlı kadını" söyleminin var olmadığına da dikkat çekmektir.

5 Ocak 1918 tarihinde bir grup Espiyeli kadın tarafından hükümete yazılan telgraf.

Esin Kırçaova Kevser Şeker, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın* (İstanbul: Bion Matbaacılık, 2015), s. 252.

MARUZ-I ÇAKER-İ KEMİNELERİDİR Kİ

Arzuhallerin modern versiyonları olarak nitelendirebileceğimiz telgraflar, sultan ve halk arasında iletişim yolu açan mekanizmalar olarak değerlendirilebilir.[3] Devletin çeşitli politikaları ve düzenlemeleriyle birlikte kadınlar devlet görevlileriyle daha fazla iletişim kurma ihtiyacı hissetmiştir.[4] Arzuhaller ve telgraflar kadınların devletle olan sınırlı ilişkilerini önemli ölçüde etkiledi ve buradaki örneklerden de görüleceği üzere devlet otoriteleriyle kadınlar arasında karşılıklı beklentilerin ve zorunlulukların olduğu yeni bir etkileşim biçimi sundu.[5]

Müslüman-gayrimüslim farkı gözetmeksizin herkesin sahip olduğu şikâyet hakkı sayesinde halkın yazdığı telgraflar, sıradan insanların

I. Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer görevlileri.

http://www.ottomanhistorypodcast.com/2013/05/world-war-i-ottoman-empire.html

politik aktivitelere nasıl dahil olduğunun, nasıl bir hayat sürdürdüklerinin önemli tanıklarıdır.[6] Halk ile devlet kurumu arasındaki ilişkiyi okumamızı sağlayan bu belgeler aynı zamanda şikâyet ve talep sürecinin nasıl gerçekleştiğini, hem devletin halkın taleplerine nasıl cevaplar verdiğini hem de arabuluculuk, müzakere ve pazarlık süreçlerinin nasıl yürüdüğünü görmek için de büyük önem taşır.

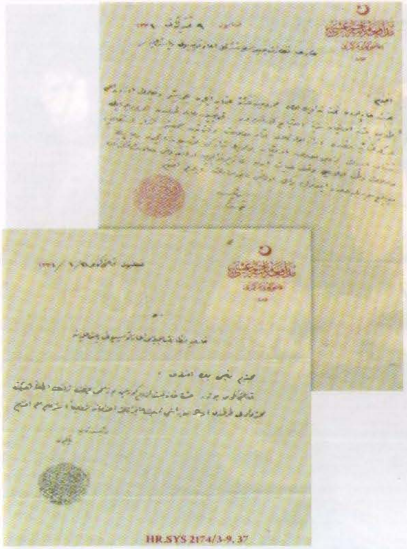
Şüphesiz, Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'ndan en çok etkilenen devletlerden biriydi. Seferberliğin ilanıyla beraber toplumun ve ekonominin önemli bir parçası olan erkeklerin askere alınması ekonomiye darbe vurmakla kalmayıp kadınların yaşamını da derinlemesine etkilemekteydi. Kadınların savaş sırasındaki tutumlarına odaklandığımızda savaşı nasıl deneyimlediklerini ve Osmanlı'nın bu dönemdeki sosyoekonomik durumunu gözlemlemek mümkündür. Nitekim genellikle askeri cephede olan başarılara ya da kayıplara odaklandığımızdan kaçırdığımız önemli bir nokta sivil cephede neler olduğudur. Bu telgrafları okuduğumuzda aslında savaşın yalnızca askeri cepheden ibaret olmadığını, kadınların, erkeklerin yokluğunda ailelerinin ayakta kalması için verdiği mücadelenin ne kadar zor ve kıymetli olduğunu görmekteyiz.

KANUNA RAZI DEĞİLİZ!

5 Ocak 1918 tarihinde bir grup Espiyeli kadın tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan telgraf da bize tam da bu konularla alakalı önemli bilgiler verir.[7] Kadınlar telgrafta tohum yetersizliği yüzünden yeterli ürün elde edemediklerini, mısır ve fındık hasılatlarının yarısının da hırsızlar ve asker kaçakları tarafından yağma edildiğini ve geriye kalan hasılatlarla çocukların iki aylık geçiminin mümkün olmadığını dile getiriyordu. Eş ve evlatlarının askerde olduğunu; ihtiyarların ve çocukların yol tahkimatıyla vakit geçirdiğini; at, koyun, sığır gibi hayvanları askeriyeye teslim ettiklerini; hükümetin de pirinç ve mısır hasılatını almakta olduğunu beyan ediyorlardı. Askeriyenin evleri işgalleri sonucunda da insanların ağaç altlarında yaşamak zorunda kaldığını, ırz ve namuslarına sahip çıkmakta güçlük çektiklerini ve satılan ihtiyaç maddelerinin günden güne pahalılaşması nedeniyle hayatlarını sürdürmekte zorlandıklarını söylüyorlardı:

> Hasılatımıza göre sekizde bir a'şar borcumuzdur. Şimdi ise şiddetli bir emir ile tahsildar jandarma iaşelerimizi almaktadır. İaşeleri bulunmayanların kazgan ve yorgan gibi eşyaları alınmaktadır. Bizler ziraatten vazgeçtik. Umumen bir tarafa ihraç olunmamızı isteriz, yahud denize ilka ediniz. Kanuna razı değiliz. Kanun mucibince bu zulümden affolunmamızı arz ederiz. Bu üçüncü telgrafımızdır. Cevabınızı bekleriz efendim.

Üçüncü kez yazıldığı belirtilen bu telgrafın sonu son derece çarpıcı bir ifadeyle bitirilmişti. Kadınlar savaş koşullarının gittikçe çok zor bir hal aldığını ve bu şartlarda yaşamanın mümkün olmadığını dile getiriyor, metni "Ya bir çözüm bulun ya da denize dökün" şeklinde adeta bir restleşmeyle sonlandırıyordu. Daha önce iki kere telgraf yazıp talepleri-

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nde çalışan Pakize ve Behiye Hanım tarafından hükümetten yardım talebinde bulunmak üzere yazılan telgraflar.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, s. 184.

ni dile getiren bu kadınlar, bu defa sorunlarına kesin bir çözüm getirilmesini ummaktaydı. Jandarmanın ellerindeki her şeyi alması durumunda hayatlarını sürdürmelerinin mümkün olmayacağını beyan ediyorlardı.

Bir arzuhalci tarafından ustaca yazılan bu telgrafa yaklaşık bir hafta sonra Dahiliye Nezareti tarafından yazılan cevapta, Canik mutasarrıfı Raşit Bey'in kadınların ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda görevlendirildiği belirtiliyordu. Kadınlar genellikle telgraflarda, eşlerinin yokluğunda devletin onları korumasını ve hayatlarını sürdürebilmeleri için maddi yardımda bulunmasını talep ediyordu.[8] Fakat burada maddi yardım talebinde bulunmak şöyle dursun artık devlet yetkililerinin halkın temel ihtiyaç maddelerine el koyması durumunun söz konusu olduğundan ve devletin bu duruma müdahale etmesinin gerekliliğinden bahsetmişlerdi. Bu telgraf, savaşın sadece cephede olmadığını, seferberlik ilanıyla erkeklerin askere alınmasının topumda yol açtığı sorunları ve dramatik değişimleri açıklıkla gösterir. Erkeklerin ailelerinden ayrılıp savaşa gitmesi üzerine kadınlar maddi ve manevi anlamda daha fazla yük sırtlanmış olup, erkeklerin işlerinin yanı sıra temizlik, yemek ve çocuk bakımı gibi işlerle de ilgilenmek durumunda kalmışlardı.

Savaş zamanında bazı devletler askerlerin ailelerine finansal destek sağlamak için birtakım programlar hazırladı. Osmanlı İmparatorluğu da savaşın zor koşullarında ailelere destek sağladı. Bu programın amacı askerlerin ailelerine finansal katkıda bulunmaktı, fakat kadın toplumsal normlara uymadığı, topluma göre etik dışı bir harekette bulunduğu zaman devletin yardımı kesme hakkı da vardı. Asgari 30 kuruş olan bu yardım çocukların, kocaların ve babaların yokluğunda aileyi desteklemek için çok önemliydi.[9]

Telgraflardan anladığımıza göre, savaşın ağır koşulları bu yardımı her zaman mümkün kılmıyordu. Daha da ötesinde bazı durumlarda, ailelerine bakmakla yükümlü olan kadınların ellerinden iaşelerinin, temel ihtiyaç maddelerinin alınması söz konusu olabiliyordu, fakat burada Espiyeli kadınlar tarafından verilen çok önemli bir hukuk mücadelesi söz konusuydu. Eğitim durumları nedeniyle telgraf yazmaya muktedir olmayan bu kadınlar[10] nasıl oluyor da kanuna razı değiliz deyip istedikleri cevabı alana kadar pes etmeyip, üç kez telgraf yazdırıyorlardı? Hak arama mücadelesini bırakmayıp nihayetinde de istediklerini elde ediyorlardı? Savaşın ağır koşulları şüphesiz bunun en önemli nedeniydi, ancak sessizce tahsildar jandarmanın emrine uymak, yağmacılara boyun eğmek de bir seçenekti onlar için. Vermiş oldukları mücadele, eşlerinin ve babalarının yokluğunda ailenin yükünü sırtlanmaları ve psikolojik olarak çok zor şartlar altında bile olsalar razı olmadıkları bir iş karşısında durmaları, kadınları toplumda görünmez öğeler olarak değil, önemli rollere sahip aktörler olarak değerlendirmemize imkân vermektedir.

SAVAŞ DÖNEMİNDE KADINLAR VE YARDIM CEMİYETLERİ

Konuyla ilişkili olarak inceleyeceğimiz diğer telgraf 22 Kasım 1915 tarihinde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Kadıköy Merkezi Hanımlar Şubesi tarafından, hastanelerde yatan Osmanlı gazileri için Hariciye Nezareti Iane Komisyonu'na terlik ve Amerikan bezi talebiyle yazılmıştı.[11] 1856'dan sonra askerlere yardım için pek çok vakıf kuruldu. Sultan Reşat ve Enver Paşa tarafından kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de yardım faaliyetlerinde bulunan bu vakıfların içinde yer alıyordu. Vakfın hanımlar komisyonu iyi eğitim görmüş kadınlar tarafından yönetiliyordu. Genellikle eğitimli kadınların bir araya gelmesiyle kurulan bu vakıflar savaş döneminde oldukça önemli yardım faaliyetlerinde bulundu. Diğer yandan bu tür örgütlenmeler kadınlara kamusal alana girme imkânı verdi. Önceleri genellikle gayrimüslim kadınlar tarafından dinsel tabanlı kurulan dernekler daha sonraları Müslüman kadınlar arasında da yaygınlaşmaya başladı.[12] Bu telgraf da müdür yardımcısı Pakize Hanım adıyla imzalanmıştı. Pakize Hanım, "Muhterem Reis Beyefendi" hitabından sonra "Kadıköy Botter Hastanesi'ne lüzumu görülen yüz elli çift terliğin lütfen heyet-i muhteremeleri tarafından irsal buyurulmasını cemiyet-i acizanemiz ihtiramatına terdifen istirham eylerim efendim"[13] cümlesiyle telgrafını bitiriyordu. Konuşma üslubu ve yazı stilinden anladığımıza göre kendisi tahsil görmüş bir hanımefendiydi. Fazlaca ayrıntı vermeden Kadıköy Botter Hastanesi'ne yüz elli çift terlik lazım olduğunu, bu ihtiyacın giderilmesi talebiyle bu telgrafı yazdığını beyan ediyordu.

Bu telgrafla bağlantılı olan diğer telgraf Reise Behiye imzasını taşıyordu. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Kadıköy Merkezi Hanımlar Şubesi'nin müdiresi Behiye Hanım da benzer bir talepte bulunuyordu. Talep kısmına geçmeden önce komisyona askerlere yaptıkları yardımlardan dolayı teşekkür ediyor, daha sonra hastanede kullanılmak üzere birtakım çamaşırlara ihtiyaç olduğunu ve bunların dikimi için de Amerikan bezi gerektiğini dile getiriyordu. Daha önceki taleplere verilen olum-

lu cevaplardan son derece memnun olduklarını eklemeyi de ihmal etmiyordu. Sözlerini "Vatan uğruna vakf-ı hayat eden gazilerimiz için bu defa dahi muavenet-i âliden mümkinenin bi-diriğ buyurulmayacağında ümidimizin ber-kemal olduğunu arza müsara'at eylerim efendim" şeklinde bitiriyordu. Bu defa da komisyondan olumlu yanıt alacaklarını ümit ettiğini söylüyor ve bu bezleri hayatlarını vatana feda eden gaziler için istediklerini özellikle vurguluyordu.

Devletten taleplerini doğrudan Hariciye Nezareti'nin İane Komisyonu'na telgraf göndererek dile getiren bu kadınların amacı askerlere, hastalara ve gazilere yarım etmekti. Verilen cevaplar elimizde olmadığından dolayı devletin Amerikan bezi ve terlik talebine nasıl bir yanıt verdiğini bilemiyoruz.

Bu telgraflar, imzacı kadınların iyi bir eğitime sahip olduğunu da gösterir. Özellikle tahsil görmüş kadınlar derneklerde aktif rol alıyor, savaşın yol açtığı olumsuz koşulların etkisini azaltmak için uğraşıyorlardı; genellikle de devlette yüksek kademelerde görev yapan erkeklerin ya eşleri ya da kızlarıydılar. Özellikle dönem koşullarını düşündüğümüzde eğitim ve ekonomik imkânlar birbiriyle yakından ilintili olduğu için bu şaşılacak bir durum değildi.

Bu konuyla ilgili bir telgrafın 8 Ocak 1917'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi namına Kâtib-i Umumi Doktor Adnan tarafından yazıldığını görüyoruz.[14] Burada I. Dünya Savaşı sırasında yaralanıp Ayastefanos Hastanesi'nde bulunan askerlere bakım ve tedavi konusunda yardımcı olan kadınların tunç Hilal-i Ahmer Madalyası ile ödüllendirilmesi talebi dile getiriliyordu. Telgrafın ikinci sayfasında madalyayla ödüllendirilmek üzere adı geçen kadınların isimleri yazılıydı. Ziraat Nezareti şube müdürlerinden Hasip Bey'in haremi Melek Hanım, Çanakkale kumandanı Nihat Paşa haremi Güzide Hanım ve İkinci Ordu etıbbasından Doktor Tevfik Bey'in haremi Belkıs Hanım ibarelerinden de anlaşılacağı üzere, kadınların hemen hemen hepsinin eşi önemli kademelerde görevliydi. Melek Hanım, Güzide Hanım ve Belkıs Hanım toplumdaki üst sınıftan kadınların birer temsiliydi. Savaşın zor koşullarında askerlere ve gazilere, bakım ve tedavi konularında önemli yardımları olan on bir kadın, telgrafın cevabından anlayacağımız üzere alamet-i mahsusasız tunç Hilal-i Ahmer Madalyası ile ödüllendirilmişti.

Bu dönemde ciddi yardım faaliyetlerinde bulunan kadınların madalyayla ödüllendirilmesi sık rastlanan bir durumdu. Yardım faaliyetleri ve dernekler kadınların kamusal alanda daha fazla var olmasına, böylece toplumsal rollerin değişimine ve kadınların toplumda daha görünür olmasına imkân veriyordu. Kadınların yardım faaliyetleri sayesinde kamusal alanda daha fazla görünür olması devletle aralarındaki değişen ilişkinin nedeni hem de sonucuydu.

SONUÇ

Toplumdaki ana aktörler bir yandan askeri cephede olmasalar da cepheyi tam anlamıyla yaşayan fakir, köylü, çiftçi kadınlar; bu kadınların devletle önceleri sınırlı olan fakat savaşla beraber daha talepkâr hale gelen ilişkilerinin şekillenmesinde doğrudan rol oynayan kocalar, babalar, oğullar yani askerler; diğer yandan I. Dünya Savaşı'nda toplumsal sosyal konularda ciddi roller oynayan özellikle yardım faaliyetlerinde aktif rol alan orta ve üst sınıftan kadınlardı. Dramatik değişimlere yol açan savaş

Kadınlar savaş koşullarının gittikçe çok zor bir hal aldığını ve bu şartlarda yaşamanın mümkün olmadığını dile getiriyor, telgraflarını "Ya bir çözüm bulun ya da bizi denize dökün" şeklinde adeta bir restleşmeyle sonlandırıyordu. Daha önce iki kere telgraf yazıp taleplerini dile getiren bu kadınlar, bu defa sorunlarına kesin bir çözüm getirilmesini ummaktaydı. Jandarmanın ellerindeki her şeyi alması durumunda hayatlarını sürdürmelerinin mümkün olmayacağını beyan ediyorlardı.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti müdürü adına, madalya talebi için hükümete yazılan telgraf.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, s. 370.

Hilal-i Ahmer çalışanları, 1917.

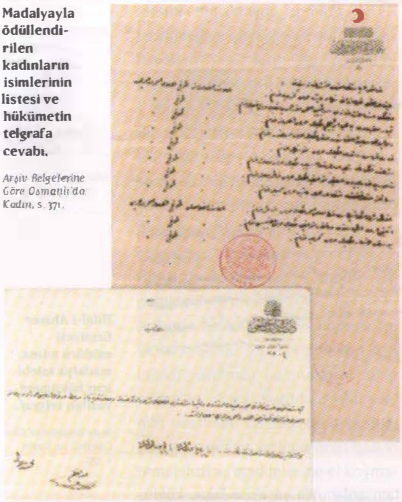
http://www.zamantika.com/img/pages/800/birinci-dunya-savasi-nda-hemsireler-7785.jpg

koşulları elbette halkın devletle olan ilişkisini de önemli ölçüde etkilemişti. Telgraflar da toplumsal cinsiyet rollerinin savaş döneminde nasıl şekillendiğini, değiştiğini ve bazı koşullarda nasıl iç içe geçtiklerini görmek açısından önemlidir.

Madalyayla ödüllendirilen kadınların isimlerinin listesi ve hükümetin telgrafa cevabı.

Arşiv Belgeleriyle Göre Osmanlı'da Kadın, s. 371.

Telgrafların dilinden ve ilettikleri taleplerden de anlaşıldığı üzere, kadınların savaş döneminde devletle ilişkilerinin nasıl şekil alacağı konusunda eğitim seviyeleri, aileleri ve ekonomik durumları doğrudan etkiliydi. Burada andığımız son üç telgraf üslup açısından ilk telgrafa göre daha yumuşak bir dille yazılmış, talepler kısa birkaç cümleyle dile getirilmişti. İlk telgrafın diğerlerine göre daha uzun ve talepkâr bir dille yazılmış olması belli ki kadınların hem daha önceki telgraflarına cevap alamaması hem içinde bulundukları sıkıntılı durumu bir an önce çözüme kavuşturmak istemeleriyle ilgiliydi. Farklı hikâyelere tanıklık etmemize imkân veren bu belgeler sayesinde I. Dünya Savaşı'nın toplumdaki her kadını aynı etkilenmediğini, kadınlara farklı roller biçtiğini, toptan bir kadın söyleminin çok da gerçekçi olmadığını ve Lesli Pierce'ın "hangi kadın"[15] sorusunun ne kadar elzem olduğunu bir kez daha görmekteyiz. Dolayısıyla kadınların toplumsal rollerini göz ardı ederek "Osmanlı kadını" ile ilgili ortaya konan bir argümanın çok da gerçekçi olmayacağının altını çizmek gerekir. "I. Dünya Savaşı'nda kadın" başlığı altında sadece Anadolu kadınının açlık-yokluk hikâyelerine odaklanıp orta ve üst sınıf kadınların savaş deneyimlerinden bahsedilmemesi anlatıyı eksik kılar. Aynı şekilde yalnızca kadın cemiyetlerinde yardım faaliyetlerinde bulunan kadınlardan bahsedip, eşlerinin babalarının yokluğunda ailelerinin neredeyse tüm yükünü sırtlanan kadınların göz ardı edilmesinde de aynı problem söz konusudur.

HANİFE ULU
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ YÜKSEK LİSANS

DİPNOTLAR

1 Başak Tuğ, "Ottoman Women as Legal and Marital Subjects", *The Ottoman World*, ed. by Christine Woodhead (Londra: Routledge, 2012), s. 362.

2 Leslie Peirce, *Morality Tales, Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* (Los Angles: University of California Press, 1997), s. 351.

3 Erdem Kabadayı, "Petitionig as Political Action: Petitioning Practices of Workers in Ottoman Factories", *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire*, ed. Eleni Gara, M. Erdem Kabadayı ve Christoph K. Neumann (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 61.

4 James Baldwin, "Petitioning the Sultan in Ottoman Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 75/3 (2012): 501.

5 Yiğit Akın, "War, Women, and the State: The Politics of Sacrifice in the Ottoman Empire During the First World War", *Journal of Women's History* 26/3 (2014): 13.

6 Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, ed. Halil İnalcık (İstanbul: Eren, 2000), s. 35.

7 Ersin Kırca ve Kevser Şeker, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın* (İstanbul: Bion Matbaacılık, 2015), s. 253.

8 Akın, agm, s. 17.

9 Agm, s. 21.

10 Sadece kadınların isimlerinin yer aldığı belge arzuhalci tarafından imzalanmışır. Dili de profesyonel biri tarafından yazıldığına işaret etmektedir.

11 Kırca ve Şeker, age, s. 185.

12 Nicole Van Os, "Osmanlı Kadın Dernekleri Geçmişten Gelen Kaynaklar, Gelecek İçin Kaynaklar", *Toplumsal Tarih* (Mart 2002): s. 7.

13 Agm, s. 185.

14 Kırca ve Şeker, age, s. 371.

15 Peirce, age, s. 351.

ALFA® tarih

Önde gelen Osmanlı tarihçilerinden

SURAIYA FAROQHI

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

HARBİN "ÖTEKİ" YÜZÜ: I. DÜNYA SAVAŞI HATIRALARINDA GAYRİRESMİ ATEŞKESLER*

CEMAL CAN TARIMCIOĞLU

Yıkıcı bir özellik taşıyan I. Dünya Savaşı, resmi belgelere pek yansımayan, cephelerde çarpışmış askerlerin bıraktığı hatıra, günlük ve mektuplar vasıtasıyla öğrendiğimiz daha barışçıl bir yüze de sahipti. Bu barışçıl yüzün en önemli örneklerinden biri, siper savaşları esnasında taraflar arasında resmi veya gayriresmi olarak kısa süreliğine ilan edilen ateşkeslerdi.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı, 20. yüzyılı askeri açıdan olduğu gibi siyasi, iktisadi ve sosyal açılardan da büyük ölçüde etkileyen en önemli hadiselerden biridir. Kendisini ilk olarak Amerikan İç Savaşı (1861-1865) ve Fransa-Prusya Savaşı'nda (1870-1871) hissettiren, bir toplumun elindeki askeri ve sivil bütün kuvvetiyle mücadele etmesi anlamına gelen topyekûn harp doktrini I. Dünya Savaşı'nda belirleyici bir rol oynadı.[1] Bu savaşla birlikte savaşan devletlerin harp olgusuna bakışı, Clausewitz'in söylediği gibi orduların ordularla girdiği çatışma anlayışından, Ludendorff'un altını çizdiği, halkların halklarla yaptığı savaşa kaydı.[2]

Bu değişim doktrinle sınırlı kalmayıp, gelişen silah, mühimmat ve ulaşım teknolojisiyle birlikte, I. Dünya

Noel barışında İngiliz ve Alman askerleri bir arada.

Illustrated London News, 9 Ocak 1915.

Savaşı'nda verilen zayiatın kendisinden önceki savaşlarla mukayese edilemez sayılara ulaşmasına sebep oldu. Dört yıllık savaşın sonunda İtilaf ve İttifak devletlerinden toplam yaklaşık on bir milyon asker hayatını kaybetti, yirmi milyon asker ise yaralandı.

I. Dünya Savaşı böylesine yıkıcı bir özellik taşıyor olmakla birlikte resmi belgelere pek yansımayan, cephelerde çarpışmış askerlerin bıraktığı hatıra, günlük ve mektuplar vasıtasıyla öğrendiğimiz daha barışçıl bir yüze de sahipti. Bu barışçıl yüzün en önemli örneklerinden biri, siper savaşları esnasında taraflar arasında resmi veya gayriresmi olarak kısa süreliğine ilan edilen ateşkeslerdi. Bu ateşkeslerde askerler siperlerinden çıkarak birbiriyle yiyecek, sigara gibi ürünleri takas etmiş ve hatta belki de savaş tarihinde bir istisna olarak 1914 yılının Aralık ayında Batı Cephesi'nde "Noel Barışı" (*Christmas Truce*) olarak adlandırılan bir gecede İngiliz ve Alman askerlerinin karşılıklı olarak şarkılar söylediği, futbol maçları oynadığı sahneler yaşanmıştı.

Bu çalışmada bir "yaşa ve yaşat" hali olan Noel Barışı örneği anlatıldıktan sonra, Osmanlı askerlerinin buna benzer tecrübeleri, Batı Cephesi'nde yaşananlarla mukayese edilerek ele alınacaktır.

ASKERİ TARİH ÇALIŞMALARINDA ASKER HATIRALARININ YERİ

Osmanlı dünyasında I. Dünya Savaşı cephelerine ilişkin, erlerden generallere kadar ordunun her türlü kademesinden askerlerin yazmış olduğu hatıralardan, günlüklerden ve mektuplardan müteşekkil, hiç de azımsanamayacak bir literatür mevcuttur.[3] I. Dünya Savaşı tarihine çokyönlü bakabilmek için yalnızca devlet tarafından üretilmiş olan resmi evraklarla yetinilmemesi, bu literatürden de istifade edilmesi gerekir. Burada söz konusu olan birinin diğerine tercihi değil, daha bütüncül bir bakış açısına sahip olabilmek için kaynakların birlikte kullanımı meselesidir. Bir başka deyişle, yalnızca resmi evrak kullanımına dayanan bir tarih anlatısı sadece devlet perspektifini sunacağından, meseleyi bütün boyutlarıyla anlamamıza mani olacaktır. Diğer taraftan hatıra ve günlük gibi kişisel anlatılardan istifade edilirken, bunların sübjektif bilgiler ihtiva ettiği de unutulmamalıdır. Özellikle hadiselerin yaşandığı dönemden sonra kaleme alınan hatıralara daha şüpheci yaklaşılması gerekir.[4]

Bununla birlikte bu tür metinler resmi evrakları bir yönden doğrulayıcı ve tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir. Dahası, bu yazıda ele alınacak konuda da olduğu üzere, bazı durumlarda resmi evraklara ya hiç yansımamış ya da bu evraklarda çok az yer bulan meselelerin yegâne kaynağıdırlar. Özellikle er, erbaş ve yedek subay gibi meslekten asker olmayıp zorunlu askerlik sistemi içerisinde orduya alınmış kişilerin anlatıları, ordunun çoğunluğunu oluşturan sıradan askerin, yani savaşın görgü tanıklarının[5] cephe tecrübelerini anlamamızda aydınlatıcı olacaktır.

Ateşkes ilan edilen Noel gecesinde askerler eğleniyor.

The Sphere, 9 Ocak 1915.

BİR YAŞA VE YAŞAT (LIVE AND LET LIVE) HALİ OLARAK NOEL BARIŞI ÖRNEĞİ

"Yaşa ve Yaşat" (İngilizce "*Live and Let Live*") tabiri, I. Dünya Savaşı bağlamında ele alındığında Batı Cephesi'nde siper savaşları esnasında kendiliğinden gelişen barışçıl hareketi adlandırmak için kullanılagelmiştir. Söz konusu tabir ilk defa 1915 yazı gibi erken bir tarihte İngiliz yazar ve asker Ian Hay'in yazılarında kullanılmıştı.[6] Bu konuyla alakalı araştırmalarını asker hatıraları, mektupları ve günlüklerine başvurarak yapan Tony Ashworth, bu olguyu

Noel barışı sırasında İngiliz ve Alman subaylar tarafsız bölgede buluşuyor.

Imperial War Museums koleksiyonu.

izah etmek için, "Yaşa ve Yaşat hasımların belirli bir süreliğine anlaşarak çatışmayı bıraktığı bir ateşkesti: İngilizlerin Almanların yaşamasına müsaade etmesi karşılığında Almanların onların yaşamasına müsaade etmesini sağlıyordu" ifadelerini kullanır. Ashworth'e göre bu tarz ateşkesler her zaman gayriresmi ve otoritelerin bakış açısına göre gayri meşru idi. Gayri resmi bir şekilde uygulanan yaşa ve yaşat hali, savaşın yapısı itibariyle doğal karşılanan öldürme ve öldürülmenin antiteziydi.[7]

"Yaşa ve yaşat"ın belki de en güzel örneği 1914'ün Noel arifesinde Batı Cephesi'nde yaşanmış gayriresmi bir ateşkesti ve daha sonra bu olay Noel Barışı olarak adlandırıldı. O geceye tanık olan Oswald Tilley adlı İngiliz askerin mektubundan öğrendiğimize göre ateşkes, Alman askerlerin şarkılar söylemesi ve kandiller yakmasıyla başlamıştı.[8] Ateşkes sırasında İngiliz askerleri (*Tommies*) ile Alman askerleri (*Fritzes*)[9] birbirlerinin siperlerine gelerek selamlaşıp sohbet etmiş, birbirlerine yiyecek ve hatıra eşyaları bırakmış, birlikte şarkılar söyleyip futbol oynamıştı.

Bununla birlikte ateşkesin bütün cephe için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Noel Barışı gecesi sıhhiye subayı olan Teğmen Frederick Chandler'in yazmış olduğu mektupta şu ifadeler geçmektedir: "Hattın diğer kısmında barış yoktu. Bizim karşımızdakiler Saksondu ve İngilizlere karşı savaşmak için hevesli değillerdi. Tüm zararı veren kaba Prusyalılardı."[10] Noel Barışı hakkındaki yazısında yukarıdaki alıntıyı kullanan Malcolm Brown bazı Alman alaylarında Prusyalıların diğerlerinden daha savaşçı olduğu hakkında geniş çaplı bir varsayımın olduğunu da aktarmakta, Saksonyalı askerlerin el yazılarıyla "Biz Saksonuz siz ise Anglosaksonsunuz, niçin birbirimize ateş edelim" ifadelerini kullandıklarını da ekleyerek bu varsayımı desteklemektedir.[11]

Noel Barışı gayriresmi bir ateşkesti; hatta o kadar ki, İngiliz otoriteleri tarafından kabul dahi edilmemişti. Dört yıl boyunca en büyük düşmanları olan askerlerle yaşanan bu kardeşliğin kabul edilmesi resmi makamlar nezdinde mümkün olmadığından, olayın yaşanmaması gerektiği düşünülmüş, dolayısıyla da yaşanmamış kabul edilmişti.[12]

Bu hadise her ne kadar İngiliz yüksek makamlarınca kabul görmese de resmi askeri belgelerde yer buldu; ancak olayı su yüzüne çıkaran en önemli kaynaklar askerlerin cepheden evlerine yazdıkları mektuplardır. Pek çok mektupta birbiriyle düşman olan iki taraf askerinin birbiriyle tokalaştığı ve sigara, çikolata, tütün gibi ürünleri değiş tokuş ettiğine dair bilgilere rastlanır. Ayrıca savaşı kimin kazanacağı gibi, iki taraf arasındaki bu kısa süreli kardeşliği bozacak sohbetlerden uzak durulduğu da mektuplarda yer bulur. Mesela piyade Leslie Walkinton'un ailesine yazmış olduğu mektupta Noel Barışı gecesinde yaşananlar anlatıldıktan sonra "Elbette kimin kazanacağı veya bunun gibi dokunaklı konular hakkında konuşmadık" deniyordu.[13]

Noel Barışı ordunun alt ve üst kademeleri arasında farklı şekillerde karşılanmıştı. Rütbesiz veya düşük rütbeli askerlerin genel olarak sempatiyle baktığı bu ateşkesi üst rütbeli askerler kabul edilemez sayıyordu. Generaller askerlerinin disiplininin bozulacağı, savaşı kazanmak için öldürmeleri gereken insanlarla kurdukları kardeşçe ilişkinin sonuçlarının savaşın neticesini olumsuz bir şekilde etkileyeceği düşüncesiyle bu tarz ateşkeslere sıcak bakmamıştı.

Yaralı Türk askeri Hint pansuman merkezinde tedavi görürken; Irak Cephesi, Kasım 1917 (solda).

Imperial War Museums koleksiyonu

Avustralyalı er, yaralı Türk askerine su veriyor; Çanakkale Cephesi, 1915 (sağda).

Imperial War Museums koleksiyonu

OSMANLI ASKERLERİNİN HATIRALARINDA YAŞA VE YAŞAT ÖRNEKLERİ

Çanakkale, Irak, Sina-Filistin ve Kafkas cephelerinde İngiliz, Fransız ve Rus askerlerine karşı savaşan[14] Osmanlı askerleri geriye hiç de azımsanmayacak miktarda hatırat, günlük ve mektup bırakmıştır. Savaş hatıralarının günümüze ulaşmasını sağlayan bu yazılarda yaşa ve yaşat haline uygun çeşitli anlatıları okumak mümkündür.

Bu anlatıların içinde konumuza en uygun örneklerden biri, orduya ihtiyat zabiti (yedek subay) olarak katılıp Kafkas Cephesi'nde savaşmış olan Halil Ataman'ın hatıratıdır. Bu hatırat olayların cereyan ettiği senelerde günü gününe yazılmış ve ilk defa *Esaret Yılları* adıyla 1990'da İstanbul'da basılmıştır. Ataman, Osmanlı askerleri ile Rus askerleri arasında barışçıl anları şu şekilde anlatır:

> ...[Düşmanla] birbirimize en çok yaklaştığımız diğer ikinci nokta ise oldukça düz bir yer. Burada da birbirimizin arasındaki mesafe 75 metre kadar bir şey. Aramızdaki sessizlik "Merhaba Türk askeri" hitabıyla bozuldu ve selamlaşmalar başladı. 75 metrelik açıklığın ortasında birleştik, el sıkıştık. Onlar bize çay ve şeker ikram ettiler, biz de onlara tütün ve fındık ikram ettik ve burada buluşmayı âdet edindik. Her gün yemekten önce üç beş kişi bizden, üç beş kişi onlardan o tarafsız bölgeye gelir, komşuluk ederdik. Bu komşuluk hareketini Ruslar başlatmıştı ve yine Ruslar tarafından sona erdirildi.[15]

Halil Ataman'ın ifadesinden anlaşıldığı üzere iki tarafın askeri her zaman birbirini öldürme çabasında değildi; kendi aralarında, büyük ihtimalle üstlerinin bihaber olduğu, kısa zamanlı ateşkesler de yapmışlardı. Tıpkı Noel Barışı'nda olduğu gibi, bu gayriresmi ateşkesler bir tarafın selam vermesiyle başlıyor, ardından birbirlerine yaptıkları ikramlarla devam ediyordu. Burada en önemli husus, askerlerin kendi aralarında oluşturduğu tarafsız bölgelerdi. Bu sayede, askerler için çatışmanın nerede başlayıp nerede bittiği netlik kazanıyordu.

"Aramızdaki sessizlik 'Merhaba Türk askeri' hitabıyla bozuldu ve selamlaşmalar başladı. 75 metrelik açıklığın ortasında birleştik, el sıkıştık. Onlar bize çay ve şeker ikram ettiler, biz de onlara tütün ve fındık ikram ettik ve burada buluşmayı âdet edindik. Her gün yemekten önce üç beş kişi bizden, üç beş kişi onlardan o tarafsız bölgeye gelir, komşuluk ederdik."

Benzer bir örnek, yine Kafkas Cephesi'nde ihtiyat zabiti olarak bulunmuş Kayserili Ragıp Bey'in 1916-1922 yılları arasındaki tutsaklık döneminde yazmış olduğu ve ilk olarak 1996 yılında yayımlanan anılarında geçen şu ifadelerde görülmektedir:

> Karşıdaki düşman siperlerinden, tüfek ucuna bağlanmış beyaz bir bayrak kaldırıp sallanmaya baş-

Galiçya Cephesi'nde askerler.

Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

landı. Arkasından bazı Türkçe sözcüklerle, elinde bir şeyler, bir düşman teğmeninin bizlere doğru yaklaştığını gördük. Adam, "merhaba Türk askeri" diyormuş ve elinde getirdiği de nar gibi kızarmış ve ortasına bir tutam tuz konmuş, kocaman bir somun ekmeği imiş. Ben de hemen erlerimin o günkü nafakasından üzüm, fındık ne bulduysam küçük bir çıkın yapıp Aziz Çavuş'la gönderdim.[16]

Rus askeriyle bu tür yakın ilişkiler Kafkas Cephesi'nin yanı sıra, Osmanlı ordusunun müttefiklerine destek için gitmiş olduğu Galiçya Cephesi'nde de yaşanmıştı. Orduya er olarak katılıp çavuşluğa kadar terfi eden ve Galiçya'nın yanı sıra Çanakkale ve Sina-Filistin cephelerinde de savaşan İbrahim Arıkan, 1920'den sonra başkalarına yazdırdığı ve ilk defa 2007 yılında yayımlanan hatıralarında Rus askerleri ile aralarının gayet samimi olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

> Ruslarla aramız gayet samimi idi. Birbirimize karşı kahve, çay ve sigara ziyafeti vermekteydik. Siperlerimize gelip gitmekteydik.[17]

Osmanlı askerlerinin Rus askerleriyle yakın ilişki içerisine girmesi tıpkı Noel Barışı'nda olduğu gibi subay takımından gizli tutulmaya çalışılmıştı, çünkü subayların bu duruma müsaade etmesi iki sebepten ötürü mümkün değildi. Bunlardan ilki, Batı Cephesi'nde İngiliz ve Alman askerleri arasındaki yakın ilişkinin ordunun disiplinini bozacağı ve askerlerin rehavete kapılmasına sebep olacağı korkusunun aynı şekilde Osmanlı subayları tarafından da hissedilmesi, ikincisi ise, Rus ordusunun Osmanlı askerlerinin sempatisini kazanarak onları kendi taraflarına çekme ihtimalinin endişe vermesiydi. Bu yüzden neferler arasındaki bu tür yakınlaşmalar gizli yürütülmüştü. Bu durum Çanakkale ve Kafkas cephelerine çavuş olarak katılmış olan Süleyman Nuri'nin muhtemelen 1950'den sonra kaleme aldığı ve ilk defa 2002 yılında basılan hatıralarına şu şekilde yansımıştı:

> (...) Ruslara karşı büyük hürmet ve saygı hissi uyandı, onlara karşı sevgimiz arttı ve her fırsatta onlarla temasa yeltenmek arzusu zamanla mütenasip olarak artıyordu... Bizimkiler Rusça, Ruslar da bir tek kelime Türkçe bilmedikleri halde Osman kardeş ve Ruski sözleriyle derhal anlaşırlar, eğer ilk gece karşılaşma vaki olduysa o gece yalnız tanışıklıkla iktifa edilir ve fakat ikinci gece için sağlam randevu ve tütünle çay, şeker ve ekmek mübadelesi de mütekabilen ve sağlam görüşülürdü. Rus erleri sevdikleri Türk tütününe, Türk erleri de hayatında ve hele cephelerinde hiç görmedikleri ve sahip olmadıkları beyaz ekmek, çay ve şekere kavuşurlardı. Aşağı yukarı kaçakçılık mahiyetini alan alışverişten hiçbir subayın haberi olmazdı.[18]

İki ordu arasında kurulan bu barışçıl yakınlık, bazen siyasi fikirlerle de ilişkili olabiliyordu. İhtiyat zabıtı olarak Galiçya Cephesi'nde savaşmış olan Derviş Fahri Bey'in 1970 yılında kaleme aldığı ve ilk defa 2003 yılında yayımlanan anılarında Ruslarla konuşmak üzere Rus siperlerine giden Veli Efendi hakkında söyledikleri, buna işaret eder. Bu duruma hayret eden Derviş Fahri Bey, Veli Efendi'ye niçin Rus siperlerine gidildiğini sormuş, aldığı cevapla da on beş günden beri Rusların gizliden gizliye Osmanlı siperlerine geldiğini, iki taraf arasında samimi bir muhabbetin geçtiğini ve bunun iade-i ziyaretle devam ettiğini öğrenmişti. Anılardan anlaşıldığı kadarıyla Rus askerleri Bolşevik oldukları için harp istemiyordu; aralarında geçen konuşmalarda Rusların Sibiryalı, Osmanlı askerlerinin ise Anadolu insanı olmaları nedeniyle birbirlerini öldürmek istemediklerini, Çar ile Sultan arasında geçimsizlik varsa meseleyi kendi aralarında halletmeleri gerektiğini söylüyorlardı. Ancak bu konuşmanın ertesi günü Rus siperlerinden şiddetli ateş

"Her an birbirinin canına kıymak isteyen iki savaşçı bir sırası gelir ahbap oluverirlerdi. Bu ahbaplık savaşın bir cilvesidir. En çok ilgi çeken tarafı birbirlerini aldatmamalarıdır. Sözgelimi, bizimkiler sigara yerine toprak doldurup çekirdeksiz üzüm, fındık, badem içi yerine bir mendil toprak çıkınlayıp atmazlardı."

IWM

Britanyalı sıhhiyeci, yaralı Türk askerinin pansumanını yapıyor; Irak Cephesi, 1917.

Imperial War Museums koleksiyonu.

açılmış ve buna Osmanlı saflarından mukabele edilmesiyle muharebeler kaldığı yerden devam etmişti. Derviş Fahri Bey'e göre bunun sebebi mevcut idarenin Kerenski adında bir general tarafından devrilmesi sonucu eski alayların cepheden geri çekilerek yerlerine harp edecek yeni alayların getirilmesiydi.[19]

Burada bahsedilen Sibirya ve Anadolu insanı olma durumuyla "Noel Barışı" esnasında Alman askerin İngilizlere "Biz Saksonuz siz ise Anglo-saksonsunuz, niçin birbirimize ateş edelim?" demesi arasında paralellik kurulabilir. Her ne kadar Noel Barışı örneğindeki durum daha çok etnik unsura atıfta bulunmaktaysa da her iki anlatı da birbirine karşı husumeti olmayan insanların savaşmaya olan gönülsüzlüklerini gösterir mahiyettedir.

Osmanlı askerleri "yaşa ve yaşat" halini yalnızca Rus askerleriyle değil, İngiliz askerleriyle de yaşamıştı. Ayrıca inançların farklı olması savaş esnasında dini günlerin kutlanmasına mâni olmamıştı. Savaşa yedek subay olarak katılan ve Çanakkale-Kafkas cephelerinde bulunan İ. Hakkı Sunata, savaş yıllarında yazmış olduğu ve ilk defa 2003'te basılan hatıratında, Çanakkale muharebeleri sırasında İngiliz askerlerinin, Osmanlı askerlerinin Kurban Bayramı'nı kutladığını şu şekilde anlatacaktır: "Düşman kâğıda sarılı bir bomba attı. Bomba patlamadı. Neferler alıp getirdiler. Kurban bayramımızı tebrik ediyorlar."[20]

Bu türden barışçıl olayların, suiistimal edilmeleri halinde ortaya çıkabilecek bir de öteki yüzü vardır. Bir tarafın iyi niyet kisvesi altına bürünerek düşmanının hiç beklemediği bir zamanda ona zarar vermesi çok kolaydır. Bir nevi "Truva Atı" yöntemini çağrıştıran bu durum taraflar arasında karşılıklı bir güven sorununa dönüşebilmektedir. Ancak taraflardan birinin, elinde düşmanını aldatma olanağı varken bunu kullanmaması, hem hayret edilecek hem de takdir edilmesi gereken bir davranıştır. Filistin Cephesi'nde takım

Türk esir, Avustralyalı askerin saçını kesiyor.

Imperial War Museums koleksiyonu

başı olarak savaşırken görme yetisini kaybederek gazi olan Emin Çöl'ün Çanakkale savaşlarına dair anlattıkları buna ilişkin güzel bir örnek teşkil eder. Ne zaman kaleme alındığı meçhul olan bu anlatılar ilk defa 1964'te gazete tefrikası olarak yayımlanmış, kitap olarak ise ilk defa 1977'de basılmıştır. Emin Çöl hatıratında olayı şöyle anlatır:

> Her an birbirinin canına kıymak isteyen iki savaşçı bir sırası gelir ahbap oluverirlerdi. Bu ahbaplık savaşın bir cilvesidir. En çok ilgi çeken tarafı birbirlerini aldatmamalarıdır. Sözgelimi, bizimkiler sigara yerine toprak doldurup çekirdeksiz üzüm, fındık, badem içi yerine bir mendil toprak çıkınlayıp atmazlardı. İngilizler de bir kutu konserve reçel yerine toprak doldurup atmazlardı. Yahut bunları atarken, arkasındaki da bomba atmazlardı. ...Böyle sempatik olaylar siperler arasında çabuk yayılırdı. Tarihten, siyasetten uzak, böyle dostluk, ahbaplık bireyleri çok duygulandırır.[21]

Taraflar arasındaki bu barışçıl ve dostane ilişkiler yalnızca siper savaşları sırasında değil aynı zamanda yaralı ve esir düşen askerler arasında da yaşanıyordu. Osmanlı askerlerinin bırakmış olduğu hatıratta iki tarafın iyi niyetine dair örneklere rastlanır. Daha önce siper savaşları sırasında vuku bulan "yaşa ve yaşat" örneğinde bahsettiğimiz İbrahim Arıkan hatıralarında, Galiçya Cephesi'nde siperlerde yaralı olarak bıraktıkları arkadaşlarını Rusların battaniye ve kaputlarla örttüklerini, daha hafif yaralı olanlara ise Rus peksimeti ve şeker vererek bir kısmının yaralarını sardıklarını anlatarak, bu vaziyet karşısında hayretler içerisinde kaldıklarını aktarır.[22] Kafkas Cephesi'nde yedek subay olarak bulunmuş Faik Tonguç ise rastlamış olduğu yaralı Rus neferlerine ekmek, su ve sigara bıraktığını söyler.[23]

Son olarak, cephelerde zorunluluktan yapılmış kısa süreli ateşkesler den de bahsetmek gerekir. Bu duruma Osmanlı cephelerinde vuku bulan en iyi örnek, Çanakkale Savaşları sırasında ölülerin kokmasından dolayı iki tarafın da savaşamaz hale gelmesi üzerine başvurulan ateşkestir. 24 Mayıs'ta yapılan ateşkesin zarureti hakkında Çanakkale Cephesi'nde teğmen olarak savaşmış olan Guy Warneford Nightingale 24 Mayıs 1915 tarihli mektubunda şöyle yazar:

> Dün ölüleri gömmek için yarımadada 12 saatliğine ateşkes ilan edildi. Ceset kokuları dayanılmaz bir hale geldiği için bu ateşkes gerçekten de önemli bir adımdı.[24]

Bu ateşkes sonrasında çarpışmalar devam etmişti, ancak konuya ilişkin hatıralarda iki tarafın birbirine olan düşüncelerinde olumlu yönde değişiklikler olduğu görülür. Mesela, Çanakkale Savaşları'na istihbarat subayı olarak katılan ve ateşkesin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan Aubrey Herbert bu olay hakkında gözlem ve düşüncelerini şu cümlelerle anlatır:

Çarpışmalar eskiden olduğu gibi şiddetle devam ediyordu, iki tarafın kazanma arzusunda bir azalma yoktu, ancak başlangıçtaki döğüşmelerdeki barbarlığın yerini karşılıklı bir arkadaşlık ve hürmet almış bulunuyordu. Bu hal, Anzac'ın en bariz hususiyetlerinden biri olarak devam etti. Anzaclar zaman zaman Türk siperlerine konserve sığır eti kutuları atarlardı. (...) Birkaç ay sonra bir Yeni Zelandalı Türk'e hiçbir düşmanlık hissi beslemediğimin farkına vardım -ona bakılırsa, sade ben değil, hepimiz de. O artık bizim için "Johnny Turk" idi, yani adeta bir dert ortağı olmuştu diye yazıyordu ve yarımadadaki hemen bütün askerlerin tutumu da şüphesiz aynıydı.[25]

Zorunluluktan doğan ateşkesler, cephe durumu iki taraf için de savaşılamayacak noktaya geldiğinde üst rütbeli askerler tarafından mecburen yapılan kısa süreli anlaşmalarken, gayriresmi ateşkesler, düşük rütbeli askerler arasında kendiliğinden gelişen kısa süreli anlaşmalardı. Her ne kadar gerçekleşme sebepleri farklı olsa da her iki ateşkes biçiminin de hasımların birbirlerini tanımalarına ve kimi zaman önyargılarının ortadan kalkmasına vesile olduğunu söylememiz mümkündür.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nda ikincil cephelerle birlikte toplam sekiz cephede savaşmış olan Osmanlı askerlerinin geriye bırakmış olduğu hatıralarda yaşa ve yaşat halini destekler nitelikte daha pek çok anlatı bulmak mümkündür. Ancak seçilmiş olan hatırattan çıkarılan örnekler bizi iki önemli sonuca götürmektedir. Bunlardan ilki tarih çalışmalarında kullanılan kaynaklarla ilgilidir. Her ne kadar hatıralar, kaleme almış olanların duygu ve düşüncelerini ihtiva eden sübjektif kaynaklar olsalar da, hükümetlerce üstünün örtülmesi veya yaşa ve yaşat örneğinde görüldüğü üzere resmi makamların bihaber olması sebebiyle resmi evraklarda yer almayan bilgileri günümüze ulaştıran en önemli kaynaklardır.

Varılan bir diğer sonuç ise tarihi hadiselerin mukayeseli bir şekilde incelenmesinin ne kadar elzem olduğudur. Zira Noel Barışı örneğinde görüldüğü gibi benzer tecrübeler hem Batı Cephesi'nde hem de Osmanlı cephelerinde meydana gelmiştir. Bu türden bir inceleme, coğrafya, millet ve din fark etmeksizin zor şartlar altında bulunan insanların yaşadığı benzer duygu ve tecrübelerin nasıl ortak bir dil oluşturduğunu anlamamızı sağlayacaktır.

Netice itibariyle bu kısa süreli ateşkeslerin daimi bir barış ortamı sağlamadığı bir gerçektir. Ancak askerler arasında kendiliğinden gelişen bu ateşkeslerin, sürekli savaş halinin askerleri sokmuş olduğu psikolojik durumdan kısa süreli de olsa kurtardığını, tabiri caizse bir teneffüs ortamı oluşturduğunu söylemek de mümkündür. Bu da bizi, bu kısa süreli ateşkeslerin, askerin psikolojik ihtiyacından kaynaklanıyor olabilme ihtimali üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Bu bakımdan yaşa ve yaşat ruhunu temsil eden gayriresmi ateşkesleri, askerlerin savaştaki ruh halleri, ihtiyaçları ve karşı tarafla olan münasebetleri doğrultusunda değerlendirmek daha doğru olacaktır.

CEMAL CAN TARIMCIOĞLU
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH
ANABİLİM DALI DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

* Bu yazı TÜBİTAK desteğiyle yürütülmekte olan 115K350 no'lu proje kapsamındaki araştırmalara dayanmaktadır. Bu destekten dolayı kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

1 Mehmet Beşikçi, "*On Yıllık Harp ve Topyekûn Seferberlik*", Gültekin Yıldız (haz.), *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* içinde (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s. 209.

2 Robert T. Foley, "*Volkskrieg'den Vernichtungskrieg'e Alman Savaşı Konsepti 1871-1935*", Anja V. Hartmann, Beatrice Heuser (haz.), *Tarih Boyunca Avrupa'da Savaş ve Barış* içinde, çev. Onur Atalay (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), s. 327-328.

3 Bu literatürle ilgili tespit edebildiğimiz tüm yayınlar için bkz. http://cihanharbihatiralari.com/ erişim tarihi: 3 Şubat 2017. Kaynakça araştırmamız halen devam etmektedir. Mevcut literatür ağırlıklı olarak orta-üst rütbeli askerlerin yazmış olduğu metinlerden oluşmakla birlikte, alt rutbelerdeki subay ve er-erbaşlara ait metinlerin sayısında son yıllarda belli bir artışın olduğu söylenebilir.

4 Hafızaüzerine çalışan psikolog Daniel Schacter hafızanın olayları kamera gibi kaydetmediğini söylemekte ve yaşananları hatırlama sürecini şöyle açıklamaktadır: "Yaşadıklarımızdan anahtar unsurlar çıkarıp bunları depoluyoruz. Sonrasında tecrübelerimizin kopyalarını geri getirmek yerine onları yeniden yaratıyor veya yeniden inşa ediyoruz. Yeniden inşa sürecinde bazen duygularımızı, inançlarımızı ve hatta yaşadığımız olaydan sonra edindiğimiz bilgileri ekliyoruz. Diğer bir deyişle geçmişe ilişkin hatıralarımızı duygular veya olaydan sonra edindiğimiz bilgiler yoluyla etkiliyoruz." Bkz. Daniel L. Schacter, *The Seven Sins of Memory How the Mind Forgets and Remembers* (Boston: Houghton Mifflin Company, 2001), s. 9.

5 Çalışmalarını I. Dünya Savaşı ve savaş hatıraları üzerine yapan Jay Winter tarihi hatıraları geçmişi bir yorumlama biçimi olarak tanımlamakta ve tarihçiler ne derse desin görgü tanıklarının işitilmek istediklerini söylemektedir. Bkz. Jay M. Winter, *Remembering War The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century* (Londra: Yale University Press, 2006), s. 9.

6 Tony Ashworth, *Trench Warfare 1914-1918 The Live and Let Live System* (Londra: The Macmillan Press, 1986), s. 18.

7 *Age*, s. 19.

8 Malcolm Brown, "*The Christmas Truce 1914 The British Story*", Marc Ferro vd., *Meetings in No Man's Land Christmas 1914 and Fraternization in the Great War*. İngilizceye çev. Helen McPhail (U.K: Constable, 2007), s. 26.

9 Türk askerine Mehmetçik dendiği gibi, İngiliz askerlerine Tommies, Alman askerlerine ise İngilizler tarafından Fritzes denilmekteydi.

10 *Age*, s. 48-52.

11 *Age*, s. 66-69.

12 *Age*, s. 25-26.

13 *Age*, s. 34-36.

14 Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı'ndaki birincil cepheleri Çanakkale, Irak, Sina-Filistin, Kafkas, Hicaz Yemen, ikincil cepheleri ise İran, Galiçya ve Makedonya cepheleridir.

15 Halil Ataman, *Harp ve Esaret Doğu Cephesi'nden Sibirya'ya*, yay. haz. Ferhat Ecer (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 71.

16 Mülazım Ragıp Bey, *Yaşam Öyküm Kayserili Başkatipzade Mülazım Ragıp Beyin Tahsil-Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları*, yay. haz. Ahmet Emin Güven (Ankara: Dizayn Ofset, 2003), s. 94.

17 İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), s. 148.

18 Süleyman Nuri, Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine Uyanan Esirler (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2002), s. 112-113. Vurgu bize aittir.

19 Cemalettin Taşkıran (yay. haz.), *Bir Elimde Silah Bir Elimde Kalem Galiçya'dan Filistin'e İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Dervişi Fahri Bey'in Anıları* (Ankara: Atılım Yayınları, 2003), s. 43.

20 İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım*, yay. haz. Kansu Şarınan (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), s. 174.

21 Emin Çöl, Çanakkale-Sina Savaşları Bir Erin Anıları, yay. haz. Celal Kazdağlı (İstanbul: Nöbetçi Yayınevi, 2009), s. 53-54.

22 Arıkan, *age*, s. 99.

23 Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s. 120.

24 Guy Warneford Nightingale, Çanakkale Cephesinden Mektuplar, çev. Yahya Yeşilyurt, Recep Gülmaz, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), s. 64.

25 Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, çev. Haluk V. Salınkgil (İstanbul: Belge Yayınları, 1965), s. 264-265.

Adım Adım Anadolu®

1-2 Nisan
HaBuDiyar®
Lelegler ve Bodrum

8-9 Nisan
Lezzetli Rotalar®
Alaçatı Ot Festivali

22-23 Nisan
Ormana Düğmeli Evler

7-9 Nisan
Adana Portakal Çiçeği Festivali

15-16 Nisan
Toroslar'da Mantar Avı

22-23 Nisan
Kurtuluş Savaşı Coğrafyası

fest TRAVEL

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

Mersis No: 0385044598200019

ANTALYA'DA GİRİT GÖÇMENLERİ: GÖÇ, İSKÂN VE SİYASET

EVREN DAYAR

1897-1912 yılları arasında Antalya'ya beş bine yakın Giritli göçmen iskân edildi. Göç süreci kentin demografik yapısını büyük ölçüde değiştirmiş, yerliler ve göçmenler arasında bazı gerilimlere neden olmuştu. Giritliler açısından göç sürecinin ilk sonucu ise mutlak bir yoksulluktu. Ne var ki Giritliler lisan meselesi başta olmak üzere birçok başka sorunla da mücadele etmek zorunda kalmış, kentteki siyasi fırkalaşmanın tarafı olmuştu.

Osmanlı dönemine ait Girit haritası.

19. yüzyılın ikinci yarısında Girit, Hıristiyanlar ile Müslümanların çatışmalarına sahne oldu. Özellikle 1866 ila 1898 arasındaki sürekli huzursuzluk döneminde Müslümanlar kırsal alanlardan Hanya, Resmo, Kandiye ve Sitya gibi kentlere, Hıristiyanlar ise kentlerden kırsal bölgelere göç etti. Bu dönemde her iki taraf da karşılıklı katliamlara ve mal tahriplerine girişti. Müslümanlar köylerine geri dönmeye çalıştıklarında ya düzensiz silahlı kıtalar tarafından soyuluyor ya da evlerinin tahrip edilmiş olduğuna tanık oluyorlardı. 19. yüzyılın sonbaharına gelindiğinde ise adanın Müslüman halkı kırsal bölgelerde olan mallarının büyük bölümünü satmak zorunda kalmış, Küçük Asya ve Suriye gibi daha güvenli bölgelere gitmek için Girit'i terk etmeye başlamıştı.[1]

1898 Kasım'ında Osmanlı ordusunun adadan ayrılması, Girit'in bağımsızlığının ilanı ve Aralık ayında Prens Georg'un yüksek komiser olarak adaya varışı sonrasında süratle gelişen olaylar silsilesi Müslümanların köylerine dönmek için besledikleri son umutları da yitirmelerine neden oldu, Bu dönemde 40.000 ila 48.000 Müslümanın Edirne'den Trablus'a kadar olan geniş yay üzerine, en az kırk kent ve kasabaya kaçıp yerleştiği tahmin edilmektedir.[2]

GİRİT'TEN ANTALYA'YA GÖÇ SÜRECİ VE GÖÇMENLERİN İSKÂNI

Girit Müslümanlarının Küçük Asya'da iskân edildiği bölgelerden biri de Antalya'ydı. Kente gelen göçmenlerin sayısı 22 Şubat 1897'de 752 kişiye ulaşmıştı.[3] Müslümanların başlangıçta düzensiz olan bu hareketliliklerinin önü alınamayan kitlesel bir göçe dönüşmesi bir süre sonra Babıâli'nin meseleye müdahale etmesine neden oldu ve Giritlilerin İzmir'e sevk edilmesi kararlaştırıldı; fakat taleplerin

karşılanmasında İzmir limanının yetersiz kalması göçmenlerin iskân edilebileceği başka bölgelerin aranmasını gerektirince, neticede Konya Vilayeti'nin 30.000 nüfusun iskânı için uygun olduğu kabul edildi.[4]

Öte yandan başlangıçta Giritlileri Babıâli'nin bu kararına ikna etmek hiç kolay olmamış, göçmenler iklim şartlarının elverişsiz olduğu gerekçesiyle Konya'ya iskân edilmek istememişti. Ayrıca, bu dönemde adayı terk etmek zorunda kalanların büyük bölümü çatışmalar bittiğinde tekrar Girit'e dönmeyi umuyor, ailelerinin ve akrabalarının orada olduğunu söylüyor, bu nedenle adanın çok uzağına düşmek istemiyordu.[5]

Giritlilerin Konya'nın iklim şartlarına yönelik bu itirazları Muhacir Komisyonu tarafından kabul edildi ve İzmir'de bulunan 3.500 göçmenin Konya'ya değil, iklimi daha mutedil olan Antalya, Alanya, Kaş, Manavgat ve Elmalı'ya iskân edilmesi kararlaştırıldı.[6] Ancak Elmalı gibi dağlık bir bölgeye yerleştirilmek istenen Giritliler bu karara da karşı geldi ve kendilerini İzmir'den iskân edilecekleri bölgelere götüren vapurlara yolculuk esnasında el koyarak Antalya iskelesine çıktılar.[7]

İzmir limanında bulunan 3.500 göçmenin Antalya'ya sevki bittikten sonra ise bu defa akrabalarının daha önce Antalya'ya giden kafileler içinde olduğunu iddia edenler kente gelmeye başladı; bu şekilde Girit'ten Antalya'ya yönelik göçler (önceki kadar yoğun olmamakla birlikte) 20. yüzyılın başlarına kadar devam etti.[8] Bu sürecin sonuna gelindiğinde ise 1897 ila 1912 arasında Antalya ve çevresine beş bine yakın göçmen yerleştirilmişti.[9]

Bu dönemde Küçük Asya'da Giritlilerin iskânı için birçok yeni köy ve mahalle oluşturuldu; bu köy ve mahallelere Osmaniye, Ahmediye, Selimiye, İhsaniye, Sultaniye, Hamidiye gibi isimler verildi. Antalya'da göçmenlerin iskân edildiği Şarampol mevkiindeki mahalle ise 1899'da Hamidiye adını aldı.[10] II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sakinlerinin talebiyle bu ad Osmaniye olarak değiştirildi, burada inşa edilen camiye Reşadiye, ilk mektebe Meşrutiyet adı verildi.[11] Bunun dışında göçmenler için Murtuna'da oluşturulan köyün adı İhsaniye oldu, Side'de iskân edildikleri mahalleye Selimiye, Serik'te yerleştirildikleri köylere Ahmediye ve Kadriye adları verildi. Alanya Hasbahçe'de oluşturulan göçmen mahallesi ise Sultaniye olarak adlandırıldı.[12]

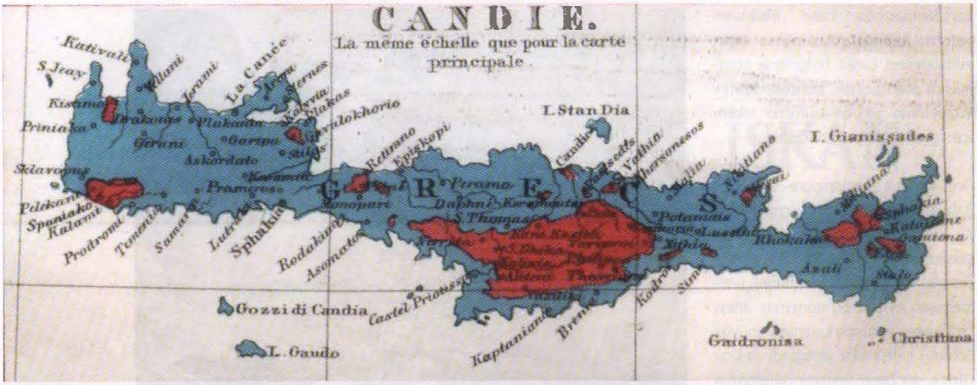

"Girit'te 1312 isyanı: Müslümanları katlettikten sonra kendilerini takip eden Osmanlı askerinden Selino civarındaki Hıristiyanların dağa firarı." ***Girit'in Mazisi, Hali ve İstikbali,*** **Konstantiniyye, 1328.**

ANTALYA'DAKİ İSKÂNIN İLK SONUÇLARI

Giritliler için göç sürecinin görünür ilk sonucu mutlak bir yoksulluktu. Gerçekten de birçok aile çok güç şartlar altında yolculuğu çıktıkları ve kısa bir süre sonra adaya döneceklerine inandıkları için sahip oldukları birçok şeyi geride bırakmış, beraberlerinde çok az şey getirebilmişti. Üstelik göçmenlerin kente gelmeye başladığı tarihten kısa bir süre önce çıkan Kaleiçi yangını koşulları daha da güçleştirmişti. Yangın Antalya'da beş yüze yakın evi yok etmiş,[13] altı yüz aileyi evsiz bırakmış,[14] bu nedenle yüzlerce insan yıllarca meskensiz olarak sokak aralarında "serseri bir vaziyette" yaşamak zorunda kalmıştı.[15] Kentin içinde bulunduğu bu koşullar göçmenlerin hayat şartlarını daha da zorlaştırıyordu.[16]

Kitlesel göçün neden olduğu yoksulluğun günümüze ulaşan birçok kanıtı vardır. Bunlar içinde en çarpıcı olanı ise Antalya şer'iyye sicillerinin tanıklık yaptığı çocuk icarlarıdır. Göç sürecinin hemen akabinde şer'i mahkeme huzuruna çıkarak "fakr u zarûret" içinde olduğunu ikrar eden birçok göçmen, çocuklarını, hiçbir süre belirtmeksizin hizmet için varlıklı hanelere icar etmiştir. Sicillerde tesadüf edilen bu sözleşmeler, kesinlikle, göç koşullarının neden olduğu yoksullukla ilişkilidir.[17]

1861 yılı dolaylarında Girit'in etnik haritası; kırmızı renk Müslümanları, mavi renk ise Hıristiyanları temsil ediyor.

Öte yandan –yoksulluğun etkileri ne denli çarpıcı olursa olsun– kitlesel göçün Antalya için çok önemli başka sonuçları da olmuştu. Göçmenler 20. yüzyılın başlarındaki milliyetçi çatışma döneminde aktif bir rol üstlenmiş ve Antalya'ya geldikten kısa bir süre sonra yerli Rumlarla çatışmış, bu çatışmalar özellikle kırsal bölgelerde birçok asayiş sorununa yol açmıştı.

Esasında çatışmaların en önemli nedeni adadaki olayların hatırasının hâlâ canlı olması ve Giritlilerin Antalya'daki Rumları adada yaşananlardan sorumlu tutmasıydı.[18] Aslına bakılırsa iki toplum arasında bu sebeple yaşanabilecek muhtemel çatışmalar Konya Vilayeti tarafından da öngörülmüş, 1897'nin yaz aylarında Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı gönderen Vilayet, Antalya ve Alanya'ya iskân edilen Giritlilerin Rumlarla çatışabileceği ihtimali üzerinde durmuştu. Telgrafta, her iki kentte de Hıristiyan nüfusun fazlalığı dikkate alınacak olunursa önemli sorunların ortaya çıkma ihtimalinde değiniliyor ve "muhacirlerin bazı taşkın hareketlerinin ecnebi konsoloslukların şimdiden dikkatini çektiği" belirtiliyordu.[19]

Vilayetin bu çekincesinde ne denli haklı olduğu bir süre sonra anlaşıldı. Gerçekten de Antalyalı Rumlar ve göçmenler arasındaki çatışmalar Girit meselesine ilişkin kitlesel duyarlılığın arttığı dönemlerde şiddetlenmiş, 1910'daki boykot sürecinde doruk noktasına ulaşmış, bu tarihte Antalya iskelesine gelen Yunan vapurları boykota uğrarken olaylar kentteki Giritliler ve Rumlar arasındaki gerilimi tırmandırmıştı.[20] Örneğin 25 Haziran 1910 sabahı bir grup göçmen, Hıristiyan esnafın dükkânlarına giderek "Dükkân açmayacaksınız, biz boykotaj yaptık" demiş, daha sonra bunlara yüz kadar ekmekçi, gezici esnaf ve kahveci katılmıştı.[21]

Rumlara yönelik boykotlar 1913 başlarında İttihat ve Terakki müfettişinin kente gelişinden sonra çok daha sistematik bir hal aldı ve Giritlilerin denetiminde gerçek bir ekonomik savaşa dönüştü. Bu dönemde göçmenler diğer Müslümanları Hıristiyanlarla alışveriş yapmamaları için zorluyordu.[22]

Daha kötüsü ise olan biten her şeyin olayları sükûnetle takip etmeyi tercih eden yerel yetkililerin gözleri önünde cereyan etmesiydi. Bu nedenle 15 Şubat 1913'te Patrikhane'den Dâhiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta Antalya'daki göçmenlerin Rumlara dönük "asayişi ve emniyeti ihlal eden" davranışlarından şikâyet edilmiş, kent civarında katledilen Panayotis ve Savas'ın katillerinin göçmenler olduğu ifade edilmişti. Patrikhane'nin iddiasına göre, yaşananlar nedeniyle Antalya'daki Hıristiyanlar endişe içinde bulunuyordu.[23]

Bu ve benzeri örneklerde açığa çıkan endişelerin, şiddet sarmalının nasıl olup da kırsal bölgelere sıçradığının bir başka tanığı ise Antalyalı Rum Georgos Pehlivanidis'tir. Hatıralarında bu dönemde yaşanan boykotları ayrıntılı olarak tasvir eden Pehlivanidis olayların ticari hayat üzerinde de çok olumsuz etkileri olduğunu yazar:

> Türkler ve Rumlar arasındaki ticaret yasaklandı ki, bu uygulamaya "boykotaj" adı verilmişti. Çarşıya "boykotajcı" kabadayılar salınmıştı ve bu kabadayılar devamlı çarşıda dolaşarak şu parolayı söylüyorlardı: "Sağa bak, sola bak, boykotaj var!" İnsanlar onlardan çok korkuyordu. Eğer bir Türkü bir Hıristiyanın dükkânında görürlerse, onu döverek dışarıya atıyorlardı. Hıristiyan mağazalarında her türlü hareket durmuştu. Tehditler kent dışına da yayılmıştı.[24]

YERLİLER VE GÖÇMENLER: LİSAN MESELESİ VE TOPLUMSAL KAPANMA

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Küçük Asya'ya yerleştirilen göçmenlerin yerli nüfusla ilişkileri çoğu zaman başarılı bir toplumsal uyum süreci olarak tasvir edilmiştir. Mesela Kemal Karpat, gelenekler, ortak kültür ve din sayesinde göçmenlerin yerli halkla oldukça kolay uyum sağladığını yazar.[25] Ne var ki göçmenlerin iskân edildikleri bölgelerde yaşadıkları güçlükler düşünüldüğünde uyum kavramının bu şekilde vurgulanmasını anlamak güçtür.[26] Göçmenler ve yerliler arasındaki ilişkilerin ilk safhalarını anlamakta uyum kavramından ziyade, Anastasia Karakasidou'nun 20. yüzyıl

başlarında Yunan Makedonya'sındaki göçmen deneyimini tanımladığı "toplumsal kapanma" kavramını kullanmak çok daha doğrudur; çünkü yerliler ve göçmenler arasındaki ilişkilerin bu erken safhasında göçmenler, hâkim kanının aksine, seçici bir toplumsal kapanma içine girmiş, toplumsal ilişkilerde kendi sınırları içine çekilmişlerdir.[27]

Antalya açısından böyle bir toplumsal kapanma sürecinin en önemli kanıtı evlilik sözleşmeleridir. Bu sözleşmeler, Antalya'ya iskânlarının üzerinden yirmi sene geçmiş olmasına rağmen Giritlilerin sadece diğer göçmen Giritlilerle evlendiğine tanıklık yapar. Örneğin 17 Mart 1918 ila 12 Mayıs 1919 tarihleri arasında Antalya'da akdedilmiş olan evlilik sözleşmelerini içeren "Münâkehât Defteri"nde Giritlilerin meskûn olduğu Osmaniye Mahallesi'ndeki tüm evliliklerin mahalle içinden yapıldığı görülür.[28] İki istisna örnek olan Hamidiye ve Kadıriye ise sadece Giritli göçmenlerin bulunduğu köylerdir.[29] Göçmenlerin bu tercihi daha sonraki yıllarda da devam etmiş, hatta 1960'ların başlarına kadar varlığını sürdürmüştür.[30]

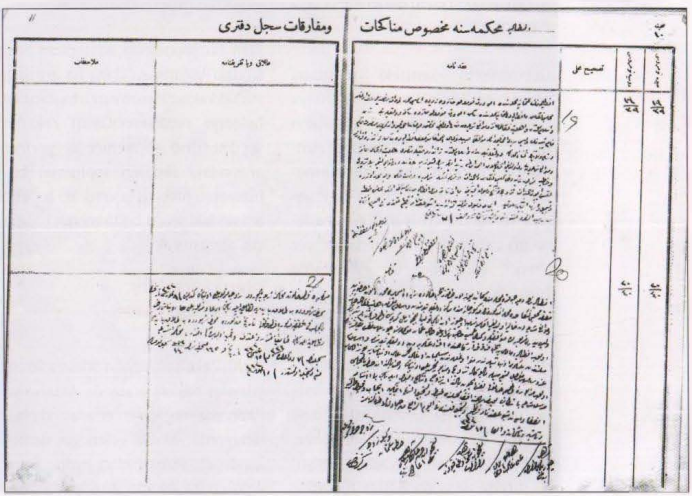
Giritlilerin yerlilerden uzak durarak birbirleriyle daha sıkı bağlar kurmasının birçok nedeni vardı. Bunlardan en önemlisi ise "lisan meselesi"ydi, çünkü göçmenler Antalya'ya geldiklerinde Türkçe bilmiyor, sadece Yunanca konuşuyordu. Gerçekten de Giritliler anadillerini uzun yıllar unutmamış, mahkemelerde tercüman vasıtasıyla konuşmuş,[31] Antalya Mutasarrıfı Sabur Bey'in 2 Eylül 1914 tarihli bir telgrafında da belirttiği gibi resmi makamlara bile hemen her zaman Yunanca müracaat etmişlerdi.[32]

Giritliler anadillerine ilişkin bu "muhafazakâr" tutumlarını uzun yıllar sürdürdü. Bu nedenle 1920'li yıllarda Antalya kamuoyu sık sık göçmenlerin Türkçe konuşmaya davet edildiğine tanık oldu. Örneğin *Akdeniz* gazetesinde yayımlanan bir ilanda, belediyelerde Türkçe dışında bir lisan kullanılmaması gerektiği halde Antalya'da buna dikkat edilmemesinden yakınılıyor, kentliler Türkçe konuşmaya davet ediliyordu.[33] Bu dönemde Antalya Türk Ocağı tarafından yapılan çağrılarda da sokakta Türkçeden başka bir lisan konuşulmaması talep ediliyor, "Türkün diyarında Türkçeden başka bir lisan ile konuşmanın" gönüllere acı verdiği dile getiriliyordu.[34]

Göçmenler ve yerliler arasındaki ilişkiler üzerinde oldukça belirleyici olan lisan meselesi 1930'lu yıllarda da varlığını devam ettirdi. 1935 sonbaharında Antalya'da bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) müfettişi Adnan Bey de (Menderes) bu meseleye değinmiş, bu tarihte bile kentte müstakil halde yaşayan ve Türkçe konuşmayan Giritli mahallesinin varlığına dikkat çekmişti.[35] Antalya Milletvekili Rasih Efendi (Kaplan) ise 1937 yılında Dil Bayramı etkinlikleri nedeniyle Osmaniye Mahallesi'nde verdiği bir söylevde, mahallede hâlâ Yunanca konuşulmasını şu sözlerle eleştirmişti:

> Asırlarca Girit'te mücadele ettiniz, dedeleriniz, babalarınız da bu uğurda kan döktü. Asırlarca kendileriyle mücadele ettiğiniz bir unsurun dilini konuşmanız hâlâ muvafık mıdır? Dedelerinizin, babalarınızın bu uğurda ne kadar kan döktüklerini hepiniz bilirsiniz. Bütün dünyanın gözü önünde cereyan eden bu kanlı hadiselerden sonra yurdunuzdan, yuvanızdan olarak burada toplandınız. Sizi yurdunuzdan, yuvanızdan edenlerin dilini çocuklarınıza aşılamak öğretmek ve o masumlara bu dili konuşturmak, dedelerinizin babalarınızın döktükleri kana hürmetsizlik olmaz mı? Aranızda anlaşma yapın, analar, babalar ant için, evlerinizde bu dili konuşmayın, çocuklarınızı ihmalinizle alıştırdığınız bu dili konuşmamaları için sokaklarda kontrol edin. Biz de yapacağınız bu teşekküle Halkevi kanalından yardım edeceğiz. Bir an evvel sizi istemediğiniz bu dilden kurtarıp kendi öz dilinize kavuşturacağız.[36]

Lisan meselesinin, Rasih Efendi'nin başka bir yerde ifade ettiği gibi, uzun yıllar Giritlilerin Antalya'da "müttehid bir fırka halinde" ve "kendi başlarına ayrı bir mahalle teşkil ederek yaşamalarına", aynı dini inancı paylaşmalarına rağmen yerli Müslüman toplumla bütünleşememelerine neden olduğu açıktır.[37] Lisan meselesinin neden olduğu güçlüklerin 20. yüzyılın ikinci yarısında bile varlığını devam ettirdiği düşünüldüğünde, iki toplum arasındaki bölünmüşlüğün uzun yıllar mevcut kalmasına şaşırmamak gerekir.

1918-1919 yıllarına tarihlenen Antalya Münâkehât Defteri'nin bir sayfası.

KAYNAKLARIN SINIRLI OLDUĞU BİR TOPLUMDA SİYASİ BÖLÜNME

1920'li yıllarda Antalya'da yerliler ve göçmenler arasındaki bölünmenin açık olarak takip edilebileceği bir başka alan ise yerel siyasi hayattı. Ancak Giritli göçmenler ve yerli Müslümanlar arasındaki siyasi bölünme göç sürecinin başlarında değil, Giritlilerin Antalya'daki nüfuzunun artmasına da neden olan I. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde ortaya çıkmıştı.

Müslüman Giritliler.

Göçmenlerin kentteki nüfuzunu artıran en önemli neden, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşulların Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin niteliğini değiştirmesiydi. Bu dönemde Antalya'da Rumlara ve Yahudilere yönelik eylemlerin ön saflarında "Giritli fedailer" yer almış,[38] göçmenler bu eylemlerde yerli Müslümanlarla birlikte hareket etmişti. Ayrıca, kentin Rum eşrafı Mayıs 1915'ten itibaren başlayan tehcir nedeniyle Antalya'dan uzaklaştırılmış,[39] savaş yıllarında onların yerini, Giritli Zeki (Şeremetzade), Ahmed Muhtar, Kaçarali Süleyman, Remzi Bey gibi göçmen tüccarlar almıştı. Bu suretle daha önce Rum tüccarların işgal ettiği birçok idari ve ticari mevkiinin yeni sahibi Giritli tüccarlar olmuştu.

Öte yandan göçmenler ve yerli Müslüman eşraf arasındaki bu birliktelik sürekli olmadı. Hatta bu işbirliği (Remzi Bey ve Ahmet Muhtar gibi Giritli tüccarlar yerel Müdafaa-i Hukuk teşkilatının etkin isimleri arasında yer almasına rağmen)[40] daha Milli Mücadele yıllarında ortadan kalkmaya başladı, Rumların 1922 Ekim'inde kentten ayrılmalarından sonra da yerini uzun dönemli bir iktidar mücadelesine bıraktı. Bu mücadelenin ilk ipuçlarını 27 Aralık 1921 tarihinde Antalya'dan Emniyet-i Umumiyye Müdürlüğü'ne çekilen bir telgrafta da görmek mümkündür. Bu telgrafta Giritli Ahmet Muhtar ve Kaçarali Süleyman'ın Batı Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunun iaşesini sağladığı iddia edilir.[41] Yine bu dönemde Haydar Rüştü'nün çıkardığı *Antalya'da Anadolu* gazetesinde de Ahmet Muhtar ve Giritli tüccarlar aleyhinde yazılar yayımlanmıştır.[42]

Göçmenlere ilişkin şüpheler Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlığını devam ettirdi. Bu nedenle yerel basın göçmenlerin hareketliliğini sürekli takip ediyor,[43] *Akdeniz* gazetesinde yayımlanan bir ilanda da ifade edildiği gibi dükkânlarını mavi ve beyaz renklere boyayanlar bile bu şüphenin hedefi olabiliyordu.[44]

Tüm bu şüphelerin iki toplum arasındaki bölünmeyi daha da artırdığı muhakkaktır. 1926'nın başlarında belediye reisliğine Giritli Zeki'nin seçilmesi ise göçmenler ve yerliler arasındaki ilişkileri toplumsal bölünmenin ötesine taşımış, iki toplum arasındaki siyasi bölünmenin habercisi olmuştur.[45]

GİRİTLİ ZEKİ'NİN BELEDİYE REİSLİĞİ

Giritli Zeki, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasında Antalya'ya iskân edilen göçmenler arasında bulunuyordu. Kente gelen göçmenler içinde en varlıklı olan oydu. Ticari ilişkileri sayesinde Antalya'da zenginliğini daha da artırmış, II. Meşrutiyet döneminde Antalya'nın en önemli tüccarlarından biri olmayı başarmıştı. I. Dünya Savaşı yıllarında ticari itibarına dayanarak Loyd Triestino'nun Antalya acenteliğini almış, Antalya Ticaret Odası reisi olmuş, İttihad ve Terakki için çalışmış,[46] İtalyan işgali döneminde 4 Nisan 1919'da İttihad ve Terakki Murahhası Mehmed Emin Bey'le birlikte Antalya'dan Rodos'a sürgüne gönderilmiş,[47] sürgünden döndükten sonra 1919 sonlarında Zahire Borsası'nın reisliğine getirilmişti.[48]

Giritli Zeki'nin nüfuzunun artışı Cumhuriyet'in ilk birkaç yılında da devam etti. Örneğin 1926'da yayın hayatına atılan ve 1928'e kadar neşriyatına devam eden *Yeni Türkiye* gazetesinin en büyük destekçisi oydu. Yine bu tarihte hem fırka mutemet vekili olmuş hem de belediye reisi seçilmişti.[49]

Ne var ki Giritli Zeki'nin bu son iki mevkiyi de uhdesine alması (aleyhindeki birçok şikâyet dilekçesi dikkate alınacak olursa) kentte dedikodulara neden oldu. 27 Mart 1926 tarihinde, bu dedikoduların araştırılması için CHF Mıntıka Müfettişi İsmail Hakkı Bey'e çekilen bir telgrafta, Giritli Zeki hakkında "çirkin ve ağır ithamlarda bulunulduğu" ve bu kimselerin fırka merkezine ve bazı mebuslara telgraf çektiği bildirilmişti.[50] İsmail Hakkı Bey'in CHF Kâtib-i Umumiliği'ne verdiği cevapta ise "Antalya'nın tekmil patırtısının esasen namuslu bir adam olan" Giritli Zeki'nin belediye reisi olması olduğu ifade edilmiş, seçimlerde, sabık Belediye Reisi Hasan (Zühtübeyzade) ve Keskici Mehmet ile eski mutemet vekili Karakaşzade Hüsnü'nün[51] alenen kendisine muhalefet ettikleri ve kentteki dedikoduların şahsi menfaatten kaynaklandığı belirtilmişti.[52]

Giritli Zeki aleyhinde CHF Kâtib-i Umumiliği'ne iletilen şikâyetler daha sonra da devam etti. Örneğin Haziran 1927 tarihli bir telgrafta 7 Haziran gecesi kentteki bir "café- chantant"da içki içen Giritlilerin Safiye adındaki kadına sarkıntılık etmesinden ra-

hatsız olan mekân sahibi Âyanzade Hüseyin Efendi'nin, "Böyle yapacaksanız Giritliler benim mekânıma gelmesinler" dediği ve bu sözler "Giritlilik vazıyeti taşıyanların hiddetlerini tahrik ettiğinden" kendisinin sandalyelerle darp edildiği iddia edilmişti.[53]

Bu meseleyle ilgili Âyanzade Hüseyin Efendi'nin Kâtib-i Umumiliğe çektiği telgrafta da olay esnasında mekânda bulunan Belediye Reisi Giritli Zeki'nin "Göreyim sizi Giritliler, öldürün şu Türkleri" dediği öne sürülmüştü. Aynı telgrafta, Belediye Reisi'nin Antalya'da Giritliler ve Türkler arasında bir ikililik yarattığı, "zaten pek hususi bir kitle teşkil eden efrad-ı milleti yekdiğerinin aleyhine tahrik ettiği" ve "Türklüğü hakir gördüğü" de vurgulanıyordu.[54] Öte yandan bütün bu iddiaları araştırmak için Antalya'ya gelen Mıntıka Müfettişi tarafından bir kere daha iddiaların dedikodu olduğu ve Giritli Zeki'ye muhalif olanların basit bir asayiş meselesini dahi onun aleyhine kullandığı ifade edilmişti.[55]

Giritli Zeki aleyhindeki şikâyet ve ihbar telgrafları sadece bu örneklerle sınırlı kalmadı. Örneğin 5 Şubat 1928 tarihinde eski Meclis-i Umumi azası Hüseyin Hilmi ile İbrahim Ali imzasıyla CHF Kâtib-i Umumiliği'ne

iletilen bir ihbarda Giritli Zeki'nin "millî bayram ve merasimlerle alakalanmadığı" dile getirilmiş, Belediye Reisi'nin hiçbir gerekçe göstermeden Antalya Tayyare Cemiyeti'nin merasimine iştirak etmediği bildirilmişti. Bu ilgisizliğin delili olarak ise Antalya'daki Giritliler tarafından çıkarılan *Yeni Türkiye* gazetesinin bu meseleye kayıtsız kalması gösterilmiş ve gazete şu sözlerle yerilmişti:

> Tayyareciliğimize ve şehitlerimize karşı gösterdiği şu hürmetsizliği derin bir hiss-i nefretle karşılayarak Antalya Türklerinin hissiyatına tercüman olan bu telgrafı arz ediyoruz.[56]

Giritli Zeki aleyhinde ortaya atılan iddialar arasında en dikkat çekeni ise *Antalya* gazetesinin sahibi Mehmed Emin'in CHF Kâtib-i Umumiliği'ne ilettiği 26 Ocak 1928 tarihli telgrafta yer alıyordu. Mehmed Emin bu telgrafında, İtalyanların kendisiyle birlikte Rodos'a sürgüne gönderdiği Giritli Zeki'yi "memlekette Türklük ve Giritlilik ihdas etmekle" suçluyordu:

> İstanbul'dan takdim eylediğim arizada da arz eylediğim vechile zat-ı âlinizle görüşmeyi ve memleketin hal-ı hazır şekil-i idaresi hakkında izahat vermeyi çok arzu ediyor idim. Antalya'ya avdetime müteakip yine teessürle karşılaştım. Kendisine Allah tarafından mebus namı veren ve sevmediklerini, daha doğrusu rakip gördüklerini fırka merkezine muhalif olarak tanıtan ve memlekette Türklük ve Giritlilik ihdas eden Fırka Mutemet Vekili ve Belediye Reisi Zeki Bey, öteden beri olduğu gibi İstanbul'da bulunduğum iki buçuk ay müddet zarfında memleket gençlerini bütün bütün darıltmış ve mukabilen gençler tarafından alenen hakaret görmeye başlamıştır. Hakaret gördükçe gençleri mütemadiyen muhalif göstermekte ve mutemet vekilliği nüfuzundan istifade

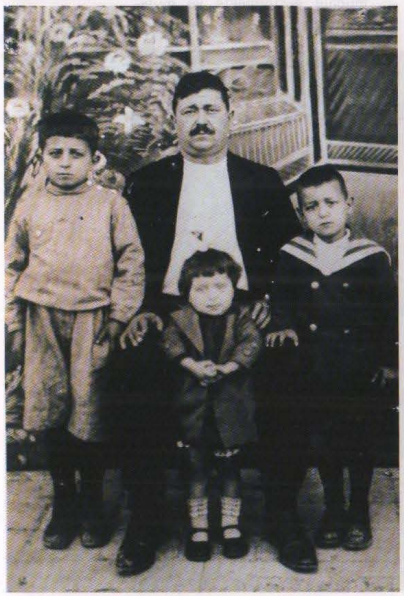
Antalya'ya iskân edilen göçmenlerin önde gelen isimlerinden Giritli Zeki (Şeremet) 1926 yılının başlarında belediye reisliğine seçilmişti.

Giritli göçmenler Antalya iskelesinde.

Giritli Kaçaroğlu ailesi Antalya'ya iskân edilen göçmenler arasında yer alıyordu. Fotoğrafta Rauf Kaçaroğlu çocuklarıyla birlikte.

Giritli İbrahim'in Antalya'daki akrabalarına gönderdiği fotoğraf. Fotoğrafın arkasında Yunanca (Giritlice) şu not düşülmüş: "Sevgili büyük ninem ve sevgili dedem, fotoğrafımızı gurbetten bir hatıra olması için size gönderiyoruz. Gönderdiğim bu fotoğrafla size daha yakın olmayı umut ediyorum. Vedat rahat durmadığı için iyi çıkmadı. İbrahim."

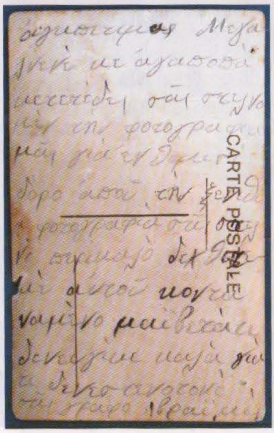
ederek iş'aratını hükümet-i mahalliyyeye tasdik ettirmektedir. Bu hal memleket üzerinde öteden beri ikililik vücuda getirmiş ve ati itibariyle pek fena bir vaziyete düşüleceği anlaşılmakta bulunulmuştur. Bunu anlatacak bir makam ve zevat bulamıyorum. Fırkanın mıntıka müfettişi ve Kütahya Mebusu İsmail Hakkı Bey gelmiş ve gençler bütün safahatı, Zeki de hazır olduğu halde alenen ikame eylemişler ise de ma' teessüf heyet-i idareye bir Giritli daha ithal eylemek suretiyle mukabele görmüşlerdir. Bu vaziyet karşısında, bu memlekete, bu memleketin gençliğine Allah acısın demekten başka elden bir şey gelmiyor.[57]

Aleyhindeki iddialar nedeniyle Giritli Zeki, Mart 1928'de önce fırka mutemet vekilliğinden, daha sonra da belediye reisliğinden istifa etmek durumunda kaldı.[58] Onun istifasının ardından yapılan Nisan 1928 seçimlerinde belediye reisliğine, Mehmed Emin'in yakın arkadaşı Dr. Galip Bey (Kahraman) getirildi.[59] Dr. Galip Bey'in belediye reisliğine getirilmesi yerli Müslüman eşrafın yerel siyaset üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdi. Ne var ki bunun kısa süreli bir zafer olduğu çok çabuk anlaşıldı. 1930 yılında Rodoslu Dr. Burhanettin Bey'in (Onat) girişimleriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Antalya teşkilatının kentteki en büyük destekçisi Giritli göçmenler olacaktı.[60]

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE GİRİTLİLER

SCF Antalya şubesi Dr. Burhanettin Bey'in girişimleriyle 12 Eylül 1930'da kuruldu ve kısa bir süre içinde faaliyete geçti. Yeni fırka Antalya'daki ilk hedefini Ekim ayında yapılması düşünülen belediye seçimlerine katılmak olarak açıkladı. Seçimler için kentte mitingler düzenlendi, kahvehane konuşmaları yapıldı, broşürler dağıtıldı.[61]

Birkaç gün devam edecek seçimlerin ilk gününde (7 Ekim 1930) oy sandıkları açıldığında SCF'nin oyların

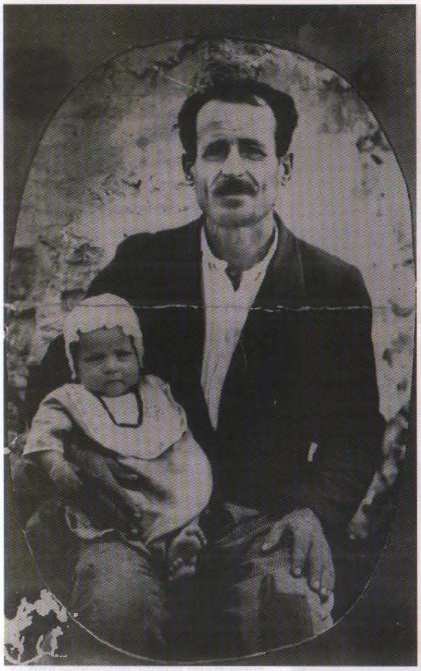

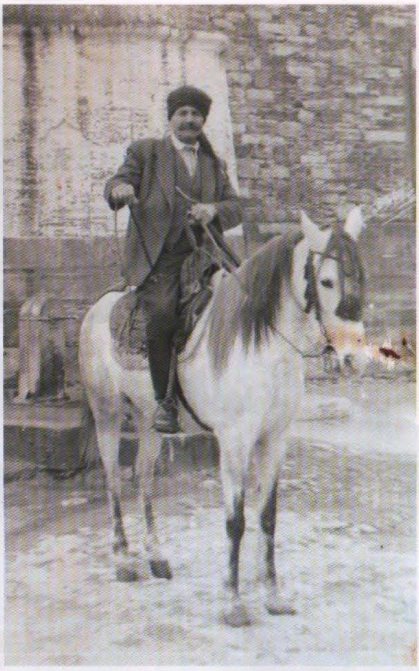
%85'ini aldığı görüldü; Osmaniye Mahallesi'ndeki Giritliler ve nüfus mübadelesinden sonra Antalya'ya iskân edilen mübadiller kitlesel olarak bu fırkayı desteklemişti. Bu tablo karşısında şaşkınlıklarını saklayamayan CHF'liler duruma hemen müdahale etmek zorunda kaldı. 8 Ekim'de SCF idare azasından Remzi Bey bir bahaneyle tutuklandı, SCF'li bir seçmen Belediye Reisi Dr. Galip Bey tarafından yumruklandı, Kırcamii'ndeki seçim sandıklarına müdahale edildi, arabulucu olmak için burada bulunan Giritli Seyit Ali Bey (Pamir) ise "Sen sus burası Giritli mahallesi değil, Müslüman mahallesi" denerek susturuldu.[62]

Gerginlik daha sonraki günlerde de devam etti; SCF idarecileri ölümle tehdit edildi, 14 Ekim'de ise belediyenin önünde oy kullanmak için toplananlara jandarma bölüğü müdahalede bulundu, fakat kalabalığı dağıtmak mümkün olmadı. Olaylar, ancak aralarında Dr. Burhanettin Bey'in de bulunduğu SCF yetkililerinin tutuklanmasıyla önlenebilecekti.[63]

Seçim günlerinde açığa çıkan bu tablo, kesinlikle, kentteki toplumsal bölünmenin neden olduğu gerilimin bir sonucuydu ve bu tarihe kadar açık bir çatışmaya dönüşmeyen bölünme siyasi bir çatışmaya dönüşmüştü. Başka bir ifadeyle, bu tarihte göç sürecinin bir başka önemli sonucu daha ortaya çıkmış, göç, sadece yerliler ve göçmenler olmak üzere iki toplumsal grubun doğmasına sebep olmamış, onları birbirine muhalif siyasi fırkalara taraf yapmıştı.

Antalya olaylarının etkisi o denli büyük olmuştu ki konu TBMM'deki görüşmelerde de ele alındı, hatta bu nedenle Antalya milletvekili Rasih Efendi ile SCF'nin kurucusu Fethi Bey (Okyar) arasında sert tartışmalar yaşandı. TBMM'deki konuşmasında Rasih Efendi, Osmaniye Mahallesi halkının tamamen SCF'ye iltihak ettiğini, SCF ileri gelenlerinin halkı CHF'ye karşı kışkırttığını, Antalya çarşısını iki gün işgal ettiklerini, Meclis-i Umumî azasından Hasan Bey'i cadde üzerinde dövdüklerini, SCF'li esnafın

1897 ila 1912 arasında Antalya ve çevresine beş bine yakın Giritli göçmen iskân edilmişti.

dükkânlarına Fethi Bey'in fotoğraflarını astığını iddia ediyor, SCF'lilerin bu tavrını "halk arasına boykot sokmak" olarak tanımlıyordu.[64]

Ekim 1930'daki olaylı seçimlerden birkaç ay sonra Mustafa Kemal de Antalya'ya bir seyahat yaptı ve gelişmeleri yerinde inceledi. Mustafa Kemal'in seyahati sırasında hazırlanan bir raporda seçimlerde çıkan olayın sorumlularının hâlâ yargılanmadığı belirtiliyor ve olaylara neden olanların ağır bir şekilde cezalandırılması talep ediliyordu.[65] Öte yandan, Antalya mebusu Rasih Efendi'nin 16 Mart 1931 tarihli raporundan da anlaşıldığı kadarıyla meselenin halledilmesi hiç de kolay olmayacaktı. CHF Kâtibi Umumiliği'ne iletilen bu raporda Antalya'da hükümet otoritesinin hâlâ zafiyet içinde olduğu, Osmaniye Mahallesi'ndeki Giritlilerin "müttehit ve muhalif bir cephe halindeki vaziyetlerini devam ettirdikleri" ve "Giritli olmayanları tehdit ettikleri" iddia edilmişti. Kentin nüfus yapısına da değinilen raporda, "çok zaman evvel Antalya'ya gelen Giritlilerin burada ayrı bir mahalle teşkil ederek kendi başlarına yaşadıkları ve aralarında hâlâ Yunanca konuştukları, yerli halkla bir türlü kaynaşamadıkları" ifade ediliyor, ayrıca, nüfus mübadelesinden sonra Antalya'ya gelenler arasında da kente intibak edememiş, SCF'ye destek çıkmış çok sayıda mübadilin olduğu belirtiliyordu:

> Antalya merkezde fırkamız aleyhinde propagandada bulunan sabık Ziraat Müdürü Akif Bey, Dr. Burhanettin'in Serbest Fırka'ya memuriyetinden sonra onunla birleşmiş, kendilerine uygun birkaç kişiyi de yanlarına alarak faaliyete başlamış, Giritli Kaçarali Süleyman vasıtasıyla bütün Giritlileri elde etmiştir. Sadece CHF'yi değil, devletin temelini sökmeye müteveccih bu şuursuz faaliyet ve propaganda, bilhassa Antalya'da mühim bir kitle teşkil eden Giritliler ve mübadil muhacirler üzerinde müessir olmuştur. Belediye intihabı sırasında çıkan kargaşalıklar tetkik edilirken Antalya'daki Giritlilerin şayan-ı dikkat görülmüştür.[66]

Raporda ifade edilenlere göre, İzmir ve Antalya'daki Giritliler arasında CHF aleyhine gizli bir anlaşma vardı. SCF'nin faaliyetleri sırasında her iki kentteki Giritliler büyük rol oynamış, hayvan ticaretiyle iştigal eden Antalya'daki Giritliler ticaret için Isparta ve Burdur köylerine her gittiklerinde hükümet aleyhinde propaganda yapmaktan geri kalmamıştı:

> Antalya'da Giritlilerin ve mübadillerden bir kısmının vaziyetleri, buraya gönderilecek idare ve zabıta amirlerinin çok kuvvetli

Antalya'da Giritli göçmenlerin iskân edildiği Ahmediye köyü ve iskân evleri.

Fotoğraflar: Evren Dayar, 2009.

ve liyakatli zevattan seçilmelerini icap ettirmektedir. Belediye intihabı esnasında zuhur eden hadiseler mevcut idare ve zabıta amirlerinin vaziyete hâkim olamayacak kadar zayıf olduklarını meydana koymuştur.[67]

14 Ekim'de belli başlı SCF yetkililerinin tutuklanmasından sonra devam edilen seçimlerin sonucunda ise reylerin çoğunu CHF'nin aldığı görüldü. Ne var ki CHF'ye tek rey dahi atılmayan Osmaniye Mahallesi'ndeki seçim sandığından yüzlerce CHF pusulasının çıkması, seçim sonuçlarının ne denli şaibeli olduğunun da göstergesiydi.[68] 20 Ekim 1930 tarihinde fevkalade olarak toplanan Belediye Meclisi'nin sonunda ise Karakaşzade Hüsnü belediye reisi seçildi.[69] Onun belediye reisliğine getirilmesiyle, uzun bir süre için, yerli Müslüman eşrafın yerel siyaset üzerindeki hâkimiyetine karşı göçmenlerin ciddi bir meydan okumaya kalkışmasının önüne geçilmişti. Bu süreç Demokrat Parti'nin kurulduğu 1950'li yıllara kadar devam etti.

BİTİRİRKEN

Antalya'da yerliler ve Giritli göçmenler arasında yaşanan ve bir süre sonra siyasi çatışmalara da dönüşen toplumsal bölünmeyi nasıl değerlendirmek gerekir? Bu bölünmenin tek sebebi, göçmenlerin yerel kültüre uyum sağlamamakta ısrarcı olmaları, bu suretle "dede ve babalarının döktüğü kana hürmetsizlik etmeleri" midir? Toplumsal bölünme neden ve nasıl siyasi bir bölünmeye dönüşmüştür? Siyasi bölünmede kültürel farklılıkların bir payı var mıdır?

Tüm bu sorulara bir cevap ararken ihtiyatlı olunması ve kültürel ortaklıkların toplumsal bütünleşmeyi temin etmek için kesinlikle yeterli olmadığının hatırda tutulması gerekir. Toplumsal bütünleşme, yerel kaynakların hem yerliler hem de göçmenler için yeterli istihdam imkânı yaratmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle toplumsal bütünleşmeyi, aynı dili konuşmak ve aynı dine mensup olmaktan ziyade (kültürel ortaklıklardan çok), yerel kaynakların yerli ve göçmen nüfus tarafından bir arada kullanılabilmesiyle tanımlamak daha doğru olacaktır.

Giritlilere yönelik şikâyet dilekçelerinin içeriği ve CHF müfettişlerinin bu şikâyet dilekçeleri hakkındaki düşünceleri göz önüne alındığında da, bu şikâyetleri, bir gerçeğin yazıya dökülmüş ifadeleri olarak değil, yerel kaynaklara hâkim olmak için sürdürülen iktidar mücadelesinin tanıkları olarak değerlendirmek daha gerçekçi görünmektedir. Bu iktidar mücadelesinde kültürel farklılıkların bir çatışma aracı olarak kullanıldığı açıktır. Gerçekten de göçmenler ve yerliler arasındaki kültürel farklılıklar, özellikle kaynakların sınırlı olduğu bir coğrafyada ve uzun savaş yıllarının hayat şartlarını herkes için kötüleştirdiği koşullarda tarafların bir diğerini acımasızca itham etmesi için yeterli olabilmiştir.

Giritlilerin Antalya'ya geldikleri ilk yıllarda kültürel farklılıklar ve özellikle de lisan meselesi gibi nedenlerle yerli Müslümanlarla kaynaşmakta birçok güçlük çektiği doğrudur. Ne var ki bu dönemde bu tür güçlüklerin siyasi bir bölünmeye neden olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta göçmenlerin kentteki etkinliği ve nüfuzu I. Dünya Savaşı yıllarında artmıştır. Ancak İtalyan işgalinin sona ermesi ve Ekim 1922'de kent nüfusunun önemli bir bileşenini oluşturan Rumların Antalya'yı zorunlu olarak terk etmeleri koşulları büyük ölçüde değiştirmiş, kaynaklar üzerinde yürütülen yeni iktidar mücadelesi-

nin tarafları yerliler ve göçmenler olmuştur.

Antalya'da Giritliler ve yerliler arasındaki tüm bu çatışmaların esas sebebinin yerel kaynaklar üzerine yürütülen bu mücadele olduğunu ifade eden ilk kişi ise Nâzım Hikmet'tir. Nâzım Hikmet yerliler ve Giritliler arasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında Antalya'da yaşanan bu çatışmalara *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nın dördüncü kitabında değinmiştir. Gerçi kitapta isim kullanılmamış, Antalya "üç nokta kenti" olarak tanımlanmıştır. Ancak 20. yüzyılın ilk yarısındaki görünümünü bilenler için "üç nokta kenti"nin Antalya olduğu çok açıktır. "Üç nokta kenti"ndeki Giritli tüccarlarla yerli eşraf arasındaki çekişmeye değinen şair, bu çekişmede yerlilerin tarafını tutan CHF Müfettişi'ni şu şekilde konuşturmuştur:

> ...Giritli şirketin pis, kırık pirincine 35 veriliyor, fakat beğenilmiyor bir öz Türkün malı. Sonra bu buhranlı yıllarda biz uğraşıp duralım, parti, hükümet, meclis, Türk vatanında Türkü hâkim kılacağız diye![70]

EVREN DAYAR
ANTALYA KENT MÜZESİ KOORDİNATÖRÜ

DİPNOTLAR

1 Girit'te Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri için bkz. Katilena P. Stathakou, "Victimisers or Victimised? The Role of Christian Atrocities in the Voluntary Emigration of Cretan Muslim in the End of the 19th Century", Tülin Selvi Ünlü (yay.haz.), *Mersin in the Mediterranean World and the Twentieth Century-Intersecting Trajectories (16-17 October 2008)* (Mersin, 2010), s. 19-20.
2 Stathakou, agm. s. 21.
3 BOA.DH.EO. 465-134/517. s. 117.
4 Ali Rıza Gönüllü, "Antalya'da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2009): 311.
5 BOA.Y.MTV. 188-119
6 BOA.Y.MTV. 188-57.
7 Örneğin 750 kişilik son göçmen kafilesini Elmalı'ya götürmek için İzmir'den yola çıkan *Nimet-i Hüda* Finike limanına doğru hareketlendiğinde göçmenler vapura el koymuş, vapurun istikametini Antalya iskelesine çevirmişti. Bkz. Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi (Konya, 1994), s. 167, 252.
8 BOA.Y.MTV. 201-6.
9 Fahriye Emgili, "Girit'ten Antalya'ya Yönelik Göçler", Necdet Ekinci-Hatice Akın (yay. haz.), *Son Bin Yılda Antalya Sempozyumu (Antalya 18-19 Aralık 2003) Sempozyum Bildirileri* (Antalya, 2006), s. 157.
10 BOA.BEO. 1593-119456.
11 BOA.İ.DH. 1483-32.
12 BOA.DH.MKT. 2427-120.
13 BOA.Y.A.İUS. 335-66, lef. 2.
14 BOA.DH.MKT. 431-57.
15 BOA.DH.MKT. 2154-71.
16 BOA.BEO. 517-14.
17 Evren Dayar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya'da Çocuk İcaları", *Toplumsal Tarih* (2014): 32-37.
18 Kaleiçi yangını ve yangın sonrasında yaşanan mesken buhranı da Rum cemaati ile Giritli Müslümanlar arasındaki karşılıklı kuşkuları artırmış. Rumların, göçmenlere ev verilirken kendilerinin yüzüstü bırakıldığı serzenişlerine neden olmuştu. Bkz. BOA.Y.PRK.AZJ. 38-97.
19 BOA.Y.MTV. 193-64.
20 BOA.DK.KMS. 105-12/2.
21 BOA.DH.MUI. 108-1/9.
22 Greek Patriarchate, *Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918* (Constantinople, 1919), s. 92-93.
23 BOA.DH.H. 47-57.
24 Georgos Pechlivanidis, *Attaleia kai Attaleiotes, Pamfylia, Lykia, Pisidia, Kilikia* (Atina, 1989), s. 368.
25 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, çev. Bahar Tırnakcı (İstanbul, 2003), s. 26. Nedim İpek de göçmenlerin yerli halkla kaynaşmasının kolay olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)* (Ankara, 1990), s. 239.
26 Bu vurgunu en önemli nedeni, meselenin, "Anadolu'nun Türkleşmesi" gibi sosyal bilimlerle çok da ilişkili olmayacak bir tarzda ele alınması ve neye göre yapıldığı belli olmayan bir niceliğin (Anadolu'daki Türknüfus usunsayısının artışı) hesabiyla ilişkilendirilmesi olsa gerektir.
27 Anastasia N. Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul, 2010), s. 209-210.
28 Antalya Şer'iyye Sicili 68/10 (22 Mart 1334/22 Mart 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/19 (12 Nisan 1334/12 Nisan 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/40 (8 Mayıs 1334/8 Mayıs 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/53 (12 Mayıs 1334/12 Mayıs 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/64 (26 Mayıs 1334/26 Mayıs 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/80 (12 Haziran 1334/12 Haziran 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/81 (14 Haziran 1334/14 Haziran 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/82 (15 Haziran 1334/15 Haziran 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/97 (4 Temmuz 1334/4 Temmuz 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/98 (12 Temmuz 1334/12 Temmuz 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/118 (29 Ağustos 1334/29 Ağustos 1918), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 102 (5 Kânûn-ı sâni 1335/5 Ocak 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 109 (26 Kânûn-ı sâni 1335/26 Ocak 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 114 (5 Şubat 1335/5 Şubat 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 118 (10 Şubat 1335/10 Şubat 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 124 (4 Şubat 1335/4 Şubat 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 134 (22 Şubat 1335/22 Şubat 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 153 (17 Mart 1335/17 Mart 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 156 (12 Nisan 1335/12 Nisan 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 165 (20 Nisan 1335/20 Nisan 1919), Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 165 (6 Mayıs 1335/6 Mayıs 1919).
29 Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 112 (25 Kânunusani 1335/25 Ocak 1919). Antalya Şer'iyye Sicili 68/sayfa 153 (14 Nisan 1335/14 Nisan 1919).
30 Mehmed Yurduseven. *Antalya İhsaniye Köyü İncelemesi* (İstanbul, 1960), s. 101.
31 Antalya Şer'iyye Sicili 57/167 (11 Ağustos 1317/24 Ağustos 1901). Antalya Şer'iyye Sicili 57/168 (12 Ağustos 1317/25 Ağustos 1901), Antalya Şer'iyye Sicili 70/182 (21 Nisan 1325/4 Mayıs 1919).
32 BOA.DH.ŞFR. 440-70
33 *Akdeniz*, 5 Ağustos 1341.
34 *Akdeniz*, 21 Teşrinisani 1341.
35 BCA.CHP.K. 490.01.0.0-618.27.1. s. 8.
36 Muzaffer Deniz, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Antalya Şehrinde Eğitim (1923-1950)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 2009, s. 209-210.
37 BCA.CHP.K. 490.01.0.0-618.28.1, s. 117. Topluluk bağlarının bu bilinçli niteliği güçlü bir mahalle kültürüne de yol açmıştır. Antalya'da bir mahallenin adını taşıyan yegâne futbol takımının Şarampol İdman Yurdu olması bu nedenle şaşırtıcı değildir. Bkz. *Antalya*, 11 Teşrinisani 1340.
38 Dâniş Remzi Korok, "18 Ay İtalyan İşgali Altında Antalya ve Havalisinden Notlar 43" *Yeni Sabah*, 22 Nisan 1941.
39 BOA.DH.EUM. 3. SB. 5/29, lef. 1. BOA.DH.EUM. 3. SB. 8/79 lef. 4, BOA.DH.EUM. 3. SB. 8/79, lef. 1/1. Tehcir daha sonraki yıllarda da devam etmişti. Örneğin Dâhiliye Nezareti 17 Şubat 1916'da Kaş sahilinde ve sahile yakın köylerde eli silah tutan Rum erkeklerin dâhile sevkedilmesini emrini vermişti. Bkz. BOA.DH.EUM. 3. SB. 13/85, lef. 2/1. Yunanistan'ın savaşa girecek'inin kesinleşmesinden sonra Rum tehciri daha geniş kapsamda ele alınmış, 1917'nin başlarından itibaren özellikle sahil bölgelerindeki Rumlar iç bölgelere sevk edilmeye başlanmıştı. 26 Mayıs 1918 tarihinde Fethiye, Kaş, Kalkanaki, Demre, Finike, Ağva ve Antalya sahillerindeki Rumlar üç dört günlük mesafeye (örneğin Akseki ve Bozkır'a) sevk edildi. Bkz. BOA.DH.ŞFR. 87/306, BOA. DH.ŞFR. 88/198, BOA.DH.EUM. 3. SB. 8/79, lef. 4.
40 Süleyman Fikri Erten, *Milli Mücadele'de Antalya*, Antalya, 1996. s. 26.
41 BCA. 30.10.0.0-106.694.7.
42 *İleri*, 19 Aralık 1951.
43 Örneğin *Antalya* gazetesinin 10 Eylül 1925 tarihli nüshasında Girit muhacirlerinden Kaptan Eşref'in Andifli'de Türk doktor varken hastasını Meis'e götürdüğü iddia edilmişti. Bkz. *Antalya*, 10 Eylül 1341.
44 *Akdeniz*, 28 Nisan 1341.
45 *Antalya*, 18 Mart 1926.
46 Mazlum Adison, *Antalya'nın Kara Günleri*, Evren Dayar (yay. haz.) (Antalya, 2012). s. 98-99.
47 BOA.HR.SYS. 2558-1.
48 *Babalık*, 10 Kânunuevvel 1329.
49 *Antalya*, 17 Mart 1926.
50 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 147.
51 *Akdeniz*, 26 Temmuz 1341.
52 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 141.
53 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 132.
54 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 130.
55 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 127.
56 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 123. *Yeni Türkiye* gazetesi göçmenlere dönük tüm bu ithamlara yanıt vermiş olmalıdır. Gazetenin sadece iki nüshası günümüze ulaşabildiğinden, maalesef, bu yanıtlar hakkında ancak dolaylı ve tek taraflı olarak (*Antalya* gazetesi nüshaları aracılığıyla) bilgi edinmekteyiz. Örneğin *Yeni Türkiye*'nin 20 Kasım 1926 tarihli nüshasında "Vatanperverlikte İnhisar" başlığıyla yayımladığı makalesinde Dr. Girtlı Cemil Süleyman, Antalya'da "ahali-i asliye" ve göçmenler arasında bir ayrım yapıldığını dile getirmiştir. Üstelik bu makale bu konuda *Yeni Türkiye*'de neşredilen ilk makale de değildi. Ondan bir ay kadar önce Dr. Girtlı Cemil Süleyman *Yeni Türkiye*'de "Yerlilik ve Yabancılık" başlıklı bir makale daha kaleme almıştı. İtalyan işgaline kentte kimlerin destek verdiği konusunda yaşanan bir tartışma nedeniyle gazetenin 20 Kasım 1926 tarihli nüshasında yayımlanan bir diğer makalede ise Redesiu Mehmet Nuri, *Antalya* gazetesi ve sahibi Mehmed Emin'i kentteki tüm göçmenleri vatana ihanet etmekle itham ettiğini yazmıştı. Bkz. *Antalya*, 21 Teşrinisani 1926.
57 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 126.
58 BCA.CHP.K. 490. 01-1903. 1. s. 117-118.
59 Zürnütova. 15 Nisan 1928.
60 BCA.CHP.K. 490. 01-618.28.1, s. 117.
61 Muhammet Güçlü, *Dr. Burhanettin Onat ve Hayatı* (Antalya, 2004). s. 56-57.
62 Güçlü, *age*, s. 66.
63 *Aşe*, s. 68-75.
64 *Aşe*, s. 83-85.
65 Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* (İstanbul, 2006). s. 316.
66 BCA.CHP.K. 490.01.0.0-618.28.1, s. 117.
67 BCA.CHP.K. 490.01.0.0-618.28.1, s. 118-119.
68 Güçlü, *age*. s. 74-76
69 *Resmi Antalya*, 24 Teşrinievvel 1930.
70 Nâzım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları* (Ankara, 1987), s. 401.

DR. VIKTOR PIETSCHMANN VE AVUSTURYA-MACARİSTAN'DAN KAFKASYA CEPHESİNE GÖNDERİLEN KAYAK EKİBİ

SACİT KUTLU-BİLGE KARBİ

I. Dünya Savaşı sırasında Viyana'dan askeri destek amacıyla bir kayak ekibi gönderilmesi, Avusturya-Macaristan'ın savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımların görece az incelenmiş, ancak özel ilgiyi hak eden bir örneğidir. Kayak ekibinin dikkat çekici yanı, Kafkasya Cephesi'ndeki Osmanlı askerlerine ve subaylarına kayak öğretmek görevi yanında, kayak ekibinin yöneticiliğini üstlenen Dr. Viktor Pietschmann'ın bölgedeki farklı faaliyetleridir.

Dr. Viktor Pietschmann (1881-1956).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda, Merkezi Devletler ile ittifak yapmış ve müttefikler arasında farklı birçok başlık altında incelenebilecek ilişkiler kurulmuştu. Askeri teçhizattan gıda alışverişine ve mali desteğe kadar geniş bir alanı kapsayan askeri yardımlar bu ilişkilerin ilk sırasında gelir. Almanya müttefiklerine sağladığı desteğin kapsamı ve miktarı nedeniyle bu konuda başı çekse de Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında da benzer ilişkiler söz konusuydu. Avusturya-Macaristan'dan Osmanlı Devleti'ne askeri teçhizat, mali destek sağlandı; Osmanlı birlikleri de Galiçya Cephesi'nde Rusya'ya karşı savaştı.[1] Viyana'dan askeri destek amacıyla bir kayak ekibi gönderilmesi ise Avusturya-Macaristan'ın savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımların görece az incelenmiş, ancak özel ilgiyi hak eden bir örneğidir. Kayak ekibinin dikkat çekici yanı, Kafkasya Cephesi'ndeki Osmanlı askerlerine ve subaylarına kayak öğretmek görevi yanında, kayak ekibinin yöneticiliğini üstlenen Dr. Viktor Pietschmann'ın bölgedeki farklı faaliyetleridir. Aslında bir zoolog olan Pietschmann savaştan önce de birkaç kez Osmanlı topraklarına gelmiş ve özellikle Doğu bölgelerinde uzmanlık alanı olan zooloji dışında coğrafi, sosyolojik, demografik konularda gözlemlerde bulunarak gezdiği bölgelerin haritasını çıkarmış ve fotoğraflar çekmişti. Daha sonra, savaş sırasında, kayak ekibi ile bulunduğu Kafkasya Cephesi'nde de bu ilgisini devam ettirmişti.

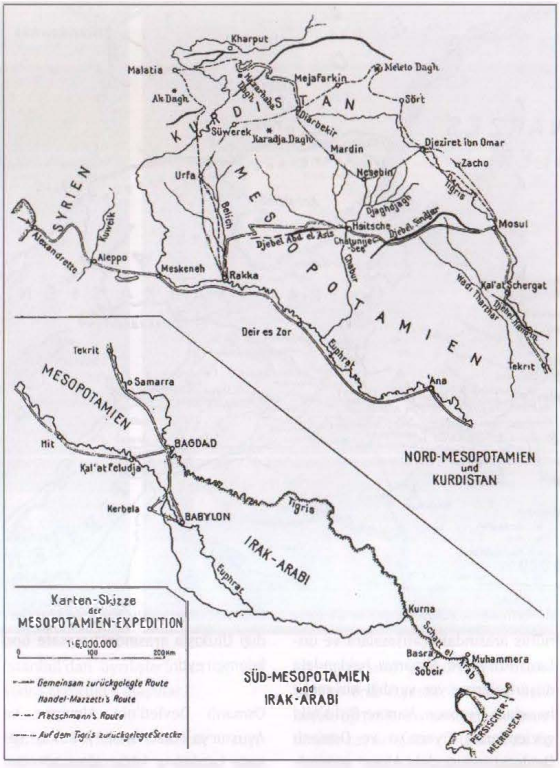
Bu makalede bir askeri yardım olarak kayak ekibinin çalışmaları ile ekibin yöneticisi Pietschmann'ın Osmanlı Devleti'ne olan ilgisinin temel noktaları bir arada ele alınarak iki imparatorluğun son dönemlerindeki ilişkilerine farklı bir bakış açısı getirmek amaçlanmaktadır.

DR. VIKTOR PIETSCHMANN VE OSMANLI TOPRAKLARINA YAPTIĞI SEYAHATLER

Viktor Pietschmann (1881-1956) uzmanlık alanı balıklar olan bir zoologdu. Uzun yıllar Viyana'da Doğa Tarihi Müzesi'nin (Naturhistorisches Museum) balık koleksiyonu bölümünün idaresini üstlendi. Uzmanlık alanı gereği Norveç, İzlanda, Grönland gibi bölgelerde balık türleri üzerine yaptığı araştırmaların sonuçlarını çeşitli bilimsel dergilerde yayımladı.[2]

Pietschmann, Osmanlı topraklarındaki ilk araştırma gezisini 1910'da Mezopotamya bölgesinde yaptı. Sekiz ay süren bu gezide yol arkadaşları botanikçi Dr. Baron Handel-Maz-

zetti ve tercümanları hukukçu Hugo Freysinger ile Dicle ve Fırat arasında değişik noktalarda konaklayarak zooloji ve botanik alanlarında bilimsel araştırmalar yürüttü. Geziyle ilgili bilgiler verdiği rapor, üyesi olduğu Şark Doğa Bilimleri Cemiyeti'nin (Naturwissenschaftlichen Orientvereins) 16. yıllığında yayımlandı.[3] Söz konusu rapor yolculuk süreleri ve araçları, köy ve vilayetlerdeki halkın yaşantısı, sosyolojik yapı hakkında yaptığı gözlemleri de aktardığından son derece önemlidir. Pietschmann seyahat boyunca uğradığı noktaları gösteren bir haritayı da yazısının sonuna eklemişti.

Viktor Pietschmann'ın 1910 tarihli Mezopotamya seyahatinde hazırladığı harita.

Pietschmann ve yol arkadaşları İstanbul'da Osmanlı hükümetinden gerekli izinleri aldıktan sonra, incelemelerine 7 Mart'ta geldikleri İskenderun'dan başladılar. Halep, Deyr-i Zor, Felluce, Bağdat, Kerbela, Babil, El Şirgat, Sincar Çölü, Telafer, Rakka, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Mardin ve Musul'a gittiler. Geçtikleri bölgeler hakkında aktarılan bilgilere bakıldığında bunun kapsamlı ve macera dolu bir seyahat olduğu söylenebilir. 30 Mart'ta Deyr-i Zor mutasarrıfı bu ekibi bölgede yaşayan Aneze Kabilesi'ne karşı uyararak, onlara jandarma tahsis etmişti. Bağdat'ta Avusturya-Macaristan Konsolosu A. Xanthopulo tarafından karşılanıp Avusturya-Şark Ticaret Cemiyeti'nin (Austro-orientalischen Handelsgesellschaft) Bağdat Şubesi Müdürü E. Foradori ve ayrıca Avusturyalı botanikçi Prof. Dr. Nabelek ile de tanıştılar. Nabelek ile Kerbela'ya gittikten sonra, Alman Şark Cemiyeti (Deutschen Orientgesellschaft) ekibinin Babil'de yürüttüğü bilimsel çalışmaları incelediler ve 3 Mayıs'ta Bağdat'tan ayrıldılar. Samarra ve Tikrit'ten sonra gittikleri Dicle Nehri'nin doğusundaki El Şirgat'ta, Alman Şark Cemiyeti adına Asur medeniyeti hakkında çalışmalar yapan arkeoloji ekibine misafir oldular ve 3 Haziran'da ayrıldılar. Sincar Çölü ve civarında yaşayan Ezidi bölgelerinden geçerek Telafer üzerinden Rakka'ya ve buradan da Urfa'ya vardılar. Pietschmann burada Ayn-zeliha ve Aynibrahim göllerindeki balıkları inceledi. Siverek üzerinden Diyarbakır'a, oradan da Mardin ve Cizre'ye uğrayarak 20 Ağustos'ta Musul'a ulaştılar. Yolculuğun son durağı ise Basra'ydı. Ekim ayı başında Basra'dan ayrılan ekip Mumbai ve Brindisi üzerinden 21 Ekim 1910'da Viyana'ya döndü.

Pietschmann bu seyahatinde hem gezdikleri bölgelerin faunasında araştırma yaparak muhtelif canlı türlerinden 40 sandıktan fazla örnek toplamış hem de Kuzey Mezopotamya hakkında fotoğraflar yardımıyla topografik haritalar (fotogrametri) hazırlamıştı.[4] Raporunda zooloji alanında topladığı örneklere, araştırma yaptığı yerlerdeki bilimsel verilere değinse de daha çok gördüğü yerlerle ilgili sosyolojik ve tarihi gözlemlerini öne çıkartmıştı. Öyle ki, Mezopotamya seyahatinin ardından, geniş bir coğrafi alan hakkında, dönemin şarkiyatçıları kadar bilgi ve merak sahibi olduğu anlaşılıyordu.

Pietschmann 1912 yılında, balık türlerini araştırmak için Hazar Denizi ve Kafkasya'ya yeni bir seyahat düzenledi ve döndüğünde araştırmalarıyla ilgili bir sunum yaptı. Bu sunumun yayımlanan bir özetine göre,[5] Viyana'dan Kuzey Kafkasya Treni ile gittiği Bakü'de, Avusturya-Macaristan Konsolosu tarafından ağırlanmış, petrol kuyularının bulunduğu Bibi-Eybat, Balakhani, Surahani, Binegedi'ye ve Hazar Denizi'nin kıyısındaki Krasnodar'a gitmişti. Daha sonra Şiilerin yaşantısını yakından görebilmek için İran'ın kuzeyindeki Reşt'e ve Tiflis'e uğradı. Tiflis'ten sonra gittiği Mazbek Dağı'nda Devdaraki Buzulu'nu gördü ve Ukrayna üzerinden Viyana'ya döndü.

Pietschmann savaş öncesinde üçüncü seyahatini Van Gölü civarına yaptı.[6] Ancak 1914 yılının bahar aylarında başlayan araştırma gezisini I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle yarıda kesmek zorunda kaldı. Gene

Viktor Pietschmann'ın 1912 ve 1914'teki seyahatlerinde gezdiği coğrafya.

de bölgede yaşayan Kürt ve Ermeni nüfus arasındaki çatışmalara ve onların Rusya ve Almanya hakkındaki düşüncelerine yer verdiği bir rapor hazırladı. Trabzon, Van ve Bitlis'teki gözlemlerini Viyana'ya ve Osmanlı Devleti hizmetindeki Alman generaller Liman von Sanders ile Bronsart von Schellendorf'a bildirdiği raporunda, Rusya üzerine yürüyecek olan bir Osmanlı ordusu Rus ve Fransız konsoloslukları tarafından tahrik edilmiş ve devletlerine düşmanlaştırılmış insanların yaşadığı bir bölgeden geçmek zorunda kalacağı için, böyle bir seferde Osmanlı ordusu saflarında yer alan Ermeni gençlerden faydalanılamayacağına dikkat çekti.[7]

BİR ASKERİ YARDIM OLARAK KAYAK EĞİTİMİ FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Doğu Anadolu yüksek dağları, dar nehir vadileri ve ilkel yol ağıyla Rus ordularına karşı bir harekâtın engellenebileceği bir coğrafyaya ve iklim koşullarına sahipti. Kışın sıcaklık -50 dereceye kadar düşebiliyor, üç veya dört metre yüksekliğe kadar kar birikebiliyordu.[8] Bölgedeki III. Ordu'nun harekât alanı ile lojistik destek alabileceği, demiryolu hattının sona erdiği Ulukışla arasındaki mesafe 600 kilometreydi.[9]

Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında savaşa katılması, karar alma sürecini hızlandırdı. Kötü hava ve olumsuz ulaşım şartlarına karşı bölgede bulunan askeri birliklerin birbirleriyle ve merkez karargâh ile iletişim ve ulaşımlarını sağlamak amacıyla, Avusturya Tur Kulübü'ne bağlı uzman kayakçılardan oluşan sivil bir kayak ekibi gönderilmesi kararlaştırıldı.[10] Dr. Viktor Pietschmann yönetiminde oluşturulan ekipte Avusturya-Macaristan Milli Kütüphanesi'nde asıstan olan Dr. Otto Hübner, Dr. Alexander Maxymowicz, mühendis Paul Ippen ve Albert Bildstein bulunmaktaydı. Kayak ekibinin 16 Aralık 1914'ten itibaren dört ay Osmanlı Devleti hizmetinde olması planlandı. Diğer yandan Pietschmann, kayak ekibinin yönetimi yanında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde fotogrametrik çalışmalar yapacaktı.[11] Ayrıca kayak misyonunu tamamladıktan sonra, Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli üzerinden Bakü'ye giderek oradaki petrol kuyularını tahrip etmek gibi gizli bir niyeti daha vardı.[12]

Bericht
an das
hohe k. und k. Ministerium des Äußern
über die
Ski-Mission.
Von Dr. Viktor Pietschmann,
29

Viktor Pietschmann'ın, Avusturya-Macaristan dışişleri için hazırladığı, 22 Eylül 1915 tarihli, kayak ekibinin faaliyetleri hakkında önemli bilgiler verdiği raporun kapağı.

DR. VIKTOR PIETSCHMANN'IN RAPORU IŞIĞINDA EKİBİN FAALİYETLERİNİN BİR DEĞERLENDİRMESİ

Pietschmann'ın Avusturya-Macaristan dışişleri için hazırladığı, 22 Eylül 1915 tarihli raporu Osmanlı ordusunda kayakçılıkla ilgili bir birlik oluşturmak düşüncesinin nasıl geliştiği, Kafkasya Cephesi'ne gelen kayak ekibinin faaliyetleri ve kayak eğitiminin devamlılığı için yapılması gerekenler, kayak malzemelerinin özellikleri ve kayak eğitimi gibi teknik bilgiler içerdiği gibi, Kafkasya Cephesi'ndeki ulaşım koşulları, iklim şartları, Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında iktısadi ve coğrafi durumu gibi konularda da geniş bir değerlendirme yapar ve kayak eğitiminin gelecekte de devam etmesiyle ilgili önerilere yer verir.[13]

Raporun girişinde belirtildiğine göre Liman von Sanders,[14] 1914 yılının yaz aylarında Osmanlı Devleti'nin Kürt ve Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelere yaptığı bir keşif gezisinde, Rus sınırındaki dağlık bölge için bir kayak ekibi kurulması fikrini geliştirmiş ve "tesadüfi bir şekilde" karşılaştığı Pietschmann'a da bu konudan bahsetmişti. Liman von Sanders'in önerisini Enver Paşa'nın onaylaması üzerine Avusturya-Macaristan makamları ile yazışmalar başlamıştı. Harbiye Ne-

Liman von Sanders'in Rus sınırındaki dağlık bölgede bir kayak ekibi oluşturulması yönündeki önerisinin Enver Paşa tarafından onaylanmasıyla, Avusturya-Macaristan makamlarıyla yazışmalar başlamıştı.

zareti Viyana'dan 1000 kayak takımı ve gerekli ekipman istemişse de 1914 sonbaharındaki askeri durum nedeniyle bu mümkün görülmüyordu. Bu yüzden 100 çift kayak ve ekipmanı üzerinde anlaşmaya varıldı.[15]

Kayak ekibi 16 Aralık 1914'te İstanbul'a geldi, ancak Viyana'dan beklenen ekipman vaktinde gelmediği için kayakçılar 4 Şubat 1915'e kadar İstanbul'da beklemek zorunda kaldı. Aynı dönemde Sarıkamış mağlubiyeti yaşandı. Beklenen siparişlerin yetişmemesi üzerine Zeytinburnu, Eyüp, Tophane ve Beykoz'daki fabrika ve atölyelerde kayak ekipmanları için gerekli bazı malzemelerin üretimi yapıldı. 4 Şubat'ta İstanbul'dan yola çıkan ekip Anadolu ve Bağdat demiryollarını kullanarak Erzurum'a 800 kilometre uzaklıkta olan ve demiryolunun son bulduğu Ulukışla'ya gitti. Buradan değişik araçlarla Kayseri ve Sivas üzerinden Erzincan'a vardılar. Yolculuk sırasında ağır hastalanan Dr. Alexander Maxymowiez yola devam etmedi ve tedavi için Sivas'ta Hilal-i Ahmer hastanesinde kaldı. Ekibin diğer üyeleri Erzincan-Erzurum arasını yük hayvanlarıyla geçti. İstanbul'dan ayrılışlarından 43 gün sonra Erzurum'a ulaştılar.[16]

Eğitim mıntıkası olarak seçilen Palandöken'de 5 Nisan günü Avusturya'ya özgü bir kayak eğitme tekniği olan Zdarsky tekniğiyle eğitime başlandı. Kapsamlı bir eğitimin ardından 28 Nisan'da, kayak ekibinden iki kişinin komutası altında, eğitimlerini başarıyla tamamlayan 20 askerden oluşturulan iki keşif kolu cepheye gönderildi. Keşif kollarından birinin görevi, yoğun kar yağışı nedeniyle, aralarındaki iletişim kesilen X. ve XI. kolordular arasındaki iletişimi yeniden sağlamaktı İkinci keşif kolu ise Hasankale'nin kuzey ve kuzeydoğusundaki bölgede faaliyette bulunacaktı. Pietschmann'ın belirttiğine göre her iki keşif kolu da görevlerini başarıyla tamamlamıştı.

Avusturya'dan gelen ekibin geri kalanı ise eğitime devam ederek Palandöken'in çeşitli zirvelerinde alıştırmalar yapıyordu. Yerli kayak eğitmenlerinin de görev yaptığı eğitimlerde, ilk kez denenen Türk kayaklarıyla olumlu sonuçlar alındı. Birinin adı Arif olan 6 yedek subayın, eğitmen olarak yetiştirilen 10 astsubay ve erin dışında 80 asker daha kayak eğitimlerini tamamladı. Avusturyalı kayak ekibi 17 Haziran'da faaliyetini tamamlayarak Erzurum'dan ayrıldı ve 26 gün sonra İstanbul'a vardı. Enver Paşa kayak ekibinin faaliyete devam etmesini istediyse de sözleşme yenilenmedi. Osmanlı hü-

Sarıkamış'ta askerler.

Erzurum istasyonu, Avusturyalı subaylar geri dönüyor.

HasanKüruyazıcı(yay haz.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu* (İstanbul: YKY, 2008), s. 159.

kümeti kayak ekibi üyelerine çeşitli derecelerden nişanlar takdim etti. 13 Ağustos'ta İstanbul'dan ayrılan ekip 19 Ağustos günü Viyana'ya ulaştı. Ekibin üyelerinden maden mühendisi P. Ippen, Avusturya-Macaristan Askeri Ataşeliği'nin onayıyla Çanakkale'deki maden çalışmalarına yönetici olarak katılmak üzere Osmanlı topraklarında kaldı.

Pietschmann raporunun ikinci kısmında kayak ekibinin gelecekteki faaliyetlerin hususunda bazı önerilerde bulunuyordu. Buna göre, kayak malzemesinin yurtdışından temini, özellikle savaş sırasında, güç olduğundan İstanbul'daki fabrikalar faaliyete geçirilmeliydi. Örneğin Beykoz'daki fabrikada kayakçılar için gerekli olan su geçirmez, iyi cins deriden kayak ayakkabısı üretilebilir ve Eyüp'teki fabrika da demircilik ile ilgili malzemelerin üretimi için kullanılabilirdi. İstanbul'da üretimi zor ve taşınması kolay olan vida, vida somunu gibi bazı malzemeler de Avusturya'dan sipariş edilebilirdi; kayakçıların soğuktan, kar ve fırtınalardan iyi bir şekilde korunabilmeleri için çift astarlı mantolar ve mantolarının üstünde de göğüs hizasında biten ve bu sayede mantonun açılmasını engelleyen çantalar kullanılmalıydı; yeni bir kayak eğitim talimatnamesi hazırlanmalıydı. Bölgenin gerektirdiği özel şartlar da göz önünde bulundurularak Avusturya kayakçılık eğitim talimatnamesi örnek alınabilirdi. Birlikleri bir arada tutabilmek ve tatbikat alanına ulaşımlarını kolaylaştırmak için Palandöken'in kuzey yönüne bir kışla inşa edilebilirdi; bu sayede tatbikat alanına ulaşım mesafesi kısalır ve eğitim süreleri artardı. Gelecekte yapılması muhtemel olan eğitimler için geçmiş eğitimdeki eksiklikler tekrar gözden geçirilmeliydi; eğitimlerini tamamlayan askerler, katılacakları kolordularda özel birlikler şeklinde görev yapmalıydı. Kayak birlikleri için gelecek dönemde Erzurum, Van, Trabzon, Bayburt, Sivas, Erzincan, Konya veya Bursa merkez karargâh olarak seçilmeli ve bu bölgelerde bir izcilik grubu teşkil edilmeliydi.[17] 14 yaşındaki gençlere kayak eğitimine de hazırlık yapılması amacıyla izcilik eğitimi verilebilirdi. İzcilik faaliyetlerini geliştirmek ileride orduya katılacak olan bu gençlerin sırf ordudaki eğitimlerini kolaylaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda kış mevsiminde kayakçılık geniş Anadolu coğrafyasında köyler arasındaki iletişim ve ulaşım için de tek imkân olduğundan sivil nüfus tarafından tanınmasını ve kullanılmasını da kolaylaştıracaktı. Kayak ekibinde bulunan yedek subay Ahmed Robenson, aynı zamanda başarılı faaliyetlerde bulunduğu izcilik ekibinde olduğundan yöneticilik görevi için uygun kişi olabilirdi.[18] Son öneri ise kayak eğitimi vermek amacıyla yetenekli Osmanlı zabitlerinin ve eğitimini tamamlamış olan Teğmen Arif'in Avusturya'ya gönderilerek kayakçılık hakkında daha detaylı eğitim almasıyla ilgiliydi.[19]

Arif Hikmet Bey bir Avusturyalı subayla, 1915.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar, s. 153.

ARİF HİKMET (KOYUNOĞLU) BEY'İN GÖZÜNDEN KAYAK EKİBİNİN FAALİYETLERİ

Pietschmann'ın raporunda Teğmen Arif olarak bahsettiği yedek subay, değerli Türk mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu'dur. Kafkasya Cephesi'nde yedek subayken Avusturyalılardan kayak eğitimi alan Arif Hikmet Bey, fotoğrafçılığa olan meraklı nedeniyle Viyana'dan gelen kayak ekibinin fotoğraflarını çekmiş ve bu fotoğraflara anılarında yer vermiştir. Bu sayede kayak ekibinin cephedeki faaliyetleri bir Osmanlı subayının gözünden de değerlendirilebilir.

Sanayi-i Nefise Mektebi'nde mimarlık öğrencisiyken ilan edilen seferberlikte askere alınan Arif Hikmet Bey'in cephenin genel durumu hakkında verdiği bilgiye göre, Sarıkamış bozgunu dolayısıyla hastaneler yaralılarla doluydu. Evler ve hanlar hastaneye dönüşmüştü. Her gün yüzlerce kişi tifüsten ölmekteydi. Yollar karla kaplıydı ve telgraf direkleri yıkılmıştı.[20] Kendisi mart ayında Erzurum'a geldiğinde, ordu kumandanlığından, Avusturya'dan gelecek uzmanların kuracağı kayak teşkilatında yer alması emrini almıştı.[21] Ayrıca tıpkı onun gibi Almanca bilen ve spora meraklı olan Cevat Bey (Dursunoğlu) de kayak teşki-

latındaydı.[22] Kayak eğitimi geceli gündüzlü devam ediyor, eğitmenler gündüz eğitiminden sonra geceleri kayak ve kayakçılık, malzemeler ve bunların kullanımı konularında askerleri bilgilendiriyordu. Kayak eğitimini eğitmen olarak sonlandıran Arif Hikmet Bey emrindeki müfrezeyle cephede hem eğitim veriyor hem de Rus birliklerine karşı yapılan çarpışmalara katılıyordu. III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'nın (Kaçi) önerisiyle, 1917 yılında Suşehri-İmranlı arasında Kızıldağ'daki Buldur köyünde "[3. Ordu Avcı Kıtaatı Mektebi] adıyla memleketin ilk kayak ve dağcılık" okulunu kurdu; 4 Aralık 1919'da terhis edildi. Savaş devam ederken Almanya'dan ve Avusturya'dan başka kayak uzmanları gelse de Arif Hikmet Bey'in belirttiğine göre Pietschmann ve ekibinin verdiği eğitim çok detaylı ve daha değerliydi.[23]

Kayak eğitim ekibi ülkelerine dönüşten sonra, Dr. Viktor Pietschmann'ın Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı birliklerine verilen eğitim hakkında Viyana'da yaptığı sunumlarla ilgili haberlere ve "Osmanlı ordusundaki kayakçılık müfrezesini kuran ekip" olarak tanıtılan, Pietschmann ve arkadaşlarının cephedeki faaliyetlerine Avusturya basınında geniş yer verildi.[24] Emekli olacağı 1946 yılına kadar Viyana'da, Doğa Tarihi Müzesi'ndeki görevine ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki araştırmalarına devam edecek olan Pietschmann, 11 Kasım 1956'da vefat etti.[25]

II. Dünya Savaşı başlayınca Viktor Pietschmann 1940 yılında, Osmanlı Devleti'ne yaptığı araştırma gezilerinde tuttuğu günlüğündeki notlardan ve çektiği fotoğraflardan oluşan bir kitap yazdı.[26] Kitabın önsözünde anlatılan 1910 yılındaki Mezopotamya, 1912 yılındaki Hazar Denizi gezisi ve 27 Nisan 1914'te İstanbul'dan başlayan ancak savaşın başlaması üzerine yarım kalan ve 11 Ekim'de İstanbul'da noktalanan Van Gölü civarına yaptığı seyahatlerin resmi adı "Österreichische Armenienexpedition" (Avusturya'nın Ermenistan Keşif Gezisi) idi.[27] Yazarın belirttiğine göre bunlar, Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından, bu bölgelerin yeraltı zenginlikleri konusunda bilgi sahibi olmak, zooloji, botanik ve petrografi (petrol ve taş bilimi) ile alakalı örnekler toplayıp Doğa Bilimleri Müzesi'nde sergilemek üzere Viyana'ya getirmek amacıyla tertiplenen keşif gezileriydi. Ancak Pietschmann'ın bu son eseri, bahsi geçen bilimsel konular hakkında bilgi vermekten çok, Avrupalı bir gezginin gözünden Doğu'yu keşfetmeye yönelik bir seyahat kitabı niteliğindeydi. Savaş sırasında Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapan Venezüella asıllı Rafael de Nogales de anılarında Kafkasya Cephesi'ndeki kayak ekibinden bahsederken Pietschmann'ın tanınmış bir Şarkiyatçı olduğunu yazmaktadır.[28]

Kayakçılar talimde. Önde yatan kalpaklı Refet (Bele) Paşa, ayakta soldan ikinci Arif Hikmet (Koyunoğlu) Bey (üstte).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar, s. 166

Arif Hikmet Bey kayakla Telemark duruşunda (solda).

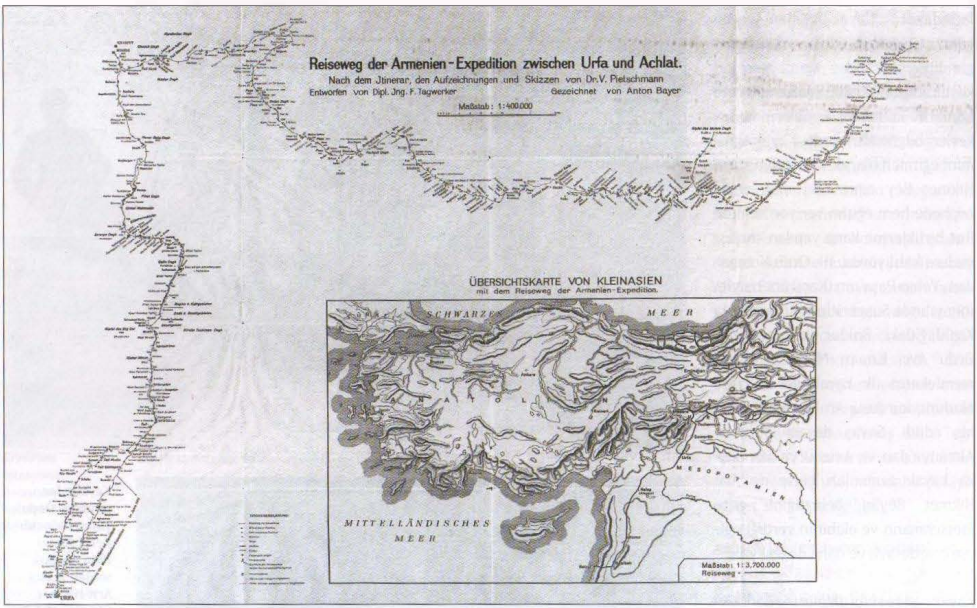
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar, s. 167

Viktor Pietschmann'ın, 1940'ta yazdığı kitabın kapağı.

SONUÇ

Kafkasya Cephesi gibi savaşın ve iklimin çok zorlayıcı olduğu bir cephede Dr. Viktor Pietschmann ve ekibinin, görevlerini büyük bir ciddiyetle yerine getirdikleri hem Pietschmann'ın konuyla ilgili ayrıntılı raporundan (Bericht) hem de Arif Hikmet Bey'in anlattıklarından anlaşılmaktadır. Pietschmann ve ekibinin Kafkasya Cephesi'ne gelmesi Osmanlı Devleti'ndeki kayakçılık faaliyetlerinin gelişimi için en önemli dönüm noktasıdır.

Viktor Pietschmann'ın kitabında yer verdiği harita.

Bu çalışmada, Müttefik devletler arasında yaşanan bir askeri yardım örneğini merkeze alarak, Dr. Viktor Pietschmann'ın Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin farklı yönleri gösterilmeye ve Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki ilişkilere çokboyutlu, geniş açılı bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

DİPNOTLAR

1 Bu konu hakkında yapılmış çalışmalara örnek olarak Veli Yılmaz, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar* (İstanbul: Cem Ofset, 1993). Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire: 1914-1918* (Princeton University Press, 1968), Peter Jung, *Der k.u.k. Wüstenkrieg: Österreich Ungarn im Vorderen Orient 1915-1918* (Viyana: Verlag Styria, 1992), Oya Dağlar Macar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesi'ne Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşanlanlar", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi 15(10) (2006): 45-76. Bilge Karbi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Avusturya Macaristan Askeri Yardımlarına Bir Örnek: Osmanlı Birliklerinin Galiçya Cephesi'ne Gönderilmesi Kararı Etrafındaki Tartışmalar", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 20 (2006): 193-206. İsmail Tosun Saral, Emre Saral, *Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelerinde Avusturya Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları*, 2. bs, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, (Ankara: 2015).

2 Paul Kähsbauer, "Nachrufe: Viktor Pietschmann", *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, Bd. 61, 1957: s. 1-3.

3 Viktor Pietschmann, "Die Expedition nach Mesopotamien", *XVI. Jahresbericht (1910) des Naturwissenschaftlichen Orientvereins* (Viyana: Selbstverlag des Vereins, 1911).

4 Agm, s. 18-41.

5 "Am Kaspischen Meer und im Kaukasus", *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines an der Universität Wien*, Bd. 11 (1913), s. 91-92.

6 BOA, DH.KMS. 17/30, 2 Mart 1330.

7 Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış-Doğu Vilâyetleri'nde Mâsyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 464.

8 Edward Erickson, *Sîze Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Mehmed Tanju Akad (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), s. 178.

9 Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 426.

10 HHStA, PA I- 947, Skiläufer für türkische Armee, 18 Kasım 1914.

11 KM Präsidium, 1777, "Ausbildung der türkischen Armee im Ski-Laufen", Bericht von Pomiankowski, Nr. 47.1/14, 4 Şubat 1915.

12 Pomiankowski'ye göre, Bakü'deki petrol kuyularının bombalanması, Alman ve Avusturyalılar tarafından ortak gerçekleştirilecekti. Ancak plan gerçekleşme aşamasına gelmeyecek ve Pietschmann Avusturya'ya dönecekti. Pomiankowski, *age*, s. 178. Bu konuda hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası: 1914-1918* (Ankara: TTK Yayınları, 2006), s. 85.

13 HHStA, PA I-947, Bericht an das hohe k.und k. Ministerium des Äusern über die Ski-Mission, 22 Eylül 1915; ayrıca bkz. Jung, *age*, 28-30.

14 Liman von Sanders komutasındaki Alman Askeri Islahat Heyeti, Balkan Savaşları'ndan ağır yenilgiyle çıkan Osmanlı Ordusu'nu eğitmek üzere, 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelmişti. II. Wilhelm, Liman von Sanders Misyonu'nun Osmanlı Devleti hizmetine girmesini "Osmanlı Harbiye Nezareti'nin denetim ve kumandasını doğrudan üstlenmesi ve Türk Ordusunun Almanlaşmasını" sağlaması ümidiyle onaylamıştı. Kutlu, *age*, 446.

15 Bericht, s.1-2. Pietschmann'ın bu ifadelerinden yola çıkıldığında kayak eğitimi fikri, Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa dahil olmadığı bir zamanda Liman von Sanders tarafından ortaya atılmıştır. Pomiankowski ise hatıratında Liman von Sanders'ten bahsetmeden söz konusu fikrin Enver Paşa tarafından düşünüldüğünü yazar. Peter Jung'a göre bu fikir Enver Paşa tarafından ilk olarak ordunun spor faaliyetlerinde bulunması için düşünülmüş olsa da daha sonra, kentlisinin askeri planları doğrultusunda. Osmanlı ordusunda bir kayak müfrezesi kurulması gibi daha kapsamlı bir isteğe dönüşmüştür. Jung, *age*, s. 28.

16 Bericht, s. 2-4.

17 Bericht, s. 5-8

18 Osmanlı Devleti'ndeki izcilliğin (keşşaflık) temelleri savaştan önce atılmış ve ilk izci örgütleri Galatasaray ve İstanbul Suhanileri ile Darüşşafaka'da kurulmuştu. Galatasaray Sultanisi'nden Ahmed ve kardeşi Abdurrahman Robenson, izcilliğin gelişmesine ve yayılmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Zafer Toprak, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Roşnâyî Üniversitesi Dergisi* 7 (1979): 95-113.

19 Bericht, s. 9.

20 Hasan Kuruyazıcı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), s. 150.

21 *Age*, 152.

22 Cevat Dursunoğlu, 1918 yılında Mondros Mütarekesi ardından kurulan Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin de üyesidir. Dönemle ilgili anılarını kitaplaştırmıştır: Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum* (Ankara: TC Ziraat Bankası Matbaası, 1946). Dursunoğlu, 1961'de CHP Erzurum milletvekilliği de yapan eğitimci ve siyaset adamıdır. Berlin ve Jena üniversitelerinde felsefe ve pedagoji eğitimi almıştır.

23 Kuruyazıcı, *age*, 154-170.

24 "Vortragsabend des Österreichischen Touring-Clubs", *Der Schnee*, 4 Aralık 1915, s. 6. "In türkischen Diensten bei der Kaukasusarmee", *Deutsches Volksblatt*, 15 Aralık 1915, s. 7. "Die Begründung der türkischen Skiläufer Truppe", *Grazer Volksblatt*, 16 Aralık 1915, s. 5.

25 Kähsbauer, agm, s. 1.

26 Victor Pietschmann, *Durch kurdische Berge und armenische Städte* (Viyana: Adolf Lufer Verlag,1940)

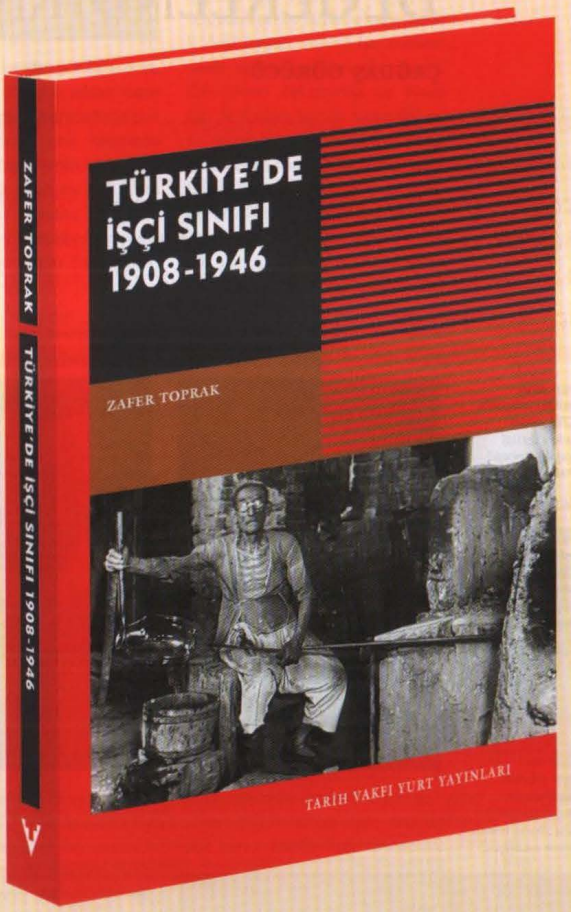
27 *Age*, 5.

28 Rafael de Nogales, *Vier Jahre unter dem Halbmond* (Berlin: Reimar Hobbing Verlag, 1925), s. 32.

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI
1908-1946

Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler, 1960'lı ve 70'li yıllarda Aydınlanmacı bir "modernite" paradigması ışığında gelişmişti. Bu evrede "sosyal"in ayrı bir ağırlığı vardı ve "sınıf" kavramı Türkiye ve dünya çözümlemelerinde yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Batı'da kapitalizm altın çağını yaşamış, refah devletini belirli bir noktaya taşımıştı. Her türlü sınıf çelişkisine rağmen, emekçi kesim bu refahtan görece payına düşeni almıştı. Ancak, 70'li yılların ilk yarısında Bretton Woods'un çöküşü, petrol krizi ve stagflasyon sonucu "refah devleti" tökezledi. "Sosyal devlet"in yükü giderek altından kalkılamayacak bir düzeye ulaşmış, sürdürülebilirliğini yitirmişti. Hayek'in, Friedman'ın, neo-liberal anlayışın yıldızı bu tarihlerde parladı. Reagan, Thatcher bu tarihlerde iktidar oldular. Dünya ekonomik düzeninde bu denli köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşeri bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece "modernite"den "post-modernite"ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunun etkileri görüldü. 24 Ocak ve 12 Eylül ertesi "post-modernite" ile birlikte "sosyal"den "kültürel"e kayılıyordu. Artık bilim çevrelerinde "sınıf" kavramı dışlanıyor, yerini "kültür kodları," etnik ve dinsel ayrışmalar alıyordu. Bu sürecin olumsuz etkileri özellikle çalışanların üzerinde görüldü. Etnik ve dinsel çatışmalar su yüzene çıkar[ılır]ken örgütlü sendikal yaşam büyük darbe yedi. Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946, emeğiyle geçinen bir "sınıf"ın doğuş öyküsünü gündeme getirerek Aydınlanma'ya olan inancımızı bir kez daha vurgulamış oluyoruz.

Zafer Toprak

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

1950 SEÇİMLERİ SONRASINDA CHP'NİN LAİKLİK İLKESİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

ÇAĞDAŞ GÖRÜCÜ

Farklı toplumsal kesimlerden üyeleri bünyesinde barındıran CHP her ne kadar temel ideolojik çizgisini "Altı Ok"la belirlese de, Tek Parti döneminde partinin çeşitli kademelerinde görev alan kimseler birbirinden son derece farklı görüşlere sahipti. 1950 seçimlerinin kaybedilmesini takiben, laikliğe ilişkin toplumun geniş kesimlerinden gelen talepler ve rahatsızlıkların bir yansıması olarak bu konuda parti içinde yaşanan görüş ayrılıkları da su yüzüne çıktı.

1931-1936 yılları arasında CHP genel sekreterliği yapan Recep Peker (solda).

SALT Arşivi.

1936-1939 yılları arasında CHP genel sekreterliği yapan Şükrü Kaya (sağda).

SALT Arşivi.

CHP'nin 1931 yılında hazırlanan programındaki altı ilkeyi temsil eden amblemi.

Tek Parti dönemi süresince Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde, Atatürk'ün 1936 yılında Genel Sekreter Recep Peker'i görevden alarak yerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'yı ataması haricinde, genel başkan ile genel sekreter arasında kayda değer bir gerilim yaşanmamıştır. Bu dönemde genel sekreter, bizzat genel başkan tarafından atanıyordu. Bu nedenle parti içinde bu iki merci arasında doğabilecek bir anlaşmazlığın bir tür çatışmaya dönüşmesi baştan imkânsız hâle gelmişti. Ne var ki CHP'nin 1950 seçimlerini kaybetmesiyle birlikte bu durum değişti. Seçim yenilgisinin ardından 29 Haziran-3 Temmuz 1950 tarihleri arasında düzenlenen CHP 8. Kurultayı'nda genel sekreterin kurultay tarafından seçilmesi esası benimsendi.

Söz konusu kurultayda bir genel başkanlık yarışı yaşanmamış, İnönü oy kullanan 488 delegenin 487'sinin oyuyla tekrar genel başkanlığa seçilmiş, kendi oyunu ise Hilmi Uran'a vermişti. Bununla beraber genel başkan seçimlerinin aksine genel sekreter seçimleri delegeler arasında tartışmalar yaşanmasına neden olacak kadar yoğun bir rekabete sahne oldu. İnönü her ne kadar seçimler öncesinde herhangi bir ismi açıkça desteklememiş olsa da, kurultay sırasındaki açıklamaları delegelerde Nihat Erim'in seçilmesinden yana olduğu izlenimini uyandırmıştı. Genel sekreterlik seçimlerinde Cemil Sait Barlas, Nihat Erim, Faik Ahmet Barutçu, Kasım Gülek, Şemsettin Günaltay, Avni Doğan ve Cevat Dursunoğlu aday olmuştu. Gizli oyla yapılan seçimde Erim 159, Günaltay 152, Gülek 117, Barlas 23, Doğan 35, (seçimlerden önce adaylıktan çekilen) Barutçu 4, (yine adaylıktan çekilmiş olan) Dursunoğlu ile (aslında adaylar arasında

Kasım Gülek, İsmet İnönü ve Nihat Erim bir arada.

bulunmayan) Saracoğlu ise 1'er oy aldı. Bunun üzerine, seçilme yeter sayısına ulaşılmadığı için yeni kabul edilen tüzüğe uygun olarak en çok oyu alan adayın genel sekreter seçileceği ikinci tur oylamasına geçildi.[1]

Oylama öncesinde Avni Doğan söz alarak oyların dağılmaması için Günaltay lehine adaylıktan çekildiğini açıkladı. Ardından Erim de ilk turda gereken oya ulaşılamamasının önemli bir eksiklik olduğunu ifade ederek adaylıktan çekildi. İkinci turda Kasım Gülek, 224 oyla CHP genel sekreterliğine seçildi. Bu turda Günaltay 214, Barlas 32, adaylıktan çekilmesine rağmen Erim 12 oy almıştı.[2] Burada dikkat çeken bir nokta, Erim'in ilk turda önemli bir oranda oy almış olmasına rağmen seçimlerden çekilmiş olmasıdır. Erim'in bu kararının İnönü tarafından telkin edilmiş olabileceğini ihtimal dâhilinde görmek gerekir.

1950 Kurultayı'nı bir gazeteci olarak bizzat takip eden Cüneyt Arcayürek'e göre, CHP'nin 1950 Kongresi'nde genç bir CHP'li ve 35'ler hareketinin[3] bir üyesi olarak genel sekreterliğe adaylığını koyan eski Adana milletvekili Kasım Gülek, yaptığı konuşmada partinin halkla kaynaşmasının sağlanması için kendisinin seçilmesi gerektiğini dile getirmiş; CHP delegeleri de eşraftan, toprak ağalarından ve illerde büyük ağırlığı olan kimselerden oluşmasına rağmen CHP'ye "yeni bir ruh aşılamanın" zamanının geldiğini sezmişti. Arcayürek, Gülek'in beklenmedik başarısını ise şöyle aktarıyordu:

> Seçimlere geçilmezden önce, Gülek bir koşu gitti. Arabasının bagajını açtı. İçinden çok daha önce bastırdığı, üzerinde adının yazılı olduğu oy pusulalarıyla hızla geri geldi. Salonun giriş kapısında durdu, her delegenin elini sıktı, hem de adı yazılı oy pusulasını dağıttı. Bu davranış etkileyici oldu, çünkü CHP gibi "kemikleşmiş" bir parti için çok değişik, yeni bir olaydı.
>
> Kasım Gülek'in Amerika'da öğrenim gördüğü yıllarda izlediği siyasal propaganda yöntemlerinden esinlenerek düzenlediği bu girişimin etkisi büyük oldu.[4]

Kurultayın ardından yeni genel sekreter partiye yeni bir dinamizm kazandırma hedefi doğrultusunda, 1 Aralık 1950'de partinin il idare kurullarına gönderdiği bir yazıyla program ve tüzükte ne tür değişiklikler yapılmasını istediklerini sordu.[5] Bu şekilde program ve tüzüğün yenilenmesi sürecine, bir bakıma İnönü'ye rağmen kendisini genel sekreterliğe taşıyan parti tabanını dâhil etmek istiyordu.

O dönem itibariyle mevcut olan 63 ilin idare kurullarından 12'si Genel Sekreterliğin bu talebine yanıt verdi. İl örgütlerinin önemli bir kısmının öneri sunmamasından olsa gerek, CHP Genel Sekreterliği 29 Mayıs 1951'de il idare kurulu başkanlıklarına tekrar bir yazı göndererek tüzük ve program konusunda görüş istedi. Bunun üzerine üç il örgütü daha Genel Sekreterliğe görüşlerini iletti.

Söz konusu yazılar incelendiğinde, parti programıyla ilgili olarak gündeme getirilen konuların başında laiklik ilkesinin geldiği görülmektedir. Bu bağlamda örneğin Bursa II İdare Kurulu tarafından 30 Ocak 1951'de Genel Sekreterliğe verilen cevapta, programda yapılması düşünülen değişikliklere ilişkin bir komisyon oluşturulduğu belirtilerek bu komisyon tarafından hazırlanan rapor iletildi.

C.H. Partisi Kurultayı dün çalışmalarını bitirdi

Partinin Genel Başkanlığına tekrar İsmet İnönü, Genel Sekreterliğe de Kasım Gülek seçildiler

Yorum

İnönü, kapanış nutkunda: "İktidarın memlekete hizmet için elinde imkânlar vardır. Memleket iktidarın bir an evvel sükûnetle ve bütün kuvvetile işe koyulmasını bekliyor„ dedi

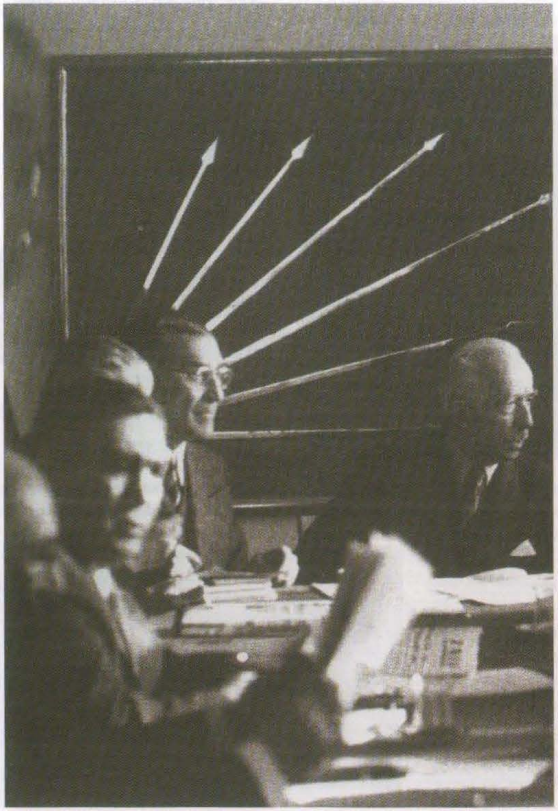
C.H.P. Kurultayında dün neler temsil edilirken

Cumhuriyet, 4 Temmuz 1950.

Raporda, Altı Ok'un mümkün olduğu kadar açık "ve her türlü tefsirlere ve tereddüde meydan vermeyecek bir sadelikle ifade edilmesi ve bilhassa devletçilik ile laikliğin çok sarih ve herhangi bir demagojiye meydan vermeyecek kuvvet ve sadeliğe kavuşturulması" gerektiği belirtilmekteydi. Bunun yanı sıra laikliğin henüz büyük halk kitleleri tarafından anlaşılmamış olduğu, partinin en kuvvetli vasıflarından biri olmasına rağmen, karşı partiler tarafından kolayca istismar edildiği dile getiriliyordu. Bu nedenle söz konusu ilkenin en basit zümrenin bile kolayca anlayabileceği kadar kısa ve açık şekilde ifade edilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.[6]

Buna benzer biçimde Bingöl II İdare Kurulu'nun 29 Ocak 1951 tarihli yazısında da parti tüzüğünde Altı Ok'un daha kolay anlaşılır bir şekilde ve teşkilatın çoğunluğunu oluşturan "köylü vatandaşları tatmin edici mahiyette bir lisan ve anlatışla" açıklanması talep ediliyordu. Bu bağlamda laikliğin ne demek olduğunun, "başka bir zihniyetle istismar edilmeyecek surette, dinde laikliğin manasının selaseti ile münasebetinin ikna edici mahiyette ve anlaşılır bir tezle" anlatılmasının mevcut politik durum bakımından çok önemli olduğu belirtilmekteydi. Bu doğrultuda da "dini politikaya alet etmekten pervası olmayan din ve ahlak düşkünlerinin" parti üyelerini bu yolla "caydırmağa savaştıkları malum bulunduğu üzere", partinin böyle yaparak bazı yerlerde cehaleti önlemeyi görev edinmesinin bir zorunluluk olduğu ileri sürülmekteydi. Bunun yanı sıra "dinin kutsiyetini kıyafette ve lisanda arayanların muhtaç oldukları reformun kaide ve düsturlarını fazilet kaynağı olan" parti programında görmelerinin zorunlu olduğu dile getirilerek, "irticaa, inkılâpların ve milli hazinelerin feci bir kayışla feda ve kurban edilmek istendiği" ifade ediliyordu.[7]

Erzurum İl İdare Kurulu tarafından 30 Ocak 1951'de gönderilen yazıda ise laiklik ilkesiyle ilgili olarak, bu "ecnebi kelimenin gerek kasten yanlış şekilde" kullanılması, "gerekse cehalet sebebiyle sui tefsire uğramış olması" nedeniyle programın söz konusu maddesine "Vicdan hürriyetini, din ve mezheplerin her türlü müdahaleden masun tutulmasını amir olan Laiklik kelimesinin dinsizlik şeklinde zan ve tefsir edilmesini Partimiz şiddetle reddeder" şeklinde bir cümlenin eklenmesi öneriliyordu.[8]

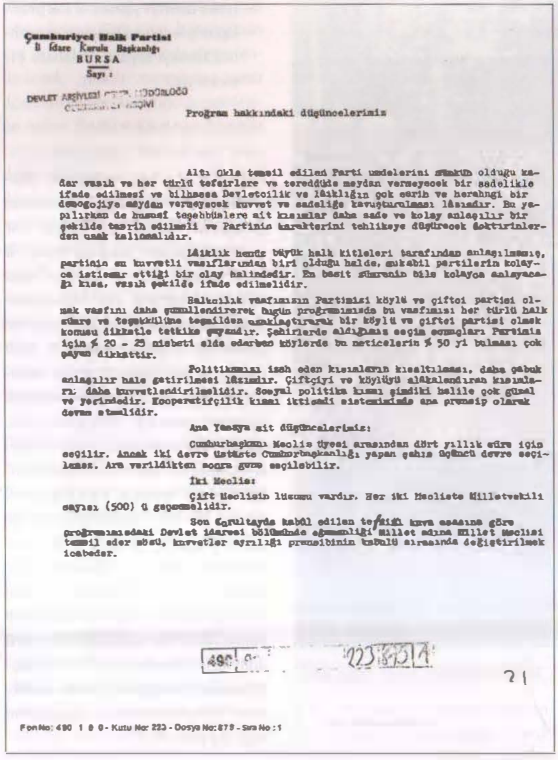

İsmet İnönü ve Kasım Gülek, CHP'nin bir toplantısında bir arada.

Cumhuriyet'in 75. Yılı. Cilt 1, 1923-1953 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s. 369.

Bunun yanı sıra aynı yazıda din derslerinin seçmeli olmasına karşı olunmadığı ifade edilmişti.[9] Aslında o dönem itibariyle seçmeli din dersleri zaten verilmekteydi. 1927'den itibaren seçmeli hale getirilen din dersleri 1931-1932 öğretim yılı başında ortaokullarda, 1935'te de ilkokullarda müfredattan tamamen çıkarılmıştı. 1935-1948 yılları arasında devlet okullarında din öğretimi yapılmamıştı.[10] Bununla beraber çok partili hayata geçilmesinin ardından din dersi meselesi yeniden gündeme gelmiş, CHP içinde de din derslerinin eğitim müfredatına alınması yönünde talepler dile getirilmeye başlamıştı. Bir yandan söz konusu talepler, diğer yandan Demokrat Parti (DP) ile yaşanan rekabette oy yitirme kaygısı zamanla CHP iktidarının bu konudaki politikasını değiştirmesine yol açtı. Genel itibariyle CHP'nin iktidarının son iki yılında (1948-1950), Tek Parti dönemindeki laiklik politikasının özüne dokunmamakla birlikte daha ılımlı bir çizgiye yöneldiğini belirtmek gerekir. Bunun sonucunda özellikle din eğitimi ve ibadet alanlarında daha geniş bir serbesti tanıyan kanuni düzenlemeler yapılmıştır.

Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığa getirilmesinden kısa bir süre sonra, 1949 yılı Ocak ayı sonlarında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan bir tamimle 15 Şubat'tan itibaren ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında haftada ikişer saat seçmeli din dersi ve-

Çumhuriyet Halk Partisi
İl İdare Kurulu Başkanlığı
BURSA
Sayı :

DEVLET ARŞİVLERİ [illegible]

Proğram hakkındaki düşüncelerimiz

Altı Okla temsil edilen Parti umdelerini sümkün olduğu kadar vasıh ve her türlü tefsirlere ve tereddüde meydan vermeyecek bir sadelikle ifade edilmesi ve bilhassa Devletcilik ve laikliğin çok esrin ve herahngi bir demogojiye meydan vermeyecek kuvvet ve sadeliğe kavuşturulması lâzımdır. Bu yapılırken de inumsaf teşebbüslere ait kısımlar daha sade ve kolay anlaşılır bir şekilde tesrih edilmeli ve Partinin karakterini tehlikeye düşürecek doktrinlerden uzak kalınmalıdır.

Laiklik henüz büyük halk kitleleri tarafından anlaşılmamış, partinin en kuvvetli vasıflarından biri olduğu halde, mukabil partilerin kolayca istismar ettiği bir olay halindedir. En basit sümrenin bile kolayca anlayacağı kısa, vasıh şekilde ifade edilmelidir.

Halkcılık vasfının Partimizi köylü ve çiftci partisi olmak vasfını daha gumullendirerek bugün proğramımızda bu vasfımızı her türlü halk sümre ve teşekkülüne teşmildeu uzaklaştırarak bir köylü ve çiftci partisi olmak konusu dikkatle tetkike şayandır. Şehirlerde aldığımız seçim sonuçları Partimiz için % 20 - 25 nisbeti elde edarken köylerde bu neticelerin % 50 yi bulması çok şayan dikkattir.

Politikamızı isah eden kısımlarda kısaltılması, daha çabuk anlaşılır hale getirilmesi lâzımdır. Çiftçiyi ve köylüyü alâkalendiren kısımları daha kuvvetlendirilmelidir. Sosyal politika kısmı şimdiki halile çok güzel ve yerindedir. Kooperatifçilik kısmı iktisadi sistemimizde ana prensip olarak devam etmelidir.

Ana Yasaya ait düşüncelerimiz:

Cumhurbaşkanı Meclis üyesi arasından dört yıllık süre için seçilir. Ancak iki devre üstüste Cumhurbaşkanlığı yapan şahıs üçüncü devre seçilemez. Ara verildikten sonra yine seçilebilir.

İki Meclis:

Çift Meclisin lüzumu vardır. Her iki Mecliste Milletvekili sayısı (500) ü geçmemelidir.

Son Kurultayda kabûl edilen teşkilât kanun esasına göre proğramımızdaki Devlet idaresi bölümünde eğemenliği Millet adına Millet Meclisi temsil eder sözü, kuvvetler ayrılığı prensibinin tatbikı sırasında değiştirilmek icabeder.

21

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 223 - Dosya No: 879 - Sıra No : 1

Bursa İl İdare Kurulu'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazı.

rileceği bildirildi. Söz konusu tamimde hiçbir öğrencinin ve öğretmenin bu dersleri okumak ve okutmak hususunda zorlanmayacağı ve derslerin sınıf geçmeyle ilgisinin olmayacağı ifade ediliyordu."

1950 seçimleri sonucunda iktidara gelen DP ise, CHP iktidarının son yıllarında benimsediği, din eğitimi ve ibadet alanlarında daha geniş bir serbesti tanıma siyasetini, toplumun geniş kesimlerinin desteğini koruma kaygısıyla daha da ileriye taşıdı. Aynı yılın Ekim ayında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, ilkokullarda verilen din dersleriyle ilgili tetkikat yapacak bir komisyon kuruldu ve bu komisyonun çalışmaları sonucunda Bakanlar Kurulu'nun da onayıyla önemli değişikliklere gidildi. Bu çerçevede ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında okutulmakta olan din dersleri için daha önce geçme ve kalma yokken, öğrenciler artık diğer derslerde olduğu gibi bu dersten de sorumlu kılındı. Bunun yanı sıra önceki uygulamada, çocuklarının din dersi görmesini isteyen velilerin bir dilekçe vermeleri gerekiyorken, yapılan değişiklikle birlikte bu sefer çocuklarına din dersi okutmak istemeyen velilerin sene başında bir dilekçeyle bunu okul idaresine bildirmesi halinde söz konusu öğrencinin ilgili derslerden ve bunların sınavlarından muaf tutulması öngörüldü.[12] Bu karar, zaten Müslüman velilerin neredeyse tamamının tercih ettiği din derslerini fiilen zorunlu hale getirdi.

Bu gelişmeler yaşanırken CHP'nin Erzurum İl İdare Kurulu'nun da bütün bu adımlara karşı olmadığını dile getirdiği görülmektedir. Bununla birlikte kurul tarafından hazırlanan yazının devamında "rastgele kimselerin vaaz kürsülerine çıkarak", İslamiyet namına İslam öncesinde mevcut olup "her dinde görüldüğü gibi avam arasında yaşayan eski iptidai dinlerin batıl telkinlerini" ve örneğin "Babil, Hint, İran, Beni-İsrail ve Firavunlar zamanlarına ait esatirin (mitolojinin) ve bu meyanda İslamiyet'in vaktiyle mücadele eylediği ve tamamıyla Cahiliyet devrine ait Fatalist telakkilerin" vazetmesinin önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Bunun için vaizlerin yeni bir sınavla mezuniyet belgesi almasının "–ve zamanı gelince de– teoloji fakültesinden mezun olmayanların bu işlere karıştırılmamaları[nın] ve teoloji fakültesinden evvel lise derecesinde bir teoloji kolejinin kurulması[nın]" gerekli olduğu ifade ediliyordu.[13]

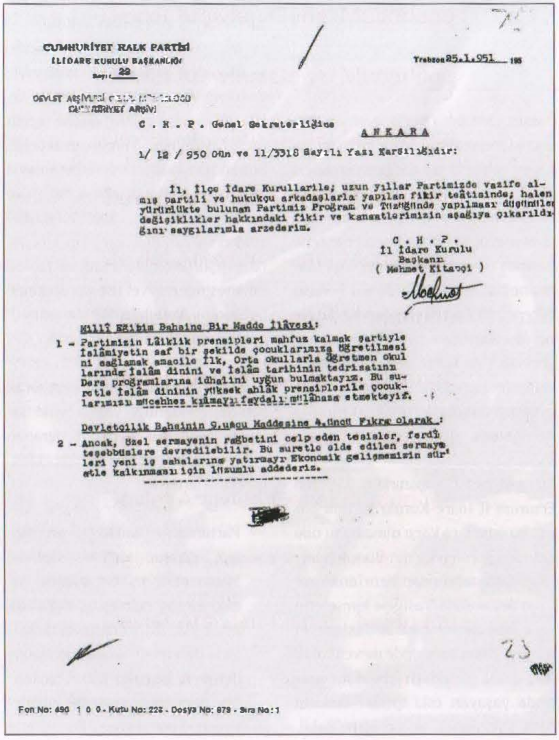
Trabzon İl İdare Kurulu da, 25 Ocak 1951'de gönderdiği yazıda yine laiklikle bağlantılı olarak, programın milli eğitim kısmına bir madde eklenmesini önermişti:

> Partimizin laiklik prensipleri mahfuz kalmak şartıyla, İslamiyet'in saf bir şekilde çocuklara öğretilmesini sağlamak amacıyla ilk[okullar], ortaokullarla öğretmen okullarında İslam dinini ve İslam tarihinin tedrisatını ders programlarına idhalini uygun bulmaktayız. Bu suretle

Celal Bayar, 1950 seçim kampanyası kapsamında Demokrat Parti'nin Bolu mitinginde konuşuyor.

Cumhuriyet'in 75 Yılı. Cilt 1, 1923-1953 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s. 330.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
İLİDARE KURULU BAŞKANLIĞI

Trabzon 25.1.951 195

Sayı: 29

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Cumhuriyet Arşivi

C . H . P . Genel Sekreterliğine

ANKARA

1/ 12 / 950 Gün ve 11/3318 Sayili Yazı Karşılığıdır:

İl, İlçe İdare Kurullarile; uzun yillar Partimizde vazife almış Partili ve hukukçu arkadaşlarla yapilan fikir teâtisinde; halen yürütmükte bulunan Partimiz Programı ve Tüzüğünde yapılması düşünülen değişiklikler hakkındaki fikir ve kanaatlerimizin aşağıya çıkarildiğini saygilarimla arzederim.

C . H . P .
İl İdare Kurulu
Başkanı
(Mehmet Kitapçı)

Milli Eğitim Bahsine Bir Madde İlâvesi:

1 - Partimizin Laiklik prensipleri mahfuz kalmak şartiyle İslâmiyetin saf bir şekilde çocuklarımıza öğretilmesini sağlamak amacile ilk, Orta okullarla Öğretmen okullarında İslâm dinini ve İslâm tarihinin tedrisatına Ders programlarına idhalini uygun bulmaktayız. Bu suretle İslâm dininin yüksek ahlâk prensiplerile çocuklarımızı mücehhez kılmayı faydalı mülâhaza etmekteyiz.

Devletçilik Bahsinin 2. uncu Maddesine 4. üncü Fikra Olarak :

2 - Ancak, Özel sermayenin rağbetini celp eden teşekküller, ferdi teşebbüslere devredilebilir. Bu suretle elde edilen sermayeleri yeni iş sahalarına yatırmayı Ekonomik gelişmemizin sür'atle kalkınmanı için lüzumlu addederiz.

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 222 - Dosya No: 878 - Sıra No: 1

Trabzon İl İdare Kurulu'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazı.

İslam dininin yüksek ahlak prensipleriyle çocuklarımızı mücehhez kılmayı faydalı mülahaza etmekteyiz.[14]

TÜRKÇE EZAN VE KURAN

CHP Genel Sekreterliği'nin Mayıs ayında il idare kurullarının görüşlerini almak için tekrar bir yazı göndermesi üzerine, Niğde İl İdare Kurulu'nun 4 Haziran 1951 tarihli cevabında da "programda inkılâplardan hiçbir suretle [edakârlık yapılmayacağı[nın] belli edilme"si istenmişti. Bununla beraber laikliğin ne olduğunun iyice izah edilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca "din adamlarının yetiştirilmesi hususunda alınacak tedbirlerin" belirtilmesi, "Atatürk inkılâpları[nın] ve din ile ilgili mevzuatın din ile münasebetleri[nin] izah" edilmesi, Kuran'ın Türkçeye çevrileceğinin, ancak Türkçe okunmasının zorunlu kılınmayacağının açıklanması talep ediliyordu.[15] Bu anlamda Tek Parti dönemi laiklik politikalarının bir başka boyutunu oluşturan İslami pratiklerin Türkçeleştirilmesi meselesine değinilmekteydi.

Aslında Kuran'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması açısından çevrilmesine genel itibariyle pek de itiraz olmadığını, satır aralarında Türkçe karşılıklarının yer aldığı çok daha eski Kuran nüshalarının zaten bulunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Kuran'ın Türkçe çevirileri hilafetin kaldırılmasından sonra sayıca artmakla birlikte öteden beri var olmuş, ancak Türkçe Kuran ile namaz kılmak ilk defa 1932'de söz konusu olmuştur. Bununla birlikte Tek Parti döneminde ibadetin Arapça yerine Türkçe Kuran'la yapılması konusunda bir kanuni yaptırım getirilmemiş, esasen Kuran'ın Arapça okunmasına müsaade edilmişti.[16] "Tanrı uludur" tekbiriyle başlayan Türkçe ezan ise ilk olarak 30 Ocak 1932'de Fatih Camii'nde Hafız Rıfat Bey tarafından okunmuştu.[17] Halk arasında bu gelişmelerden hoşnut olmayanların gösterdiği çeşitli tepkilere rağmen, ezanın Türkçe okunması uygulanmasına devam edilmişti.[18] Ezanın Türkçe

okunması kararına uymayanlar, 1941 yılına kadar Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesi kapsamında değerlendirilerek, yetkili mercilerin kamu düzenini sağlamaya yönelik emirlerine aykırı davrandıkları gerekçesiyle cezalandırılmıştı.[19] Söz konusu maddede, ilgili suçu işleyenlerin bir aya kadar hafif hapis ve elli liraya kadar hafif para cezasına çarptırılması öngörülüyordu. 2 Haziran 1941'de kabul edilen 4055 sayılı kanun değişikliğiyle 526. maddeye, Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar para cezasına çarptırılmasına ilişkin bir hüküm eklendi.[20]

DP'nin iktidara gelişinin ardından attığı ilk adımlardan biri, 526. maddedeki bu hükmün 5665 sayılı kanunla değiştirilmesiyle söz konusu yasağa son verilmesi oldu. 13 Haziran'da DP Meclis Grubu değişiklik yönünde karar aldı.[21] Meclisin 16 Haziran'daki oturumunda CHP'liler de dâhil olmak üzere hiçbir milletvekili kanun tasarısı aleyhinde söz almadı. Sonuç olarak görüşmelerin ardından söz konusu değişiklik aynı gün Meclis tarafından kabul edildi.[22]

Tek Parti döneminde Türkçe Kuran ile ibadet edilmesini zorunlu kılan bir düzenleme yapılmamış, çok partili hayata geçilmesinin ardından CHP iktidarının son yıllarında laiklik uygulamaları açısından Tek Parti dönemine nazaran daha ılımlı bir tutum takınılmış olmasına rağmen Niğde İl İdare Kurulu'nun yazısında

İlk türkçe ezan
Dün Fatih'te okundu

Ezan Fatih meydanını dolduran halk tarafından alâka ile dinlendi

Hafız Rifat Bey Fatih camiinde türkçe ezan okurken

Dün iki camide de Türkçe Kur'an okundu

İlk Türkçe ezan Fatih Camii'nde Hafız Rıfat Bey tarafından okundu.

Cumhuriyet, 31 Ocak 1932

Kuran'ın Türkçe okunması konusunda zorlama yapılmayacağının açıklanmasını istemesi dikkat çekicidir. Üstelik Arapça ezan yasağı da bir sene kadar önce CHP'lilerin de desteğiyle kaldırılmıştır. Görünen o ki, Tek Parti döneminde ibadete ilişkin öğelerin Türkçeleştirilmesi siyaseti nedeniyle CHP örgütü hâlâ kimi seçmenleri kendine çekmekte güçlük yaşıyordu. Bu nedenle Niğde İl İdare Kurulu'ndan gönderilen raporda, bir yandan iktidara gelinmesi halinde bu konuda yeniden çaba sarf edilse bile herhangi bir zorlamaya ve yasağa başvurulmayacağının önceden ilan edilmesi önerilirken, diğer yandan laiklikten ödün vermeden bu ilkenin kitlelere daha iyi anlatılmasının gerekli olduğu vurgulanmaktaydı.

Genel Sekreterliğe iletilen İl İdare Kurulu raporları arasında, laiklik ilkesiyle ilgili olarak, yukarıda değinilen ve yapıcı eleştiriler içeren raporların yanında çok daha radikal öneriler getirenler de vardı. Siirt İl İdare Kurulu'nun 18 Aralık 1950 tarihli yazısı bunlardan biriydi:

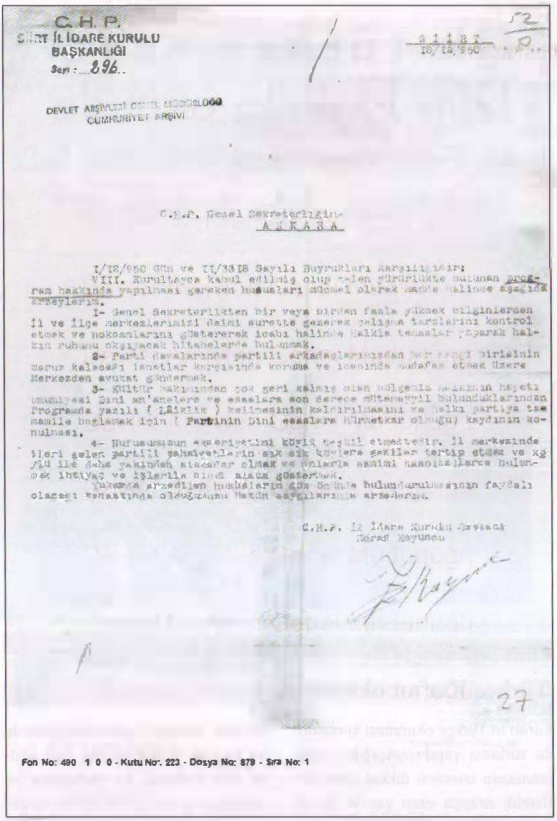
> Kültür bakımından çok geri kalmış olan bölgemiz halkının heyeti umumiyesi dini ananelere ve esaslara son derece mütemeyyil bulunduklarından programda yazılı "laiklik" kelimesinin kaldırılması ve halkı partiye tamamıyla bağlamak için "Partinin dini esaslara hürmetkâr" olduğu kaydının konulması...[23]

1932 yılında Süleymaniye Camii'nde Türkçe Kuran okunuyor.

Cumhuriyet'in 75. Yılı. Cilt 1. 1923-1953 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s. 122.

Siirt İl İdare Kurulu'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazı.

C.H.P.
SİİRT İL İDARE KURULU
BAŞKANLIĞI
Sayı : 896.

10, 12, 950

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Genel Sekreterliğine
ANKARA

I/12/950 Gün ve 11/3318 Sayılı Buyrukları Karşılığıdır:
VIII. Kurultayca kabul edilmiş olup şeleen yürürlükte bulunan program hakkında yapılması gereken hususları mühmel olarak madde maddeye açıklayınız.

1- Genel Sekreterlikten bir veya birden fazla yüksek bilginlerden il ve ilçe merkezlerimizi daimi surette gezerek çalışma tarzlarını kontrol etmek ve noksanlarını göstererek icabı halinde halkla temaslar yaparak halkın ruhunu okşayacak bilgilendirme bulunmak.

2- Parti (esaslarında partili arkadaşlarımızdan her hangi birisinin uzun kalacağı işlerinde görevine ve işinden mahrum etmek üzere Merkezden avukat göndermek.

3- Kültür bakımından çok geri kalmış olan bölgeler için bir heyeti umumiyesi dini esaslara son derece hürmetkarlı bulunduklarından (Programda yazılı (Laiklik) bulunmasının kaldırılmasını ve halkı partiye temasla bağlamak için (Partinin dini esaslara hürmetkar olduğu) kaydının konulması.

4- Muhtarlıkların vazifelerini köylü çeşitli etmektedir. İl merkezinde ilçeleri gelen partili bakanlıkların sık sık köylere gezileler tertip etmek ve köylü ile daha yakından alakadar olmak ve onlarla samimi münasebetlere bulunmak ihtiyaç ve işlerile dindi alaka göstermek.

Yukarıya arzedilen hususların göz önünde bulundurulmasının faydalı olacağı kanaatında olduğumdan hakim kaydılarının arzederim.

C.H.P. İl İdare Kurulu Başkanı
Naraf Kayhan

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 223 - Dosya No: 879 - Sıra No: 1

Çankırı İl İdare Kurulu tarafından 11 Ocak 1951'de gönderilen yazıda da aynı öneri yer almıştı. Bu doğrultuda "programdaki laiklik kaydının, halk arasındaki anlayış şekline göre bunun tamamen kaldırılması ve yerine din esaslarına hürmetkâr kalınacağına dair bir kaydın konması" isteniyordu.[24]

Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus, "dini esaslara hürmetkâr olmak" gibi bir ifadenin, bizzat CHP iktidarı tarafından cumhuriyet tarihinin ilk çok partili sistem deneyiminin sona erdirilmesinin temel gerekçesi yapılmış olmasıdır. Nitekim 17 Kasım 1924 tarihinde Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen simalarından Kazım (Karabekir) Paşa, Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) Beyler ile Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın öncülüğünde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programının 6. maddesinde "Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır" ifadesi yer almaktaydı.[25] 13 Şubat 1925'te ülkenin doğusunda patlak veren Şeyh Sait İsyanı üzerine 4 Mart'ta çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu çerçevesinde 3 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın hükümet tarafından kapatılması, söz konusu maddeye dayandırılmıştı. Kapatmaya ilişkin hükümet kararnamesinde, programın 6. maddesinin dinin siyasete alet edilmesi olarak değerlendirildiği belirtiliyordu.[26] Bu hadiseden 25-26 yıl kadar sonra ise, artık muhalefette olan CHP örgütü içinde, aynı ifadenin benimsenmesine yönünde istekler dillendirilecekti.

Cumhuriyet, 8 Şubat 1949.

Atatürk devrine aid önemli bir tartışma

O devrin en tanınmış bir siması diğerinin iddialarını şaka sayıyor

Türkçe ezanla Atatürkün alâkası bulunmadığını söyliyen Hikmet Bayura karşı Falih Rıfkı Atay: «Ezanın türkçeye çevrilmesinde Atatürk bizzat çalışmıştı» diyor

«Atatürk aş iken hiç kimse nüfuz kullanarak zengin olmamış. İş Bankasından kendisine bir günde bir milyon 38 bin lira komisyon ödenen biri Atatürk öldüğü vakit bu paraları yemiş de bitirmişti bile...»

SONUÇ

Görüldüğü üzere, parti örgütlerinin Genel Sekreterliğe ilettiği öneri ve talepler dikkate alındığında, laiklik açısından birbirinden farklı görüşler söz konusudur. Bir yanda birçok örgüt tarafından laiklik ilkesinin olduğu gibi korunması, ancak vatandaşlara daha iyi anlatılması gerektiği savunulurken, diğer yanda bazı örneklerde açıkça bu ilkenin parti programından çıkarılması önerilmektedir.

Bilindiği gibi, kuruluşundan itibaren CHP içinde, başta askeri ve sivil bürokrasi, aydınlar, tüccarlar, büyük toprak sahipleri ve taşra eşrafı olmak üzere farklı toplumsal kesimlerden gelen kişiler yer almıştır. Her ne kadar "Altı Ok", CHP'nin temel ideolojik çizgisini belirlese de, bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak, Tek Parti döneminde partinin çeşitli kademelerinde görev alan kimselerin birbirinden son derece farklı görüşlere sahip olabildikleri görülmektedir.

Söz konusu durum, çok partili hayata geçilmesinin ardından değişmediği gibi, daha da görünür bir hale gelmiş, bunun sonucunda 1946-1950 döneminde laikliğe ilişkin uygulamalar CHP içinde tartışmalara neden olmuştur. 1950 seçimlerinin kaybedilmesi ve kısa bir süre sonra İnönü'nün arzusu hilafına Gülek'in genel sekreter seçilmesi ve bütün bu süreçte parti örgütünün Tek Parti döneminde görülmemiş oranda önem kazanmasıyla birlikte, laikliğe

ilişkin toplumun geniş kesimlerinden gelen talepler ve rahatsızlıkların bir yansıması olarak bu konuda parti içinde yaşanan görüş ayrılıkları tamamen su yüzüne çıkmıştır.

Bütün bunlara rağmen partı üzerindeki denetimi kısmen zayıflamış olsa da İnönü ve onun yakınında yer alan dar bir çevre, muhalefete geçilmesinin ardından tıpkı daha önce olduğu gibi, genel itibariyle partinin politik çizgisini belirmeye devam etmiştir. Bunun yanı sıra muhalefetteki ilk yıllarında CHP örgütünde laiklik ilkesinden tamamen vazgeçme eğilimi bu yöndeki kimi önerilere rağmen sınırlı kalmıştır. Son kertede 1950'ler süresince gerek DP gerek CHP içinde zaman zaman gündeme gelen bu tür talepler, partilerin genel merkezlerinde karşılık bulmamıştır. Bununla beraber her iki partinin taşrada destek kazanmak için zaman zaman dini öğeleri kullanmaktan çekinmemiş olduğunu da belirtmek gerekir.

ZAFER
DEMOKRASİNİNDİR

Çarşamba 14 HAZİRAN 1950

Amerikalıların en bariz kusurları

D. P. Meclis Grupunun dünkü toplantısında

Ezan üzerindeki tahdit kaldırıldı

Başbakan'ın idarî değişikliklere ait Meclis Grupunda yaptığı konuşma

"Kanuni yollardan saparak millete hürriyet havasını teneffüs ettirmeyen valileri lâyık oldukları şekilde tecziye etmek hükümetin başlıca vazifesidir,,

Valiler arasında nakiller

İkinci liste de dün akşam çıktı

Başbakanın "Zafer"e beyanatı

Adnan Menderesin muhalefete cevabı

Zafer, 14 Haziran 1950.

ÇAĞDAŞ GÖRÜCÜ
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
NAZİLLİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ

DİPNOTLAR

1 "C.H. Partisi Kurultayı dün çalışmalarını bitirdi", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1950, s. 1, 3.
2 Agm, s. 3.
3 Çokpartili hayata geçilmesi ve Demokrat Parti'nin ciddi bir rakip olarak ortaya çıkışı, zamanla CHP içinde bölünmelere yol açmıştır. Muhalefetle herhangi bir uzlaşıyı düşünmeyen ve otoriter yönetim alışkanlarından kurtulamamış, başını Başbakan Recep Peker'in çektiği "muhafazakâr" CHP'liler ile daha çok gençlerden oluşan ve partinin hem düşünce hem de örgüt yapısında değişikliğe gidilmesi gerekliğine inanan "ilimliler" ayrışmıştır. Bu iki hizip arasındaki anlaşmazlık, 26 Ağustos 1947'de yapılan CHP Meclis Grubu toplantısında su yüzüne çıkmıştır. Toplantıda kendisine yöneltilen eleştiriler üzerine Peker, Meclis Grubu'ndan güvenoyu istemiştir. Aralarında Nihat Erim, Kasım Gülek, İsmail Rüştü Aksal, Hamdullah Subhi Tanrıöver, Ali Fuat Cebesoy'un da bulunduğu 35 milletvekilinin hükümet aleyhinde oy kullanmasının yarattığı bunalım, 9 Eylül 1947'de Peker hükümetinin istifasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte 35'ler olarak adlandırılan bu hizip, İnönü tarafından Peker'e karşı desteklenmiştir. CHP'nin muhalefete geçmesinden sonra partinin önemli sözcüleri 35'ler içinden çıkmışır. Bkz. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), s. 79; Alper Sedat Aslandaş, Baskın Biçakçı, *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s. 184; Murat Koraltürk, "Sivas Kongresi'nden 12 Eylül 1980'e CHP Kronolojisi", *Tarih ve Toplum* Özel Sayı 24/141 (Eylül 1995), s. 48.
4 Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıkhyor-1: Demokratinin İlk Yılları 1947-1951* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1983), s. 206-207.
5 "CHP Tüzük ve Programında yapılması istenilen değişiklikler hakkında il idare kurullarından görüş sorulması", Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi İBCA CHPK): 490.1.0.0/11.57.21 Söz konusu yazıda CHP Genel Sekreterliği, 1951 Ocak'ayı sonuna kadar il idare kurullarının program ve tüzüğe ilişkin önerilerinin bildirilmesini istemektedir
6 "CHP Program ve Tüzüğünde Yapılacak Değişiklikler", BCA CHPK: 490.1.0.0/223.879.1
7 Agb.
8 Agb.
9 Agb.
10 Gotthard Jäschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, çev. Hayrullah Örs (Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972), s. 82-83.
11 Age, s. 89-90.
12 "Din dersleri mecburi olacak", *Milliyet*, 4 Kasım 1950, s. 1; "Din dersleri talbikatı", *Milliyet*, 5 Kasım 1950, s. 5; "Din dersleri mecburi olacak", *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1950, s. 1, 3.
13 "CHP Program ve Tüzüğünde Yapılacak Değişiklikler"
14 Agb.
15 Agb.
16 Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Cumhurbaşkanlığı Orkestrası'nın eski yöneticisi Hafız Yaşar (Okur) Bey, 22 Ocak 1932'de İstanbul'da Yerebatan Camii'nde Yasin suresini önce Arapça, sonra Türkçe okumuş, 29 Ocak'ta bu deneme birçok büyük camide tekrarlanmıştır. Bkz. Jäschke, age, s. 47-48; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005) s. 231 dipnot 85
17 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 163. 3 Şubat 1932'de Kadir Gecesi'nde Ayasofya Camii'nde büyük bir dini tören yapılmış, 30 hafız tarafından önce mevlit, ardından birçok sure ve Ramazan ayı hakkında bir kaside Türkçe olarak okunmuş ve tören Türkiye Cumhuriyeti için bir dua ile sona ermiştir Bkz. Jäschke, age, s. 48.
18 Bu bağlamda 26 Eylül 1932'de ilgili bütün görevlilerin bu konuda hazırlık yapmasını sağlamak üzere Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından Türkçe ezan metnini içeren bir de tamim yayınlanmıştır. Bununla beraber ezanın Türkçe okunmasına yönelik ilk geniş kapsamlı tepki 1 Şubat 1933'te Bursa'da ortaya çıkmıştır. Arapça ezan okuyan bir kimsenin polis tarafından karakola götürülmek istenmesine tepki gösteren kalabalık bir kule önce Evkaf Müdürlüğü'ne ardından Valiliğe yürümüştür Bu gelişme üzerine gezisini yarıda keserek Bursa'ya gelen Mustafa Kemal Paşa bu meseleyle bizzat ilgilenmiştir Bursa müftüsü, savcısı ve sulh hâkimi görevden el çektirilmiş, bu hadiseye karışan on dokuz kişi, Çorum Ceza Mahkemesi'nde bir yıl süren yargılamanın sonunda ağır hapis ve sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bkz. Halis Ayhan ve Mustafa Uzun, "Ezanın Türkçeleştirilmesi", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), s. 39-40. Bu gelişmenin ardından Diyanet İşleri Reisliği tarafından 6 Mart 1933 te yayımlanan bir tamimle, "Türkçe ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça salât ve selâm okunak ahenksiz" olacağı gerekçesiyle salanın da Türkçe okunmasının kararlaştırıldığı belirtilerek, üç farklı Türkçe sala şekli müftülüklere gönderilmiştir Bu üç farklı şekilden hangisinin kullanılacağı, müftülüklerin tercihine bırakılmışır. Bkz. Jäschke, age, s. 45-46; Osman İnuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 5, (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977), s. 1942-1943.
19 Ayhan ve Uzun, agm, s. 40.
20 *Türk Ceza Kanunu*, Resmi Gazete ile neşir ve ilanı: 13 Mart 1926, Sayı: 320; *Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun*, Resmi Gazete ile neşir ve ilanı; 6 Haziran 1941, Sayı: 4827.
21 Jäschke, age, s. 46-47.
22 CHP Grubu adına söz alan Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüpoğlu, Cumhuriyet'in kurulmasının ardından CHP'nin bir "milli devlet ve milli şuur politikası" takip emliğini bu politikanın icabı olarak ezanın bir dil ve milli şuur meselesi olarak telakki edildiğini, milli devlet politikasının her yerde Türkçe konuşulmasını gerektirdiğini, bu bakımdan ibadete çağrının da öz dilde yapılmasını tercih ettiklerini ancak ezan konusunda bir politik tartışma açmaktan yana olmadıklarını ifade etmiştir, Eyüpoğlu "milli şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek" Arapça ezanın ceza konusu olmaktan çıkarılmasına parti olarak aleyhtar olmayacaklarını açıklamıştır. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: IX, Cilt: 1, 16 Haziran 1950, s. 181-186.
23 "CHP Program ve Tüzüğünde Yapılacak Değişiklikler".
24 Agb
25 Tunçay, age, s. 387.
26 Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 130-131.

MİMAR MUALLA EYÜBOĞLU ANHEGGER: MESLEK VE YAŞAM ÖYKÜSÜ ÜZERİNE NOTLAR

NEŞE GURALLAR

Bu yazı, bir yandan 1940-50'lerin az sayıdaki kadın mimarlarından biri olarak Mualla Eyüboğlu'nu tanımaya çalışırken, diğer yandan da yıldız/yaratıcı mimar rolüne karşın, toplumsal sorumluluğun mimarlık mesleki pratiği içinde nasıl şekillendiğini ve erken cumhuriyet döneminin bir kadın mimar figüründe nasıl vücut bulduğunu anlamak için bazı notlar derlemeye çalışıyor. Bu tartışma içinde Mualla Eyüboğlu Anhegger'i yalnızca bir mimar olarak görmekle yetinmeyecek, onu tanımayı da deneyeceğiz.

Mimar Mualla Eyüboğlu Anhegger 1919 yılında dünyaya geldi. 1942 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun oldu. O yıl onunla birlikte Akademi'den mezun olan kadın mimarların sayısı dörttü.

Mualla Eyüboğlu meslek yaşamı boyunca, bugün kadın ya da erkek her mimarın erişme imkânı bulamayacağı, her biri ayrı birer uzmanlık başlığı olan farklı faaliyet alanlarında görev aldı: Köy enstitüleri ile tasarım ve uygulama, arkeolojik kazılarda eserlerin çizimi, Yayladağı ve Eceabat imar planları, Topkapı Sarayı Harem Dairesi de içlerinde olmak üzere onlarca önemli eski eser ve anıtın restorasyonu ve korunması... Böylesine yoğun geçen bir mesleki etkinliğin mimarlık camiası tarafından yeterince tanındığı ise pek söylenemez. Mualla Eyüboğlu ismine ancak erken cumhuriyet dönemi mimarlık tarihi üzerine çalışan az sayıda akademisyen aşinadır. Bu isim genellikle köy enstitüleri ile ilgili mimari araştırmalarda[1] ve kadın mimarlarla ilgili çalışmalarda,[2] çoğunlukla da satır arasında geçer. Eyüboğlu 2008 yılında, ölümünden bir yıl önce, Mimarlar Odası Ulusal Mimarlık Ödülleri çerçevesinde, mesleğe katkı dalında jüri özel ödülü aldı. Bu ödül tanınmasına bir ölçüde katkı sağlamış olsa da, çok bilinen bir isim olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle öncelikle Mualla Eyüboğlu'nun bunca üretkenliğine karşın neden az tanındığı sorusunu açmak önemlidir. Neden az tanıdığımızı tartışırken onu tanımaya da başlayacağız ve yazıya, Eyüboğlu'nun köy enstitülerinde yaptığı çalışmalarla devam edeceğiz.

MUALLA EYÜBOĞLU NEDEN AZ TANINIYOR?

Mualla Eyüboğlu'nun hak ettiğince tanınıyor olmamasının sebeplerinden ilki, mimarlık tarihyazımında biyografi çalışmalarının henüz gelişmekte olmasıdır. Vedat Tek, Kemalettin, Seyfi Arkan, Zeki Sayar gibi mimarlar hakkında hazırlanan biyografiler son on yılda şekillendi. Henüz biyografisi yazılmayan Mualla Eyüboğlu hakkında ancak yakın zamanda (17 Nisan 2015'te) Mimarlar Derneği 1927'de Figen Kıvılcım Çorakbaş ve Ayşe Deniz Bulut tarafından "Köy Enstitülerinin Kentli Mimarı" başlıklı bir sunuş yapıldı.[3]

Meslek yaşamının ilk yıllarında köy enstitülerinde görev almış olması ise bir yanıyla Eyüboğlu'nun tanınırlığına katkı sağlamakla birlikte, bir yanıyla da bunu geciktirmiş gibidir. Zira onun meslek yaşamının başlarında önemli yer tutan köy enstitülerinin mimarisi uzun yıllar fazla dikkat çekmemiştir. Bunun nedeni, mimarlık tarihyazımının çoğunlukla kent içinde yer alan önemli yapıları konu edinmesi, köy enstitülerinin mütevazı kırsal yapılarına yönelik ilginin ancak son yıllarda gelişmesidir. Bu durum, erken cumhuriyet dönemi kurumlarına gösterilen ilginin artmasının yanı sıra, dönemin köy politikalarının yeniden tartışılmaya başlamasıyla da ilişkilidir. Yalnızca erken cumhuriyet döneminin ve kurumlarının tartışılmasının ötesine geçilip, mimarın toplumsal sorumluluğunun üzerinde durulması, bu ilginin daha da artmasını beraberinde getirecektir.

Mimarlık tarihyazımı yaratıcı/yıldız mimar kültüne hizmet etmekten ve üsluplara, ekollere odaklanmaktan uzaklaşmaktadır; yapılan işlerin büyüklükleri, çarpıcılıkları, tarihyazımının ana konusu olmaktan çıkmakta, bunun yerine toplumsal faydayı gözeten, alçakgönüllü ürünler mimarlık gündeminde daha fazla yer almaya

başlamaktadır. Bu yönelim mimarlık tarihyazımında eleştirel söylemin geliştirdiği kanallar aracılığıyla ortaya çıkar. Politik ya da ekonomik gücün temsili olan yapılara yönelik eleştirel söylem, alçakgönüllü yapıların güncel tasarımlarına olan ilgiyi artırdığı gibi bu yapıların tarihsel örneklerine de yer açmaya başlamıştır. Mimarlık mesleki pratiği içinde de bu yönelimin yeniden değer kazanmasının bir örneği, toplumsal projeleri ve konutlarıyla dikkat çeken Şilili mimar Alejandro Aravena'nın son Pritzker Ödülü'nü kazanmasıdır.

Mualla Eyüboğlu da bir yıldız/yaratıcı mimar olmaktan öte köy enstitülerine harcadığı emekle anılmayı hak eder. Onu bu yapılara yönlendiren, ağabeyi yazar Sabahattin Eyüboğlu'dur. Sabahattin Eyüboğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığı'ndaki görevi nedeniyle kız kardeşinin köy enstitülerinde yer almasına aracı olmakla kalmadığı tahmin edilebilir. Hem Sabahattin Eyüboğlu'nun hem de diğer ağabeyi şair ve ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Mualla Eyüboğlu üzerinde önemli etkileri olmalıdır. Özellikle Sabahattin Eyüboğlu'nun etkilerini her iki kardeşin mektuplaşmalarından izlemek mümkündür.

Sabahattin Eyüboğlu'nun mimarlığın gücün inşasına sağladığı katkıya karşı eleştirel bir tavrı vardı. Bugün mimarlığın iktidarın gösterişli bir simgesi olmasına karşı artan tepkiyi, yıllar önce Mualla Hanım'a yazdığı bir mektupta da izleyebiliyoruz.[4] Bu mektup, iki kardeşin hayatlarının önemli bir bölümünün ve köy enstitüleri serüveninin özeti olduğu kadar, yaşadıkları sarsıcı tecrübenin de gerçekçi bir muhasebesiydi. Mektubun tamamı son derece etkileyici olsa da, burada yalnızca mimarlıkla ilişkili kısa bir bölümünü alacağız; çünkü Sabahattin Eyüboğlu'nun yazdıkları aslında tam da sözünü ettiğimiz eleştirel mimarlık söyleminin bir örneğiydi:

> Geçen gün kahvede bir miymar bak ne dedi:
> Bazen utanıyorum mesleğimden
> Çok defa yaptığımız iş
> Rahat etmeyesileri rahat ettirmek
> Yapmak değil belki yıkmak gerek
> Sağa dön para, sola dön para
> Büyük evler yaptık küçük adamlara
> İşte dedim bizde çalışacak miymar
> O gün bugündür çırkın geliyor bana güzel saraylar
> En güzelinden dahi nefret
> Nihayet gösteriştен ibaret
> Evsiz barksız insanlara inat

Mualla Eyüboğlu, Galata'da Doğan Apartmanı'ndaki evinde.

Fotoğraf: Mustafa Turgut.

Mualla Eyüboğlu, meslekteki ilk yıllarını ağabeyinin eleştirdiği "güzel saraylar"ı inşa etmek yerine "evsiz barksız" köy çocuklarına barınaklar ve okullar yaparak geçirdi. Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde hem öğretmen olarak görev aldı, hem de köy enstitülerinin inşasında tüm

Anadolu'da emek harcadı. Köy enstitülerinden uzaklaştırıldıktan sonra da tasarım ve uygulama alanında değil —yanı yine "rahat etmeyesileri rahat ettiren" "güzel saraylar"ın inşasında değil— eski eserlerin korunmasında görev üstlendi. Aslında bunun yalnızca bilinçli bir tercih olmayıp, aynı zamanda hayatın akışı

gereği şekillendiği tahmin edilebilir. Kadın mimarlar, toplumsal görevleri üstlenme noktasında daha fazla rol oynamaktadır.

Mualla Eyüboğlu kendisiyle yapılan bir sözlü tarih görüşmesinde, tasarladığı projelerin uygulanmasında yaşadığı sıkıntılardan, projelerinin tasarlandığı gibi uygulanması için vermesi gereken mücadelenin güçlüklerinden, sosyal ve ekonomik gelişmenin olmadığı yerde "güzel bir mimari eser" yaratmanın imkânsızlığından bahsediyordu.[5] Akademi'de hocası olan Sedat Hakkı Eldem'e yönelttiği, oldukça sert nitelikteki tüm eleştirilere rağmen, onun tasarımlarını olduğu gibi uygulatma becerisini takdir etmişti. Bu zorlu "çekişmeyi" ise kendisinin göze alamadığı anlaşılıyor. Anadolu'da yaz kış çalışan, zehirli sıtma atlatan, doğanın içinde tek başına çadırlarda sabahlayan ve yaşadığı her türlü zorluk ve beladan kurtulup hayatta kalmayı başaran bu kadının, inşa etmenin zorluklarından çekinmesini anlamak mümkündür, çünkü karşısında doğa değil insan vardır. Eyüboğlu, inşa ettirmeyle ilgili bu zorlukların ve eski eserlere duyduğu hayranlığın onu "Ne kurtarırsam kârdır" sonucuna götürdüğünü ve "yeni yapmaya lüzum" görmediğini söylüyordu. Bu doğrultuda köy enstitülerinden sonra kariyeri yine yıldız/tasarımcı mimar olarak değil, korumacı olarak gelişecekti. Ağabeyinin nefret ettiği, evsiz barksızlara inat gibi yapılmış küçük adamlara büyük evler, kısacası güzel saraylar inşası yerine eski eserleri koruma görevi üstlenecekti.

Bu yalnızca Mualla Eyüboğlu'na özgü bir durum da değildir. İlk kadın mimarlarımızla ilgili bir araştırma erken cumhuriyet döneminde kadınların meslek pratiğinde memuriyet hayatını tercih ettiklerine, çok sayıda koruma projesinde görev aldıklarına işaret etmektedir.[6] Böylelikle yıldız/tasarımcı mimarlık daha çok erkeklerin ihtisas alanı olurken, kadın mimarların daha çok kamu yararına dönük emek harcadığı bir ortam şekillenmektedir.

Mualla Eyüboğlu'nun 1952-1983 yılları arasında otuz yılı aşkın bir süre boyunca koruma ve restorasyon alanında yürüttüğü çalışmalar köy enstitülerine harcadığı emekten hem çok daha uzun süreli oldu, hem de mesleğinin olgunluk yıllarını içine aldı. Eyüboğlu, Edirne'de Selimiye Arastası, Gazi Mihal Hamamı, Üç Şerefeli Cami, Eski Cami; Kayseri'de Kayseri Kalesi, Hunat Hatun Camii ve Külliyesi; Sivas'ta Buruciye Medresesi; Antakya'da Mozaik Müzesi; Mardin'de Zinciriye Medresesi; Trabzon'da Trabzon Kalesi gibi çok sayıda eserin korunması ve restorasyonunda görev aldı. Yalnızca İstanbul'da, Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi, Bakırköy Siyavuşpaşa Köşkü, Emirgan Şerifler Yalısı Selamlığı, Sultan İbrahim Türbesi, Süleymaniye Arastası, Süleymaniye Tabhane Binası, Ebufadıl Medresesi, Ayasofya Haziresi'nde III. Mehmed Türbesi, Ayasofya Şadırvanı ve Kütüphane, Topkapı Sarayı'nda Has Ahır ve Mutfaklar, Rumeli Hisarı ve Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nin restorasyonunu yürüttü.[7] Gerçekleştirdiği koruma çalışmaları erken cumhuriyet döneminin eski eser ve koruma politikalarını ortaya koyabilecek sayıdadır. Bu kadar çok esere katkı sağlamış olmasına rağmen Mualla Eyüboğlu ile ilgili koruma ve restorasyon alanında yapılmış bir araştırmaya dahi rastlamak zordur.

Mualla Eyüboğlu'nun az bilinirliği yayın dünyasında fazla yer almamasıyla da ilişkili görülebilir. Eyüboğlu, mektup yazmaya da, akademik metin yazmaya da vakit ayırmadığını ifade ediyordu. Yaptığı koruma çalışmaları sırasında çok sayıda konferans vermiş olmasına rağmen bunları yayına dönüştürmemişti. Türkolog eşi Robert Anhegger'e, asistan olarak görev yaptığı Celal Esat Arseven'e ve Profesör Gabriel'e yayınlarında yardımcı oldu, ancak kendi çalışmalarını yayımlamadı. Bu kuşakların yazı konusundaki çekingenliklerine bizim kuşağımız bile şahit olmuştur.[8] Mualla Eyüboğlu'nun da Topkapı Sarayı'nı konu alan yalnızca bir kitabı vardır.[9]

Mualla Eyüboğlu çalışmalarını kendi yayınlamadığı gibi Köy Enstitülerinin projelerinin de mimarlık dergilerinde yayımlandığına rastlamıyoruz. Münevver Belen, Leman Tomsu gibi ilk kuşak kadın mimarlar *Arkitekt*'te yayımlanan projeleriyle tanınır hale geldi. Ancak Mualla Eyüboğlu bu isimler gibi projeleriyle *Arkitekt*'te konu olmadı. Bir yıl içinde 12 yarışma açan ve bunları sonuçlandıran köy enstitülerinin, güncel yarışmaları yayımlamaya gayret eden bu dergide yarışma haberleri dışında yer bulmamış olmasını da açıklamak zor. Oysa *Arkitekt*'in köy konusuna hassasiyet gösterdiğini ve 1930'lu yıllarda muhtelif köy projelerini yayımladığını biliyoruz.[10] Cumhuriyetin köycülük politikasını destekleyen, kentten ziyade bir mimarlık dergisinden bek-

lenemeyecek kadar köy taraftarlığı yapmış bir derginin sayfalarında köy enstitüleri birkaç duyurudan öte yer alalamadı. 1940-1943 yıllarında yapılan bu yarışmalardan sonra, ikı enstitünün tasarımını Mualla Eyüboğlu gerçekleştirdi ve yarışma projelerinde olduğu gibi bu projeler de hem onun yayın konusundaki ilgisizliği hem de *Arkitekt*'in köy enstitülerine gösterdiği ilgisizlik sonucunda, dönemin en önemli mimarlık dergisinde yer almadı.

Mualla Eyüboğlu'nun mimarlık çevreleri tarafından az tanınır olmasının bir diğer nedeni ise yayın hayatına uzak olduğu kadar mimarlık camiasına da uzak olması olabilir. En yakın sınıf arkadaşı Harika Söylemezoğlu ile dostluğu ömür boyu sürdü, ancak sosyal çevresi ağırlıkla ağabeylerinin ilişkileri üzerinden gelişti. Mimarlık camiasından çok dönemin edebiyat ve sanat çevresiyle yakınlıkları oldu. Daha çocukluğunda baba evi Yahya Kemal, Necip Fazıl Kısakürek gibi önemli isimleri bir arada ağırlamıştı. Ağabeyleri vasıtasıyla bu entelektüel ortam ve ilişkiler devam etti. Dönemin pek çok önemli ismini çoğunlukla yakından (en kötü ihtimalle de uzaktan) tanıyordu. Cevat Şakir, Azra Erhat, Halet Çambel, Orhan Veli Kanık, Nâzım Hikmet, Yaşar Kemal, Âşık Veysel, Ruhi Su, Mina Urgan hayat öyküsünde mutlaka bir şekilde yer alan isimlerdi. 1942-1952 yılları arasında süren köy enstitüleri çalışmalarının, yoğun ve yorucu Anadolu programının onu mimarlık çevresinden daha uzak tuttuğu ama sanat ve edebiyat çevresiyle ilişkilendirdiği görülebilir. Bir taraftan köy enstitüleri, diğer taraftan ağabeyi Sabahattin Eyüboğlu'nun Ankara'daki ve daha sonra Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun da İstanbul'daki ev ve atölyeleri bu ilişkilerin yoğrulduğu mekânlar halini almıştı.

Eyüboğlu, köy enstitüleri dönemi kapanıp Akademi'ye asistan olarak tayin edildiğinde Akademi'nin sosyal çevresinden komünistlikle suçlanarak dışlandığını da anlatır; dolayısıyla ağabeylerinin ilişkileriyle gelişen sosyal çevresinin bu ilişkilerle devam ettiği, mimarlık ortamından kısmen uzak kaldığı anlaşılmaktadır.

1952 yılından sonra NATO binası olarak kullanılan, İzmir'deki Kızılçullu Köy Enstitüsü.

Şimdi Mualla Hanım'ın meslek yaşamının başına dönüp köy enstitüleri ile ilgili çalışmalarına odaklanabiliriz.

MUALLA EYÜBOĞLU'NDAN ÖNCE KÖY ENSTİTÜLERİ PROJE YARIŞMALARI

Bilindiği gibi, temelleri 1936 yılında Eskişehir Mahmudiye'de açılan Köy Öğretmen Okulu ile atılan köy enstitüleri, 17 Nisan 1940'da 3803 sayılı kanunla kuruldu. On ikı köy enstitüsünün (Antalya Aksu, Samsun Akpınar, Malatya Akçadağ, Trabzon Beşikdüzü, Balıkesir Savaştepe, Kocaeli Arifiye, Isparta Gönen, Kayseri Pazaören, Kastamonu Gölköy, Adana Düziçi, Kırklareli Bedirli, Eskişehir Çifteler) proje yarışması, 1940 yılı içinde yaklaşık sekiz aylık bir süre içinde ardı ardına düzenlendi (Ilk yarışma 13 Mayıs 1940, son yarışma 2 Ocak 1941 tarihliydi).[1] Bu ilk yarışma dizisinde Enstitü nüfusu 600, ortak alanlar 800 kişiye göre düşünülmüştü. Bunların arasında hem köy enstitüleri hem de Mualla Eyüboğlu için adeta merkez olan Hasanoğlan henüz yok-

Mualla Eyüboğlu, meslekteki ilk yıllarını "güzel saraylar" inşa etmek yerine "evsiz barksız" köy çocuklarına barınaklar ve okullar yaparak geçirdi. Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde öğretmen olarak görev aldı, köy enstitülerinin inşasında emek harcadı. Köy enstitülerinden uzaklaştırıldıktan sonra da tasarım ve uygulama alanında değil –yani yine "rahat etmeyesileri rahat ettiren" "güzel saraylar"ın inşasında değil– eski eserlerin korunmasında görev üstlendi.

Mualla Eyüboğlu, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün binalarını hem tasarladı, hem uyguladı.

Mustafa Güneri, *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken* (İstanbul: TarihVakfı, 2004), s. 33.

MUALLA EYÜBOĞLU İLE HASANOĞLAN KÖY ENSTİTÜSÜ VE HASANOĞLAN YÜKSEK KÖY ENSTİTÜSÜ

Mualla Eyüboğlu 31 Aralık 1942'de Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü Yapı Kolu Başkanı olarak göreve başladı. Yüksek Köy Enstitüsü'nün açılması kararı o göreve başlamadan birkaç ay önce, 19 Ekim 1942'de alınmıştı. Mualla Hanım, yarışması tamamlanan 13 köy enstitüsünün inşasında görev aldı. Yarışmaya dâhil olmayan Yüksek Köy Enstitüsü'nün binalarını tasarlayıp inşa etti. Yukarıda belirttiğimiz gibi, o göreve başladıktan sonra iki enstitü (Sivas Yıldızeli ve Konya Ivriz) için daha yarışma açıldı. Aydın Ortaklar ve Erzurum Pulur ise Mualla Eyüboğlu tarafından tasarlandı; yani artık kurum, projelendirme meselesini yarışma açmadan, kendi bünyesinde, Mualla Eyüboğlu ve öğrencilerinin katkılarıyla çözüyordu.

tu. Hasanoğlan yarışması, 23 Mayıs 1941-3 Temmuz 1941 tarihleri arasında yapıldı. Mualla Hanım o sırada henüz son sınıf öğrencisiydi. Yarışma Yüksek Köy Enstitüsü için değil (çünkü tarih olarak daha geçti) yalnızca Köy Enstitüsü adına açılmıştı. Diğer 12 yarışmadan farkı, kişi sayısının 800'e çıkarılmış olması ve ortak alanların, açık hava tiyatrosu, spor alanları, sergi ve müze binasıyla genişletilmiş olmasıydı. Hasanoğlan'dan sonra yapılacak olan Sivas Yıldızeli ve Konya Ivriz Köy Enstitüleri yarışmalarında (5 Haziran 1943-14 Temmuz 1943) ise kişi sayısı tekrar 600'e düşürülecekti. Muhtemelen Hasanoğlan'a tek başına yarışma açılması ve kişi sayısının diğerlerinden fazla tutulması başkentte oluşundan kaynaklanıyordu. Ancak programa eklenen yeni eylemler (açık hava tiyatrosu, spor alanları, sergi, müze) son iki yarışmada da sürdürüldü.

Hasanoğlan'da çatı makası.

Mustafa Güneri, *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken* (İstanbul: TarihVakfı, 2004), s. 83.

23 yaşında, genç ve deneyimsiz bir mezun olan Mualla Eyüboğlu için köy enstitüleri bir okul oldu. Öğretmekten önce, kendisi öğreniyordu. Kendi anlattığına göre, Macar ustaların inşa tecrübelerinden faydalanıyordu. Öğrenciler nasıl işin içinde eğitiliyorsa, Mualla Eyüboğlu da hem uygulamanın içinde öğreniyor hem de aynı şekilde, uygulama içinde öğretiyordu. Öğrencilerin emekleriyle inşa edilen bu yapıların uygulanabilirliği hiç şüphesiz büyük bir önem taşır. Mualla Eyüboğlu'nun İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne yazdığı ve Tonguç Belgeliği'nde bulunan 6 Kasım 1943 tarihli yazı, Leman Tomsu ve Emin Onat'ın tasarımını yaptığı Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü ile ilgilidir.[12]

Hasanoğlan'da ilk çadırlar.

Mustafa Güneri, *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken* (İstanbul: Tarih Vakfı, 2004), s. 40

Eyüboğlu burada, tasarlanan çatı makasının yükünü duvarların çekmediğini belirtiyor ve makasın yeniden tasarlanmasını istiyordu. Bir başka deyişle, yalnızca bir yıllık genç bir mezun olarak, hocalarının tasarımlarını eleştirecek noktaya ulaşmıştı.

Mualla Hanım yarışmaya dâhil olmayan Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'ne ait binaları ise hem tasarlıyor hem uyguluyordu. Kuşbakışı, orak ve çekiç şeklinde olduğu dedikodusu yayılan Güzel Sanatlar binasını, hamamı, kantini, büyük ve küçük marangoz atölyeleri ile çocuk bahçesini tasarladı ve inşa etti. Her ne kadar bu yazının sınırlarının dışında kalacak bir nokta olsa da, tasarımlarını yaptığı Erzurum Pulur ve Aydın Ortaklar Köy Enstitülerinin yarışmayla yapılan enstitülerle benzerliklerinin yanı sıra farklılıklarının da tartışılması gerektiğini not etmeliyiz. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise şudur: Köy enstitülerinin inşa faaliyetleriyle ilgili çalışmalar daha çok yapılara ve yapıların bir araya geliş biçimlerine odaklanır. Oysa Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü yerinde incelediğimizde, yatakhanelere doğru giden yolun sol tarafındaki çökmenin, yola paralel giden bir altyapı kanalını ortaya çıkardığını görebiliriz. Altyapı için kanal hazırlamış olmak bugün Ankara'nın en "müstesna" semtleri Çankaya, Kavaklıdere ya da Gaziosmanpaşa'da olmayan bir detaydır. Yapılan binaların mimarisi değilse de altyapı için açılan kanal, adı köy enstitüleri olan kurumun aynı zamanda kentsel bir vizyon taşıdığını gösterir.

Hasanoğlan'da el birliğiyle çatı inşa ediliyor.

Mustafa Güneri, *Hasanoğlan Köy Enstitüsü Kurulurken* (İstanbul: Tarih Vakfı, 2004), s. 82.

BİTİRİRKEN

Biyografi çalışmalarının yaklaşımı, tarihi kişilikleri anlamaya çalışırken onları zihnimizde var olan belirli basmakalıplara oturtmaktan uzak durmak olmalıdır. Bu anlatılar, yermek ya da yüceltmek değil, olduğu gibi anlamaya çalışmak ve kendi şartlarıyla gelişen olumsallığı (*contingency*) içinde kavramak için gayret etmelidir.

Mualla Eyüboğlu mesleğinin yaklaşık ilk beş yılında kendisi için de okul olan köy enstitülerinden edindiği tecrübe ve ardından arkeolojik alanlarda yaptığı kazılarla, sonraki otuz yılını vereceği koruma işlerini gerçekleştirebildi. Bir bakıma köy enstitüleri ile geleceği inşa ederken, restorasyonlarla geçmişi korudu. Bu tecrübelerle yüzü hem geçmişe hem geleceğe dönük bir insan haline geldiği söylenebilir. Kendisiyle yapılan sözlü tarih çalışmalarında, aynı anda hem komünistlikle hem gericilikle suçlandığını anlatır. Solcular için sağcı, sağcılar için ise solcu bir kadındı. Belki her ikisi de doğruydu. Nitekim bugün bunu tahayyül etmesi zor olsa da, her iki durumu bir arada yaşamış gibi görünüyor. Ağabeylerinin yanı sıra Ruhi Su, Yaşar Kemal gibi sol aydınlardan oluşan bir çevresi vardı. Kökenleri ise, "köylücükleri okutun" diye tavsiyede bulunan annesi tarafından Saray'a, baba tarafından Silvan'dan gelen Eyyubi ailesine dayanıyordu. Mevlevi, Nakşibendi, Cerrahi, Kadiri tarikatları gibi pek çok tarikatla dostlukları vardı. Kuran dinlemeyi, ilahi okumayı seven, Ramazan'da oruç tutan, dindar bir kadındı. Anlamadığı halde Kuran okuduğu için annesine çatan ağabeyi Bedri kadar radikal bir karakter hiçbir zaman olmadığı anlaşılıyor. Diğer yandan da ağabeylerinin,[13] her ne kadar ilerici olsalar da, zaten aileyle birlikte Mualla Eyüboğlu'nu geleneksel çizgiler içinde tutmaya gayret ettikleri anlaşılıyor. Eyüboğlu bu nitelikleriyle özellikle 1970'lerden sonra gelişen sol entelektüel aydın mimar profilinden farklı bir resimle karşımıza çıkıyor. Bu ise toplumsal sorumluluğun mutlaka sol bir söylemle örtüşmek zorunda olmadığına işaret edebilir. Son olarak Mualla Eyüboğlu'nun yaptığı çok sayıda işle, özellikle koruma alanında daha fazla dikkate alınmayı ve araştırılmayı hak ettiğini tekrar vurgulamamız gerekir.

Mualla Eyüboğlu, Galata'da Doğan Apartmanı'nda.

Fotoğraf: Mustafa Turgut.

NEŞE GURALLAR
GAZİ ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ
MİMARLIK BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Yıldız Keskin, "Köy Enstitüleri İçin Açılan Mimari Proje Yarışması ve Sonrası", Ekrem Işın (yay.haz.), *Düğümen Tohum Konuşan Toprak Cumhuriyet'in Köy Enstitüleri 1940-1954* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2012), s. 110-135; Ebru Baysal, "Köy Enstitülerinde Mekân Kurgusu ve Mimari Yapılanma" a.g.e, s. 136-159.

2 Neslihan Türkün Dostoğlu (yay.haz.), *Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Mimarlık* (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası, 2005).

3 http://www.arkitera.com/etkinlik/2739/koy-enstitulerinin-kenli-mimari-mualla-Eyüboglu-anhegger

4 Tübâ Çandar (Söyleşi), *Hitit Güneşi Mualla Eyüboğlu Anhegger* (İstanbul: Doğan Kitap, 2003), s. 59.

5 Mualla Eyüboğlu ile yapılmış sözlü tarih görüşmesi notları, Tarih Vakfı Arşivi. Tarih Vakfı'na notlar için teşekkürlerimi sunarım.

6 Bkz. Neslihan Türkün Dostoğlu, a.g.e.

7 Tübâ Çandar, a.g.e.

8 Mualla Eyüboğlu'ndan dört yaş küçük olan 1923 doğumlu mimar Leyla Baydar'ın öğrencisi oldum. Tanıdığım en iyi hocaydı fakat en ketum kalemdi. Leyla Baydar, az sayıda makale kaleme almıştır. Bu makalelerinde de tasarruflu bir anlatımı vardır. Her cümlesi yoğun ve yüklüdür.

9 Mualla Eyüboğlu Anhegger, *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)* (İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1986).

10 Neşe Guralllar, "Kent ve Köy Algısı: Arkitekt (1930'lar)", *Mimarlık* 73-77 (2014), s. 379.

11 Yıldız Keskin, a.g.m.

12 Belge için İsmail Hakkı Tonguç Vakfı'na teşekkür ederim.

13 Kardeşler arasında İsmet Zeki Eyüboğlu'nu da anmak gerekir.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

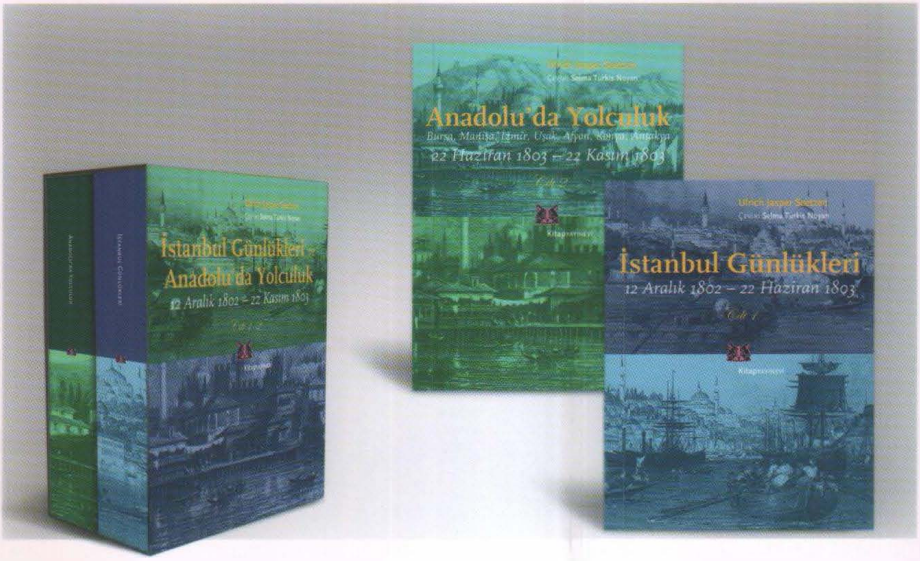

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

Bir Seyahatname Daha!

Alman seyyah Ulrich Jasper Seetzen 1802'de geldiği İstanbul'da altı ay kaldıktan sonra Anadolu yolculuğunun ilk durağı olan Bursa'ya gider. Manisa üzerinden İzmir'e ulaştıktan bir süre sonra da kervanla Halep'e doğru yola koyulur. Uşak, Afyon, Konya ve Antakya'yı görüp, dikkatini çeken her şeyi günlüğüne kaydeder. Seetzen'in Türkçeye iki cilt halinde kazandırdığımız 800 sayfaya yakın hacimdeki eseri her şeyden önce III. Selim dönemi İstanbul'una ayırdığı neredeyse 400 sayfayla bir Batılının gözünden kentin günlük yaşamına dair o tarihe kadar yazılmış en ayrıntılı anlatıdır. Seetzen'in yeni açılan Mühendishane Mektebi ile Üsküdar'daki Türkçe eserler basan matbaa hakkında verdiği ayrıntılar ise bilim ve matbaacılık tarihimize katkı yapacak niteliktedir. Seetzen'in Anadolu yolculuğu bizlere o dönemin Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya ve Antakya gibi şehirlerinin camileri, pazar yerleri, medrese, tekke ve kütüphaneleri, evleri, bahçeleri, hanları ve hamamları hakkında değerli bilgiler sağlar. Yol güzergâhındaki yaşadığı eşkıya korkusunu, yerel ayanların gücünü, kıyı kesimlerinden Anadolu içlerine ilerledikçe yabancıları görmeye alışık olmayan ahalinin kuşkulu yaklaşımlarını ilginç gözlemleriyle aktarır. Anadolu coğrafyasının yer yer büyüleyici atmosferini de çok güzel tasvir eder.

Ulrich Jasper Seetzen
Kutu içinde 2 cilt
796 sayfa, 97,50 TL

Kitapyayınevi

ON-LİNE SİPARİŞ **www.kitapyayinevi.com**
GENEL DAĞITIM **Ana Kitabevi** (212) 526 99 41